KAD JŪS SUGEBĖTUMĖT VISUS SUBURTI PRIE SAVO „VARPŲ“!
Monsinjoras KAZIMIERAS VASILIAUSKAS

ISSN 1392-0669

Varpai

LITERATŪROS
ALMANACHAS
’42

ŠIAULIAI V A R P A I 2020

Vyriausiasis redaktorius
LEONAS PELECKIS-KAKTAVIČIUS

Redaktorė
SILVIJA PELECKIENĖ

Dailininkas
BRONISLOVAS RUDYS

Redakcijos kolegija:
ALGIRDAS GLUODAS
DONALDAS KAJOKAS
VYTAUTAS MARTINKUS
KĘSTUTIS NASTOPKA

RĖMĖJAI:

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas remia projektą „Kultūros, meno, mokslo procesų atspindėjimas ir analizė „Varpų“ almanache“. Remiamos rubrikos: „Varpų“ svetainė, Kraštiečių kūryba, Mūzos, Proza, Esė, Publicistika, Knygos istorija, Asmenybės, Kultūros istorija, Kūryba ir gyvenimas, Mokslas. Kritika, Lietuvos žydų istorijos metai, 2020-ieji – tautodailės metai, Filosofija. Paramos suma 2020 metais – 2000 Eur.

Šiaulių miesto savivaldybė

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO narys,
Žmogaus teisių komiteto pirmininkas Valerijus Simulik
UAB „Rūta“ (direktorius Rolandas Pridotkas, valdybos pirmininkas Rimantas Gluodas)
UAB „Sabalin“ (direktorė Regina Arcišauskaitė)

© VARPAI, 2020 (42)

Almanachas sumanytas 1942 metais
Leidžiamas nuo 1943 metų
„Varpų“ sumanytojas – lingvistas prof. Algirdas Julius GREIMAS (1917 -1992)
Pirmasis redaktorius – prozininkas Kazys JANKAUSKAS (1906 -1996)
Sprendimas atnaujinti „Varpų“ leidybą priimtas 1988 m. rugsėjo 14 d.
Leidimas atnaujintas 1989 metais

HENRIKAS RADAUSKAS	4	I. Nerimti eilėraščiai; II. Rimti eilėraščiai. *Senųjų „Varpų“ skambesys*
LIBERTAS KLIMKA	6	Ką byloja bokštų varpai. *Esė*
JUOZAS ŠIKŠNELIS	16	Penkios stichijos
	23	Regimantas ADOMAITIS: „Reikia kelti kultūrinį lygį“. *„Varpų“ svetainė*
EMILIJA LIEGUTĖ	27	Keturios novelės
ALDONA ELENA PUIŠYTĖ	38	Manuskriptų ženklai. *Mūzos*
NERINGA ABRUTYTĖ	43	Kavinių lyrika
	47	Neringa ABRUTYTĖ: „Emigracija yra emigracija, - niekam tu ten nereikalingas“. *Labai atviras pokalbis*
DARIUS REKIS	50	Eilėraščiai. *Kraštiečių kūryba*
VYTAUTAS ALMANIS	53	Antrasis žemgalių išėjimas. *Publicistika*
IRENA LITVINAITĖ-AVYŽIENĖ	63	Pasivaikščiojimas su Jonu Avyžiumi po mano vaikystės miestą. *Kūryba ir gyvenimas*
LEONAS PELECKIS-KAKTAVIČIUS	70	Bibliofilai. *Kultūros istorija*
	79	Jonas DANILIAUSKAS: „Poezija persikėlė į paveikslus“. *„Varpų“ svetainė*
ANDRIUS KONICKIS	86	Žemaičiams mielas neaiškumas. *Filosofija*
ONA GAIDAMAVIČIŪTĖ	99	Žydų, litvakų ir modernios prancūzų dailės tradicijų atspindžiai Theo Tobiasse'o kūryboje. *2020-ieji – Lietuvos žydų istorijos metai*
VYTENIS RIMKUS	105	Liaudies menas šiuolaikinės kultūros erdvėse. *2020-ieji – tautodailės metai*
LEONAS PELECKIS-KAKTAVIČIUS	116	Rašytojai – Šiaulių berniukų gimnazijos auklėtiniai. *Kūrėjai ir likimai*
JONAS NEKRAŠIUS	129	Knygų leidyba tarpukaryje Šiauliuose. *Knygos istorija*
	150	Kronika

HENRIKAS RADAUSKAS

I. NERIMTI EILĖRAŠČIAI

LIŪDNA PASAKA

Pagaliau jinai pažins tuos meilės džiaugsmus.
Flaubert, „Madame Bovary“.

Angelas sargas neprižiūrėjo,
Mergaitė gavo tai, ko norėjo.

Mamytė verkė, tėvelis verkė,
O ji su frantu bučiavos parke.

Jis buvo frantas ir spekuliantas,
O jai toks geras, o jai toks šventas.

Ji savo garbę sėkmingai gynė,
Bet išsitraukė jis piniginę,

Kojines pirko – šilkinį tinklą,
Tada Marytė padėjo ginklą.

Praėjo kelios fainos savaitės,
Buvo mergaitė, nėra mergaitės.

Mušta, Maryte, tavoji korta,
Reikės, Maryte, daryt operaciją.

Viena prityrus, gerai padaro,
Kita nemoka, - kapan nuvaro.

O tau, Maryte, blogai padarė,
Tave, mergyte, kapan nuvarė.

Ant tavo kapo – juoda lentelė,
Ant tavo kapo žolytė želia.

Kas iš to seka, brangios mergytės?
Reikia klausyti visad mamytės.

Jei geras ponas kojines teikia,
Bėkit ir rėkit: „Ačiū, nereikia!“
O jeigu lapę žadėtų duoti?
Tada vertėtų apsigalvoti.

TRIUŠIŲ AUGINTOJA

Triušiena lengvai virškinama.
Agr. M. Žilevičius

Jinai augina triušelius
(O aš norėčiau būti triušis!).
Įmes kopūstlapius kelis,
Ir tuoj dėl jų užverda mūšis.

Daugiausia gauna visados
Baltukas, josios mylimasis.
Bet ir Pilkučiui iš bėdos
Viena kita morkelė rasis.

Tas mirkčioja rausvom akim,
Tas – kvailas, tuščią bliūdą uosto.
Ji vieną nešas su savim,
Kitam bailias ausis paglosto.

Tokia kvaila, tokia minkšta,
Tokia švelni, tokia blondinė,
Tokia balta ir apskrita,
Pusiau gėlė, pusiau undinė!

II. RIMTI EILĖRAŠČIAI

SIDABRINĖ LAPĖ

Visą dieną sninga, visą dieną mirga,
Gatvėm joja gruodis ant sidabro žirgo.

„Pasakyk man, lape, sidabrine lape,
Kas ant mano lango tas gėles nutapė?“

„Jas nutapė šaltis, jas nutapė vėjas,
Jas nutapė medžių ir žolių kūrėjas.“

„Nusibodo sniegas, miegas,
šokoladas...
Pasakyk man, lape, gaila tau
Kanados?“
„Dvi žiemas bėgiojau po visą Kanadą.
Ten mane ant ledo nužudytą rado.

Bet meška rudoji šauliui atmokėjo:
Jo raudonas kraujas į sniegą tekėjo.

Kraujas jo tekėjo, jo žmona raudojo,
Sidabrinės lapės jo nebebijojo.“

PŪGA

Žiema atrišo savo maišą
Ir beria sniegą iš dangaus,
Ir viską viską taip sumaišo,
Kad negali atskirt žmogaus

Nuo arklio. Ir nereik atskirti, -
Geriau iš viso nematyt,
Kaip bėga juokdamies į mirtį
Ir žmonės, ir arkliai, mergyt.

VASARA

Vos tik nugriaudė ir nulijo,
Žaibai užgeso debesy, -
O jau lakštingala nebijo
Giedot, džiaugsminga ir šviesi,

Alyvų krūme, kurs, palinkęs
Nuo kekių, žydinčių baltai,
Visus lietaus lašus surinkęs
Į žiedus, šypsos nekaltai,

Kaip tavo akys, Albertina,
Ir kaip rugiagėlės plaukuos,
Ir kaip javai, kuriuos brandina
Geroji vasara laukuos.

Varpai-1944

LIBERTAS KLIMKA

Ką byloja bokštų varpai

Varpai – labai vertingi kultūros paveldo objektai, nes yra sukaupę savyje technologijos ir dailės verčių aspektus. Visi varpai yra ir istorinės atminties ženklai: būdavo įprasta liejant varpo bronzoje įrašyti pagaminimo metus, liejyklos vietą, užsakovų vardus, paskirties bažnyčią bei tradicinę lotynišką frazę *Me fecit* ...(„Mane nuliejo“). Tokie svarbūs religinei liturgijai ir bendruomenei varpai būdavo gaminami kaip meno kūriniai: ornamentuojami, puošiami dvasingais lotyniškais posakiais, citatomis iš Šv. Rašto, šventųjų atvaizdais.

Nemažai Lietuvoje esančių bažnytinių ir kitų varpų įtraukta į valstybinį kultūros vertybių registrą, tačiau tik dalis jų yra moksliškai aprašyti, visapusiškai aptariant jų ypatybes ir istorinę vertę. Neabejotina, kad objektas turi būti tyrinėjamas kompleksiškai – religiniu, istoriniu, kultūrologiniu, technologiniu aspektais. Tai suteiktų papildomos informacijos labai įvairių sričių - meno, amato, kalbos žinijai, bažnytinių parapijų ir geografinių vietovių istorijai, heraldikai, genealogijai. Ogi mokslinis aprašymas turėtų paskatinti šių Lietuvos kultūros vertybių įpaminklinimą.

Varpas kultūroje ir istorijoje

Bažnyčios varpas - žemės ir dangaus jungties simbolis; jo prakilnūs garsai kviečia maldai, susikaupimui, prisiminimui, perteikia kokią svarbią žinią. Varpais taip pat skelbiami svarbūs bendruomenės įvykiai: bažnytinės šventės, dvasininkų ingresai, parapijiečių vestuvės ir laidotuvės. Tad apskritai varpų garsai ženklina sakralųjį laiką, kreipiantį mintis nuo kasdienybės prie amžinybės. Skambinimas bažnyčių varpais - tai sudėtingas ir daugiaplanis kultūros reiškinys, aprėpiantis dvasinių aspiracijų įvairovę. Garsaus lietuvių filosofo Vydūno (1868-1953) išminties žodžiais: *„O kad visi varpus išgirstų! Ir kiltų į Dievnamį, iš kur varpų balsai pareina. Palaiminti būtų visi – ir visa jiems būtų žinoma“.*

Seniausias Lietuvoje lietas varpas, 1420 m. LNM eksponatas.

Bronzos liejyba. Viduramžių freska.

Netikėtai pasigirsdavo nerimastingi varpo dūžiai kilus gaisrui. Varpais taip pat būdavo skambinama pavojaus miestui metu, ištikus kokioms stichinėms nelaimėms, stengiantis atitolinti ligų epidemijas. Išplitus miestų magdeburginėms privilegijoms, varpus pradėjo naudoti ir miestų magistratai. Dažniausiai jie būdavo sujungiami su rotušės bokšto laikrodžiu, miesto savivaldos simboliu. Visų miesto varpų džiugiais ir kartu iškilmingais dūžiais būdavo pasitinkami valdovai ir bažnyčios hierarchai, pašlovinamos karinės pergalės, sukviečiami bajorų seimai. Pasak kultūrologo Johano Huizingos, „viduramžiais būta vieno garso, kuris kartkartėmis vis užgoždavo visą verdančio gyvenimo triukšmą ir, nors nedarniai pramaišiui skambėdamas, vis dėlto niekados nekėlė sumaišties, laiko atžvilgiu viską perkeldamas į tvarkos sferą; tas garsas buvo varpai. Kasdieniniame gyvenime varpai buvo nelyg gerųjų dvasių bylojimas, įprastu balsu skelbiantis čia sielvartą, čia džiūgavimą, čia ramybę, čia nerimą, čia šaukiantis, čia įspėjantis.“

Supasaulietinus varpus, prasiplėtė ir jų naudojimo sritys. Rotušėse varpai tapo muzikos instrumentais; juos imta komplektuoti melodijos išskambinimui. Tokie vadinti „cimbolais“ arba kurantais. Iš jų gimė karilionai ir jiems skirti muzikos kūriniai. Varpai buvo įkelti ir į gaisrinių bokštus, atsirado laivuose, geležinkelio stotyse. Pašto trakte maži, bet skambūs varpeliai tilindžiuodami reikalaudavo duoti kelią skubantiems diližanams. Tokie pat ir mokyklose skelbdavo pamokų pradžią ir pabaigą. Kaimo bendruomenės papročiuose varpelis taip pat rado savo vietą: juo kaimynai būdavo kviečiami į gegužines pamaldas, o spalio 4-ąją, Šv. Pranciškaus Asyžiečio dieną skambinant varpeliu būdavo pašventinami dirbami laukai.

Kriaunų varpas, minint Lietuvos nepriklausomybės šimtmetį.

Gaila, kad įkelti į bokštų aukštybes, varpai tampa tik girdimi, bet nebematomi. Mūsų bažnyčių varpinės tik viena kita taip sutvarkytos, kad varpus būtų galima apžiūrėti. Geri pavyzdžiai – Anykščių, Akmenės bažnyčių bokštai. Deja, retai kur pateikiama žinių apie bokšto aukštybėse

slypinčias kultūros paveldo įdomybes. Kitaip yra Vakarų Europos šalyse, kur varpais didžiuojamasi, juos stengiamasi parodyti visuomenei. O senoviniai nebenaudojami ar sužaloti varpai eksponuojami viešosiose erdvėse kaip didelė istorinė vertybė.

Ypač reikėtų atkreipti dėmesį į mūsų krašte išlietuosius varpus, nes jų kokybė – svarbus Lietuvos technologinio lygio įvairiais praeities laikotarpiais rodiklis. Apie XVI a. vidurį valdovas Žygimantas Augustas įsteigė „liudvisarnią“ (taip senovėje vadintos bronzinių varpų ir patrankų liejyklos) prie Žemutinės pilies. Žaliava gaminiams buvo tiekiama tokiais keliais: varis vežamas per Krokuvą iš Vengrijos, alavas – iš Gdansko ir Olkušo. Bronzos liejikų cechas Vilniaus magistrato aktuose įregistruotas 1595 m. XVII a. pirmoje pusėje tarp Vilniuje dirbusių meistrų puikiu amato išmanymu išsiskyrė Jonas Breuteltas, kilęs iš Lotaringijos. O geriausiu Vilniaus liejiku laikomas Jonas Delamarsas, ypač daug užsakymų atlikęs XVII a. antroje pusėje, atstatant kraštą po Maskvos kariuomenės invazijos. Ornamentais, figūriniais reljefais, kartušais puošti J. Delamarso varpai labai retai skildavo, todėl jų melodingus garsus ir šiandien girdime iš Arkikatedros varpinės bei kitų bokštų. Įdomūs yra ir atvežtiniai, užsienyje pagal užsakymus pagaminti varpai, nes teikia žinių apie prekybinius, ekonominius, konfesinius regiono ryšius.

Seniausieji mūsų varpai

Su Lietuvos vardu susijęs varpas yra įkeltas į Lvovo unitų Šv. Juro katedros bokštą. Tai kunigaikščio Liubarto, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino sūnaus, rezidavusio Lucko pilyje, 1342 m. dovana šiai šventovei. Varpas laikomas pačiu seniausiu Ukrainoje. Įrašas kirilica varpo frize patvirtina donatorių ir metus, tačiau ten nenurodyta jo išliejimo vieta. Varpą liejęs meistras veikiausiai slavų kalbos nemokėjo, todėl žemiau įrašo atsirado trumpas jį išrašiusio raštininko autografas mažomis raidelėmis: „o užrašė Jokūbas Skora“.

O kuriuos varpus turime Lietuvoje, paveldėtus iš XV a. ar iš dar anksčiau? Paties garbingiausio amžiaus varpas, dar visai neseniai nežinomas tyrinėtojams, buvo prisiglaudęs Kriaunų (Rokiškio r.) Dievo Apvaizdos bažnyčios nedidukėje akmenų mūro varpinėje. Manoma, kad šis varpas yra išlietas apie XIII-XIV a. sandūrą, o gal siekia ir karaliaus Mindaugo laikus. Taip sprendžiama pagal varpo formą ir virvele ant pečių įspaustą kuklų pagražinimą. Liejinio paviršius šiurkštokas, o forma – tarsi šiaudinio avilio. Varpas nėra didelis: aukštis apie 70 cm, skersmuo – 58 cm. Minint valstybės šimtmetį, jį visuomenė galėjo pamatyti Vilniaus nacionalinio operos ir baleto teatro fojė iškilmingame koncerte „Gloria Lietuvai“. Šiuo metu varpas eksponuojamas Laisvės kovų istorijos muziejuje Obeliuose. Kriaunų bažnyčia su varpine statytos 1818-1829 m., o parapija minima nuo 1688 m. Tad varpas į Kriaunas bus atklydęs nežinomais istorijai keliais. Gal ir iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rytų žemių, kuriose krikščionybė įsitvirtino žymiai anksčiau.

Kiek panašų, tokiu pat būdu kukliai papuoštą bronzinį varpą turi ir Pašušvio Visų Šventųjų bažnyčia Radviliškio rajone, vienas įdomiausių Žemaitijos sakralinių statinių. Šio varpo forma jau modernesnė, artima gotikos laikmečio „aviliui“, tačiau jokių įrašų nėra. Senolio matmenys tokie: skersmuo – 42 cm, aukštis liemens

Semeliškių miestelio herbas.

liestine – 37 cm, liežuvio ilgis – apie 40 cm. Varpo puošyba kukli: pečiai apjuosti dviem „virvelėmis“, o graižas – paprastu rumbeliu. Neabejotinai šis varpas vertas tolimesnių tyrimų.

XV a. datuotu varpu didžiuojasi Semeliškių Šv. Lauryno bažnyčia. Jis pavaizduotas miestelio herbe bei vėliavoje. Šis 53 cm aukščio, 55 cm skersmens, 123 kg sveriantis varpas yra įtrūkęs, dėl to jau nebenaudojamas. Jo įrašas skelbia: „REX HIC VENI NOBIS CUM PACE ANNO DNI M CCCC XXX XII“ (lot. „Karaliau, ateik pas mus su taika. 1442 Viešpaties metai“). Išlietoji invokacija – taikos meldimas – nurodo varpo paskirtį; tai – „taikos“ varpas, kuriuo skambinama Viešpaties angelo maldai. Apie liejybos vietą galima tik spėlioti, nes į Semeliškes jis atgabentas 1927 m. sausio 25 d. vietoj karo audrose pražudytųjų.

XVI a. liejybos paveldas

Per istorijos audras Lietuvoje nedaug teišliko ir XVI a. varpų. Pokario metais sovietų kariuomenei siaubiant užkariautus Rytprūsius, atsirado reta galimybė pražuvusių varpų vieton gauti kokį varpą iš apleistų protestantiškų bažnyčių. Taip Ramygalos parapijos bažnyčia įsigijo išskirtinės vertės XVI a. pirmajame ketvirtyje nulietą varpą. Varpo matmenys tokie: skersmuo – 132 cm, aukštis liemeniu – 96 cm, bendras aukštis – apie 120 cm. Įrašas, juosiantis varpo pečius, padarytas vadinamuoju humanistiniu šriftu 2,5 cm aukščio majuskulais, žodžius ir skaičius atskiriant ženkleliais – lelijos ir paragrafo. Tekstas frize toks: „HINNERIK § VON ψ ƧVIGEГ ψ GOT § MIK ψ IN § DAT ψ IAR ψ NF § CCCCC § VNDE ψ XXII + MARGARETHA § IVETE § ICK ψ (vok. „Heinrichas fon Švicheltas mane pagamino 1522 m., esu vardu Margarita”). Pavardėje atvirkščiai parašyta „S“ raidė ir apversta „L“, nevienodas šriftas, neaiškios santrumpos leidžia manyti, kad meistras buvo ne itin raštingas. Vokiečių tyrinėtojai tvirtina meistrą kalbėjus vokiečių žemaičių tarme, o kai kurios įrašų santrumpos ir jiems sunkiai tesuprantamos. Beje, Margarita – meistro žmonos vardas; tai sako, kad šis varpas nebuvo jam eilinis darbas...

Šis varpas įdomus ir savo kilme, ir likimu. Kitados buvo nupirktas Tyrenbergo (Thierenberg, dabar Dunajevka Karaliaučiaus srityje netoli Zelenogradsko), bažnyčiai, statytai 1355 m. Pokario metais ši paminklinė bažnyčia buvo nugriauta, prireikus plytų aerodromo takui tiesti. Nėra abejonių, kad varpą išliejo garsus meistras Heinrichas fon Švicheltas (H. von Schwichelt), dirbęs Karaliaučiuje. Pavardės priešdėlis „von” nurodo aristokratišką kilmę, tačiau amatu verstis to meto papročiais galėjo tik nesantuokinis garsios giminės sūnus. Apie šį varpų ir patrankų liejiką esama žiupsnelio biografinių žinių. Jo darbuotės Rytprūsiuose metai sutapo su Kryžiuočių ordino žlugimo ir Prūsijos protestantiškosios kunigaikštystės įsikūrimo laiku. Rytų

Pabaisko varpinė.

Prūsijoje H. Švicheltas darbavosi nuo 1514 m. rudens, atvykęs iš baltiškųjų Ordino kraštų. Netrukus jam buvo leista keliauti laivu į Kampeno miestą Nyderlanduose atsivežti žmonos. Ši užuomina leidžia manyti, kad meistras buvo pagarsėjusio olandų liejiko Geerdo van Wou mokinys. Dar įdomus faktas, kad meistras 1519 m. liejo varpus Revelyje (Taline). 1542 m. H. Švicheltas savo namą Karaliaučiuje išmainė į dvarą Kalkeime, esantį maždaug 20 km į rytus nuo Karaliaučiaus, šiauriniame Priegliaus krante. Šis dvaras, apimąs 6-7 valakus, net 300 metų buvo šeimos nuosavybė.

XX a. pradžioje šio meistro varpų nedaug tebuvo likę. Rytprūsių paveldosaugos dokumentuose 1917 m. paminėti tik 5 H. Švichelto varpai. Iki mūsų dienų išliko jo darbo nedidelis Švč. Marijos titulo varpas, prisiglaudęs medinėje varpinėje Lenkijos miestelyje Kosakove (Kosakowo), anksčiau vadintame Marientaliu. Apie varpą pasakojama legenda, kad niekaip nepavykę jo perkelti į kito miestelio bažnyčią, tad teko čia pastatyti varpinę. O štai Tyrenbergo bažnyčios varpas – europinės vertės kultūros paveldo objektas – išdaužytais pokario keliais kažkaip atvyko į Ramygalą ir buvo sujungtas su prieškariu nupirktu Berlyno firmos bokšto laikrodžiu.

Didysis Pabaisko varpas, perlietas 1542 m.

Bene svarbiausias iš XVI a. varpų mūsų kultūros atminčiai yra Pabaisko varpinėje. Garsas apie šią gyvenvietę toli sklinda, - jis istorinis, juk ir pavadinimas kilęs iš svarbaus mūšio, 1435 m. rugsėjo 1 d. pakirtusio Vokiečių ordino Livonijos magistro kariuomenės galybę. Pirmąją bažnyčią Pabaiske netrukus po mūšio pastatė jo nugalėtojas Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Kęstutaitis. Dabartinė akmenų mūro Šv. Trejybės bažnyčia statyta 1821-1836 m. Jos šventoriuje

Įrašas Pabaisko varpe.

stūksančioje varpinėje, tarsi kokios pilies bokšte, kybo keturi bronziniai varpai.

Didžiojo varpo matmenys tokie: skersmuo – 84 cm, aukštis – 91 cm, graižas – 17 cm pločio. Varpo pečius gaubiančioje 12 cm pločio juostoje – sunkiai įskaitomas, kiek aptrupėjęs įrašas gotikinio šrifto mažosiomis raidėmis. Žodžiai, o antroje eilutėje ir atskiros raidės yra perskirtos ženkleliu, primenančiu paragrafo žymenį. Šis ženklas horizontalioje padėtyje reiškia santrumpą; taip pažymėta dviejose vietose. Visas įrašas yra toks: „A*D* 15*4*2* hec § compana § reformata § per § me § ualentinum § canonikum § uilnen § plebanu / in § poboysky § i § n § r § i § i § m § a " (lot. „1542 metais šį varpą perliejau aš, Valentinas, Vilniaus kanauninkas, Pabaisko klebonas"). Toliau seka Kristaus monograma „inri" bei raidės „ima", kurios gali reikšti meistro inicialus. Datoje skaičius 4 ir raidė „D" išlieti atvirkščiai.

Daugiausia abejonių kelia pagaminimo datos įrašas, ypač dėl jo antrojo skaičiaus rašybos. Tačiau palyginus su analogiškais Lenkijos ir Prūsijos varpų įrašais, galima teigti, kad šis varpas tikrai išlietas apie XVI a. vidurį. Gotikiniai rašmenys tuomet jau buvo anachronizmas, o skirtukas tarp žodžių – būdingas Renesanso epochai. Tačiau svarbiausia, kas ypač pakelia varpo vertę, - varpas buvo skirtas būtent Pabaisko bažnyčiai. Būtina pažymėti, kad iš XVI a. Lietuvoje esančių varpų šis vienintelis yra savo paskirties varpinėje, nors jam ir teko patirti nemažai nuotykingų peripetijų. Dar įdomu, kad varpo įraše klebonas sakosi perliejęs varpą. Varpų perliejimai – gana dažna praktika, nes jie skildavę nutikus gaisrams ar netinkamai skambinant. Tad galima manyti, kad varpo būta jau valdovo Žygimanto Kęstutaičio pastatytoje bažnyčioje. Jo dūžiuose – garsiojo mūšio aidai!

Betgi kas tas Pabaisko klebonas, varpo perliejimo iniciatorius? Tai Valentinas Pilznietis, Stanislovo sūnus, Krokuvos universiteto auklėtinis, Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio 1536 m. paskirtas kapitulos garbės kanauninku. Jo pavardė žymi kilmės vietą – Pilzno miestelį Lenkijos Priekarpatės vaivadijoje. 1544 m. rugsėjo 29 d. kunigo Valentino Pilzniečio prašymu valdovas Žygimantas Senasis Brastos seime patvirtino Pabaisko bažnyčios fundaciją. Vilniuje jo rūpesčiui buvo pavesta Šv. Marijos Magdalietės špitolė ir koplyčia. Tad tikrai būta neeilinės asmenybės. O štai varpo liejybos data – ar ne pirmoji tiksli Vilniaus „liudvisarnios" veikloje? Žinoma, jeigu varpas buvo liejamas Vilniuje, o ne vietoje.

Pirmojo pasaulinio karo metais varpas buvo išvežtas į Maskvą, tačiau laimingai sugrįžo į savo parapiją, kai 1920 m. su Rusija buvo pasirašyta taikos sutartis. 1942 m.

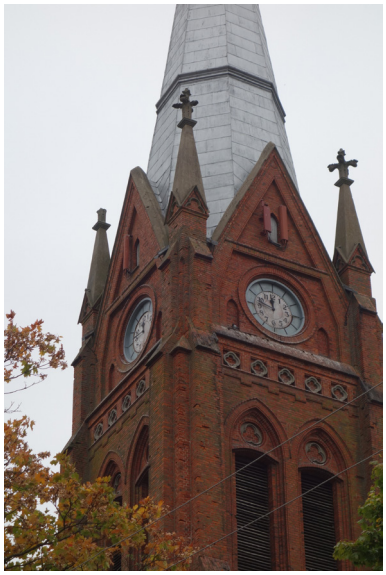

Iškilusis Ramygalos bažnyčios bokštas.

Ramygalos varpas, išlietas 1522 m.

vasarą, sužinojus apie netolimame Lisevičiaus dvare įsitvirtinusiam vokiečių būriui duotą nurodymą varpą rekvizuoti, vietiniai vyrai suskato jį slėpti. Nakčia nukabinus, varpas buvo užkastas sode, Žirnajos upelio pakriaušėje. Pabaisko klebonams keičiantis, žinia apie paslėptą varpą buvo perduodama iš lūpų į lūpas. 1959 m. iškvotus paslaptį, varpas buvo iškastas ir perduotas Ukmergės kraštotyros muziejui. Tik po atkaklių pastangų bendruomenei pavyko atgauti savo skambųjį turtą. Didysis Pabaisko varpas – svarbus Lietuvos istorijos žymuo, itin vertingas kultūros paveldas.

Keletą šimtmečių Siesikų miestelio gyventojai girdi vis tuos pačius Šv. apaštalo Baltramiejaus bažnyčios varpus. Jų dūžiai sklinda per ežerą iki renesansinės pilaitės, kurią pasistatydino Siesickių šeima XVI a. pirmoje pusėje. Broliai Abraomas, Melchioras ir Stanislovas Siesickiai esmingai parėmė ir mūrinės bažnyčios evangelikams reformatams statybą, užbaigtą 1537 m. Šventovės architektūroje taip pat žymūs Renesanso epochos bruožai. Jos tvirtovės kuorus primenančio bokšto angokraščiuose kabojo du nedideli varpai. Tikėtina, kad abu jie ir buvo skirti būtent šiai šventovei: viename išlietas šv. Baltramiejaus vardas ir išraižytas jo atvaizdas, kitame – Kristupo Daumanto-Siesickio herbas „Wieniawa“ (Jaučio galva) ir inicialai. Tačiau varpus skiria nemažas laiko tarpsnis; pirmasis yra gotikinių formų ir su gotikinio šrifto raidžių įrašais, todėl datuotinas XV a. antra puse ar XVI a. pradžia. Antrajame išlieta data – 1701 m. Senesniojo varpo dekoras, ant jo liemens išraižyti atvaizdai – šv. Baltramiejus su peiliu rankoje ir karūnuota Švč. Mergelė Marija su kūdikėliu Jėzumi – yra turbūt patys ankstyviausi mūsų krašte grafikos kūriniai. Šio varpo matmenys tokie: aukštis – 48 cm, skersmuo – 51 m; atvaizdų aukštis – apie 24 cm. Pakabintas angokraštyje ant medinio papuvusio buomo, tiesiogiai veikiamas orų

Siesikų bažnyčia.

Senojo Siesikų varpo grafika.

permainų, unikalusis varpas buvo atsidūręs ant katastrofos slenksčio. Tik jo likimu susirūpinus Lietuvos kampanologų draugijai, varpas buvo iškeltas. Po bažnyčios remonto retenybė bus eksponuojama jos šoninėje navoje. Šis nutikimas rodo, kad nežinojimas gali pražudyti dideles kultūros vertybes. Siesikų bažnyčia, be paminėto 1701 m. varpo, turi ir gražų Gdansko meistro Absolono Vitvės 1692 m. liejinį. Šių dviejų varpų įsigijimas, tikėtina, susijęs su 1680 m. įvykusiu bažnyčios perdavimu katalikams.

Plokščiai – gyvenvietė ant Nemuno kranto, su varpais susijusi keleriopai. Čia gyveno žymus visuomenės veikėjas ir pedagogas Petras Kriaučiūnas (1850–1916), atleistas iš Marijampolės gimnazijos mokytojo pareigų ir paskirtas Plokščių taikos teisėju. Jo namuose susitikdavo ir bendraudavo Lietuvos šviesuoliai, puoselėjantys tautinio atgimimo viltis. Kalbininkas Jonas Jablonskis apie P. Kriaučiūną taip sakė: „Didesnio lietuvio, kito įžymesnio už jį žmogaus tuomet nebuvo Suvalkų žemėje.“ Dažnai svečiuodamasis Plokščiuose Vincas Kudirka (1858–1899) čia parašė ne vieną straipsnį savo įkurtam atgimimo šaukliui – leidiniui „Varpas“. Kiekviename numeryje jis gvildendavo aktualiausius visuomenės gyvenimo klausimus, vertė į lietuvių kalbą didelius literatūros veikalus, visomis jėgomis žadindamas lietuvių tautinę sąmonę. Pabendrauti su P. Kriaučiūnu, o ir pasiklausyti liaudies dainų į Plokščius atvykdavo žymūs užsienio mokslininkai: rusų kalbininkas Aleksandras Aleksandrovas, danas etnografas Ojė Benediksenas, prancūzų mokslininkas Boduenas de Kurtenė, čekas Vaclavas Machekas, suomių kalbininkas Jooseppi Mikkola su jaunąja žmona rašytoja Maila Talvio. Šie žmonės visą gyvenimą išliko nuoširdūs lietuvių bičiuliai. 1938 m. laiške Lietuvos rašytojams M. Talvio sako:

Šiaulėnų varpas.

„Taip pat prisimenu ir Plokščių kaimą, jo senus ąžuolus, po kuriais mūsų mažas draugų būrelis susirinkdavo vakarais, kai čiulbėdavo lakštingalos, Nemunėlis bėgo kaip skystas sidabras, o merginos ir vaikinai dainuodami grįždavo iš pievų namo. Prisimenu bažnyčią ant aukštos kalvos, kurioje tėvai ir motinos, visi kaimo žmonės klūpodavo sekmadieniais. Taip pat prisimenu tą naktį, kai buvo suimtas Kudirka, ir Kriaučiūno žodžius: kiekviena idėja reikalauja savo aukų... Kiek daug tada aš išmokau iš Lietuvos kryžiaus nešėjų!“

Malonu ir šiandien pasivaikščioti varpininkų takais, nusidriekiančiais miestelio gatvėmis ir vaizdingomis apylinkėmis. O viena Plokščių gatvelė yra vienintelė tokia Lietuvoje – tekančio Vaiguvos upelio dugnu. Viršutinėje Nemuno terasoje stūksanti didinga medinė Švč. Marijos vardo bažnyčia, supama šimtamečių klevų, yra perstatyta 1869 m. iš senesnės. Varpas joje tik vienas, tačiau stebinantis skambumu ir senumu. Įrašas frize, 6 cm pločio juostoje, skelbia: „GOT IST MEIN ZIEL ZOIM ICH MICH HALTEN WIL HERMAN STVFER ANNO 1573“ (vok. „Dievas yra mano tikslas, kurio noriu siekti. Hermanas Stuferis, 1573 m.“). Bendras varpo aukštis yra 69 cm, liemeniu – 58 cm, skersmuo – 65 cm. Tad visai suprantama, kodėl varpas įamžintas Plokščių herbe. Apmaudu tik, kad liejikas greta savo pavardės užmiršo pažymėti dirbtuvių vietą; tyrinėtojams taip ir nepavyksta jos nustatyti, nežinomi ir kiti šio meistro darbai.

Keletas tiksliau nedatuotų įdomių varpų

Šv. Onos bažnyčia Šiaulėnuose pastatyta 1869 m. grafų Šemetų lėšomis pagal žymaus architekto Fulgento Rimgailos projektą. Šventovės architektūroje suderinti romaniniai ir gotikiniai bruožai, o bokštuose išmūrytos angos laikrodžio ciferblatams. Mat laikrodis su varpu bažnytiniuose dokumentuose minimas jau 1612 m.; jis buvo įkeltas senosios bažnyčios fasado bokštelyje. O kiti trys varpai buvę medinėje varpinėje, pastatytoje šventoriuje ant trijų stulpų. Per Pirmąjį pasaulinį karą vokiečiai išsivežė du mažesniuosius varpus. Laimei, išliko didžiausias, kuris gali būti įvardijamas dideliu Šv. Onos bažnyčios turtu, paveldėtu iš šimtmečių istorijos. Šio varpo įrašas – dar gotiškojo šrifto raidėmis; tai – katalikų liturgijos himno „Ave Regina Caelorum“ (lot. „Sveika, dangaus Karaliene”) pradžia. Ir frizo ornamentas turi gotikos bei ankstyvojo Renesanso stiliaus bruožų. Tad tikėtina, kad varpas lietas Baltijos jūros pietinėje pakrantėje arba Nyderlanduose. Įdomios ir šio varpo pakabos

„ausys" – jos tarsi susuktos iš virvių.

Šv. Juozapo bažnyčios istorija Šešuoliuose prasideda 1567 m., kai ten dvarą valdęs Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius paskyrė būsimai bažnyčiai dešimtinę ir dar vieną kaimą. Beje, vyskupas – ir Vilniaus universiteto steigėjas bei globėjas. Pirmoji bažnyčia Šešuoliuose iškilo 1572 m., o dabartinė su varpine – 1751-1753 m. Barokiniais bokšteliais pasidabinusi bažnyčia – medinės architektūros paminklas. Tvirtų formų varpinei grakštumo suteikia originalus architektūrinis derinimas, ant keturkampio pirmojo tarpsnio užkeliant aštuoniakampį antrąjį. Ši varpinė, primenanti pilaitės kuorą, yra priglaudusi varpą, gerokai vyresnį ir už pačią pirmąją bažnyčią. Pagal savo archajišką formą, labai paprastą dekorą – tik „virvelinį" rumbą viršutinėje liemens dalyje – varpas priskirtinas XV a. gaminiams. O jo išlingavimui palengvinti atsvara – jau visai netikėta; mat tam panaudota bronzinė saliutinė patrankėlė. Iš tokių įtaisų anksčiau būdavo šaudoma per šv. Velykas, džiaugiantis Viešpaties prisikėlimu. Labai verta aplankyti atokiau nuo magistralinių kelių esančius Šešuolius, ten pasigrožėti liaudiškos architektūros fenomenalumu ir pasidomėti technikos paveldo archajiškumu.

Kelmė pagrįstai turėtų didžiuotis senuoju Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčios varpu, kuris gali būti datuojamas XV a. pabaiga. Pagaminimo datos jame nėra išlieta, tačiau gotiškas šriftas „išduoda" laikmetį. Įrašas jo frize – senąja olandų kalba, tad gali būti, kad šis varpas „iš ugnies gimė" kurioje nors Nyderlandų varpų liejykloje. Analogų jam galima rasti Europos varpų muziejuose. Deja, jo autentiško balso nebeišgirsime, - varpas skilęs ir nebenaudojamas. Iškeltas iš bokšto, taptų bažnyčios vidaus puošmena ir kampanologų tyrinėjimo objektu.

Iš kurios pusės keliautojas beartėtų prie Šiaulių, tolumoje pirmiausiai pamatys aukštąjį Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus katedros bokštą. Jame buvo įrengtas pirmasis miesto laikrodis su varpais, gavus 1634 m. valdovo Vladislovo IV Vazos leidimą. Bažnyčios 1676 m. vizitacijos akte pažymėta, kad šalia didžiojo varpo, kurį dovanojo J. Valavičius, įtaisyti cimbolai – valandas mušantis įrenginys. Jį sudarė „geležinis ratas su 24 varpeliais, seniau skambinamais per Švč. Sakramento išstatymą". Apskritas laikrodžio ciferblatas dar matomas A. Römerio 1868–1869 m. piešinyje. Įdomus ir 1844 m. šios šventovės vizitacijos aktas: jame įrašyti 4 varpai, nurodant netgi jų dydžius. Didžiojo apimtis – 6,5 uolektys (apie 3,6 m), o skersmuo – 2 uolektys (apie 1,2 m). Mažesniojo varpo dydžiai – 3,5 uolekčių apimtis ir 1 uolekties skersmuo. Kitų dviejų varpų nurodyti tik svoriai – 415 ir 280 svarų. 1880 m. liepos 8 d. per audrą žaibas trenkė į bažnyčios bokštą ir nudegino medinę viršūnę. Smarkiai nukentėjo ir laikrodžio mechanizmas, kuris po šio gaisro jau nebebuvo atstatytas. O senieji varpai pražuvo per I pasaulinį karą, tad 1936 m. parapijai teko užsisakyti naujus. Vienas varpas nuo okupantų užmačių 1942-1971 m. slėpėsi po žemėmis. Istorijos ūkanose išblėsta senųjų varpų gausmas.

Libertas KLIMKA

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

JUOZAS ŠIKŠNELIS

PENKIOS STICHIJOS

Iš paistaliojimų apie penkias stichijas bei materijos elementus: Žemė, Medis, Metalas, Ugnis, Vanduo ir oras

Metalas. Gali būti brangus ir nebrangus. Buvo laikas, kai brangumą nuspręsdavo krimsteldami dantimis, dar buvo laikas, kai brangius metalus ordinų ir medalių pavidalu nešiodavo prisisegę ant švarkų arba susidėję į burną dantų pavidalu, nes manė, jog tai gražu. Ir patogu, nes auksiniai dantys dyla ne į lauką, bet į vidų. Buvo dar laikas, kai Lietuva lygiavosi į metalo eksporto pasaulio lyderius, tiesa, išvežinėjo tik metalo laužą, ne lydinius, viską šlavė, pradedant geležinkelio bėgiais, baigiant kanalizacijos šulinių dangčiais ar atminimo lentomis. Atsirado nemažai oligarchų, bet vienadienių, kada ryte gauna lagaminą dolerių, o vakare ieško kuo pridengti nuogą subinę. Metalas yra kietas ir šaltas, pavyzdžiui, antrankiai, kada juos panaudoja pagal paskirtį, nesvarbu ar specialiosios tarnybos, sulaikydamos nekaltą verslininką, kurį įskundė konkurentas, ar meilės žaidimuose naujų potyrių ieškanti porelė. Metalas implantuojamas į betoną – gelžbetonis, į vietoje sudilusių ar sulūžusių žmogaus galūnių kaulus. Tik nėra amžinas, nes turi savo patvarumo ribą, pasiduoda ardomajai bakterijų veiklai. Ir mūsų akyse išsvajotas, godotas ir saugotas automobilis

ūmai virsta skylėtu rėčiu, už kurį metalo supirkėjai teduoda kelis sudilusius gražius. Arba apdovanojimai iš brangmetalių, bent taip skelbia jų aprašymai, kuriuos ištraukdavai iš stalčiaus tik du kartus per metus, kad cilinguodamas ant krūtinės išdidžiai pereitum šventinėje eisenoje, ūmai virsta ne pasididžiavimo, bet paniekos, kone Kaino – tautos išdaviko – ženklu, todėl iš stalčiaus sėkmingai keliavo į sendaikčių turgus ir papuošė ne krūtines, o kolekcionierių rinkinius. Metalas tarsi moteris – nieko jame nėra pastovaus, netgi kaina pasaulinėse biržose šokinėja kas akimirką. Todėl jis gali sėkmingai nulemti žmonių likimus. Sakoma, jog jo laikas jau praėjęs, ne su geležies, bronzos ir kitais metaliniais amžiais, bet vėliau, kai nerimstanti žmogaus mintis atrado kuo pakeisti metalus. Tik aukso niekas nesirengia keisti, išskyrus tuos, kurie keičia į įtaką, pinigus, valdžią, blizgučius, būna tokių, kurie bando nusipirkti talentą. Ne svetimą, o talentą sau. Už pinigus! Vieną kartą, dar nesuėjus kritiniam amžiui, sugrįžau į vaikystę ir šaltą žiemos dieną lyžtelėjau metalinę plokštelę. Liežuvis prilipo. Juk to ir siekiau. Retas vaikas to nepatyrė. Ir nieko. Išaugo. Tapo viršininkais, seimo nariais, apsigynė disertacijas, kiti nusigėrė, iš kalėjimų neišeina, bet ne dėl to, kad vaikystėje bandė palaižyti šaltyje geležį. Ir atrodytų nieko nuostabaus: na, prilipo, nusinėrė oda, kiek paskaudėjo, bet praeis, viskas pasimirš. Kur tau. Čia ir prasidėjo velniava! Kviečiasi skyriaus vedėja ir sako: šiandien teks pasilikti po darbo ir pabaigti investicinį projektą, tai skubu. Kada nors kompensuosiu viršvalandžius. Nė velnio, sakau, ir girdėdamas savo balsą, netikiu savo ausimis, jei reikia, pati ir pasilik, ark, aš tau ne arklys. Ir apskritai, kas tu tokia, kad galėtum man įsakinėti? Ir taip toliau, ir panašiai. Tikriausiai numanote, kad tarp to, kas gimsta galvoje ir kas išeina iš burnos, dažniausiai žiojėja praraja, nes liežuvyje slypintys filtrai sugeria visas mintis, kurios skirtos vidiniam naudojimui. Mano vidinio naudojimo minčių niekas nesugėrė, ką maniau, tą ir išklojau, pabandyk atgal surinkti ir praryti. Šaukštai popiet. Skyriaus vedėja rausta ir bala ir kiša tuščią lapą pareiškimui savo noru. O aš teturiu norą viską grąžinti į savo vietas: ką iš tiesų manau apie ją, tegul ten ir tūno, o ji tegul girdi įprastus komplimentus: kokia tu graži, o protinga, tokių ir su žiburiu nerasi. Ko moteriai daugiau reikia? Melo, bet gražiai įvilkto. O man? Man reikia nuskusti prišalusius prie geležinės plokštelės liežuvio filtro skivytus ir bandyti juos atgal prisiklijuoti, arba užsisiūti burną ir laukti, kol jie patys ataugs. Jeigu ataugs, o gal čia visam laikui ir visiems imsiu dėstyti tik teisybę?

Vanduo yra vienas iš svarbiausių mūsų organizmo elementų, tiksliau antras pagal svarbumą po deguonies. Suprantama, paistaliojimai be sakinio iš enciklopedijos, o tiksliau iš interneto, praranda savo žavesį, bet šiandien ne visai apie tai, kas svarbu, o kas ne tiek. Nes šiandien apie vandenį, kuris prikelia, paguldo, pasodina, sušildo ir sušaldo, nuprausia ir sutepa. Vienu žodžiu tai universali priemonė, kuri gali pataisyti arba pagadinti mūsų gyvenimą. Sunkiai aprašoma, todėl puikiausiai tinka paistaliojimams. Pilstymui iš tuščio į kiaurą, nes yra skysto pavidalo, todėl teka. Daug ir tuščiai plepantis pilsto vandenėlį. Vanduo nuplauna nuodėmes, netgi nekaltą kraują, užtenka prisiminti evangelinę sceną, kurioje Poncijus Pilotas, įsakęs

nukryžiuoti Jėzų, plaunasi rankas. Metaforiškai, nes jis nei badė ietimi, nei smaugė, vadinasi tik simboliškai susitepė rankas. Simboliškai ir nusiplovė. O kaip patogu vandenyje išsiplauti ne tik kūną, bet ir suteptą mundurą! Prisidirbi iki ausų, susitepi iki pamušalo, o vandenyje gali išsiskalbti ir lyg niekur nieko vaidinti nekaltą avinėlį ar tautos didvyrį. Jeigu neužtenka grynojo vandens plaunančios galios, prašome – platus pasirinkimas cheminių priemonių, nuo *Dosios*, kuri yra man geriausia, iki *Persil* – vokiška kokybė. Ką reiškia ne vietoje ir ne laiku sušlapti, tiksliau, susišlapinti? Aiškinti nereikia, nes tai dažnai baigiasi tragedija. Veidu į purvą ar dar žemiau. Įvaizdis, reputacija kenčia. Tarkime esi pakviestas į elito pobūvį, apsirėdai šviesiu rūbu, o suvaikščiojęs „ant mažo“ tualete... ne, neapsišlapini, o tik apsilaistai bemazgodamas rankas. Kaip pasirodyti elito pažibų tarpe? Negi pulsi aiškintis, kad čia visai ne tai, ką jie galvoja. Kas patikės? Kiekvienas sprendžia pagal savo sugedimo laipsnį. Belieka lįsti po rankų džiovintuvu. Bet ar padės? O ką kalbėti apie sušlapimą šaltą dieną? Sloga neatsipirksi, plaučių uždegimas garantuotas. Bet ką čia tik apie buitį ir apie buitį. Pakalbėkim ir apie dvasią, kuri irgi gali sušlapti. Nuo ašarų, pavyzdžiui, nors ir sunku įsivaizduoti, nes dvasia yra viduje, o ašaros teka į išorę. Jei tekėtų į vidų, niekas net nenujaustų, jog verki. Verksmo kaip vyksmo esmė yra parodomoji, todėl netikėkite pasakymais: „pasislėpiau, kad niekas nematytų ir išsiverkiau“. Jeigu taip, kam tada pasakoji? Pasislėpei, išsiverkei, nusivalyk skruostus ir kibk į darbą, nėra ko girtis. Tad ašaros ne sušlapina, neapsunkina, o kaip tik atvirkščiai, nuplauna kenčiančią dvasią.

Tądien, kai tai, dėl ko čia aušinu burną ir pilstau iš tuščio į kiaurą, įvykusios nelaimės nepranašavo nei žvaigždžių išsidėstymas, nei Naglis Šulija ar politinis norėjau sakyti lavonas, bet tik apžvalgininkas, kuris įtikinamai praneša, iš kurios pusės laukti agresijos. Aiman! Tądien šalyje nesiautė joks politinis cunamis ar audra stiklinėje, net vietinio spindesio žvaigždutės nesirengė didintis savo išmatavimų, tad bulvariniai leidiniai iš gėdos net pageltonavo. Taigi nelaimė ateina nepranešus, protėviai žinojo ką sako. Tądien, kaip įprasta, užsukęs į vonią nusiprausiau ir, savo nelaimei, o gal laimei, pasižiūrėjau į veidrodį, kabantį virš praustuvo. Nemėgstu to daryti, tai yra žiūrėti į save veidrodyje, nes vaizdas jame pakerta pasitikėjimą savimi ir tikėjimą ateitimi, kad baltos plastmasės rėmuose kabančiam portretui nelemta nuversti kalnų, perplaukti jūrų bei peržengti Rubikono, nes viskas jau praeityje, deja... Bet šį kartą pasižiūrėjau ir nutirpau: išvydau nepažįstamą žmogų, o tiksliau žmogų be veido. Nepatikėsite, žinau, ir man buvo sunku tuo patikėti, bet žmogiškieji veido bruožai buvo aptirpę: nei antakių, nei blakstienų, net nosies vietoje beformis kauburys, lūpų vietoje tik kreivas plyšys. Atrodytų, kad prausiausi ne vandeniu, bet mažiausiai druskos rūgštimi, kuri be skausmo ištrynė mano bruožus. Žmogus be veido, kaip žmogus be savybių Roberto Musilio? Kaip įrodyti savo tapatybę? Muitininkai nepraleis, žmona į lovą nepriims (sic!!!), nors, tiesą sakant, jau metai, kai miegam atskirai. Nepuoliau panikon, tik, pasidavęs instinktui, dar kartą šliukštelėjau rieškučias vandens ir visas prigimtinis mano veido grožis, dėl kurio prieš tai gerokai krimtausi, grįžo į baltus plastmasinius rėmus virš praustuvo.

Oras. Nepatikėsite tuo, ką išgirsite. Aiman, sakysit, tie raštininkai išsigalvoja, kuria pasaulį, kurio nėra ir būti negali, nes pasaulis egzistuoja čia ir dabar su kalbančiomis galvomis /kartais ir visu kūnu/ televizoriuose, balsais radijo aparatuose, gatvėmis judančiomis mašinomis su vidaus degimo ne kokiais raštininkų paistaliojimuose sugalvotais vandeniu ar oru gyvais varikliais. Pagaliau su rytais tekančia, o vakarais besileidžiančia saule, naktimis kartais apvaliu, kartais siauru lyg išeinantys iš mados stringai mėnuliu. Su migruojančiais ir čia visus metus čiulbančiais ar krankiančiais paukščiais, su valkataujančiomis katėmis ir šunimis, su kaimynu, kurio gyvenimo būdas ir elgesys varo į neviltį. Su žmona/vyru, kurie retsykiais būna meilūs, bet didesnę paros dalį į juos nesinori žiūrėti. Su sunkiai valdomu džiaugsmu, kuris užplūsta itin retomis akimirkomis ir su sunkiai įveikiamu liūdesiu, kuris tik kartkartėmis palieka ramybėje. Su laime, kuri seniai pamiršo kelią į tavo namus, su nelaimėmis, kurios nemoka vaikščioti vienos. Su visų ligų požymiais, kuriuos detaliai aprašo *Delfi*. Pasaulis yra toks, deja, ir nėra ko paistyti, kad gali įvykti stebuklas ir nelaimė, liga bei neganda aplenks tave ir apniks nepakenčiamą kaimyną, kuris varo iš kantrybės. Taip gali atsitikti tik raštininkų paistaliojimuose. Tam žmonės išrado literatūrą, kad laikas nuo laiko galėtų užsimiršti. Todėl tikiuosi jūsų silpnumo valandėlės ir noro akimirkai užsimiršti bandydamas papasakoti istoriją apie vėją. Taip, apie vėją, kuris yra, anot enciklopedijos, *santykinai horizontalus oro judėjimas, atsirandantis dėl Žemės paviršiaus temperatūrų skirtumo. Pagrindiniai vėjo rodikliai yra greitis ir kryptis.* Cituoju ištisai tiek dėl jūsų, tiek dėl savęs, kad nenuklysčiau į išganytas lankeles ir nesusipainiočiau. Nes turėtumėte man pritarti, kelias į ten slidus, o grįžti atgalios – klaidus. Todėl esu tikslus ir griežtas. Enciklopedinis vėjo apibūdinimas reikalingas pabrėžti tezę, jog niekas be nieko neatsiranda. Be priežasties net plaukas nuo galvos nenukrenta. Beje, to nesupranta per anksti nuplikę, bet tą suvokti bus svarbu skaitant tolesnius paistaliojimus.

Vėjas pakilo staiga, nors sinoptikai net nežiobtelėjo apie žemės paviršiaus temperatūrų skirtumus – pagrindinę priežastį kilti vėjui. Termometro nesinešiojau, tad kišti į žemės pažastį ar kitą tam reikalui tinkamą vietą neturėjau ko, bet žinojau, kad jos gelmėse verda magma ir temperatūra siekia 6000 K. Tik neklauskit, kas tas K, bet žinokite, jog tai pasiutiškai daug. Taigi vėjas pakilo, bet negaliu skųstis, kad iškrėtė kokias eibes, kaip antai: sugadino garsaus elito stilisto kurtą šukuoseną, pakėlė lyg žvaigždei suknelę ir paparacių džiaugsmui atidengė apatinį trikotažą, kurio spalva nedera su viršutiniu rūbu ar suglamžė rūbus, kurie ir taip nebuvo lyginti nuo jų įsigijimo prieš keletą metų. Tad išoriškai likau toks pat patrauklus kaip ir atstumiantis, kieno akimis pasižiūrėsi. Būčiau ėjęs ir nuėjęs, kaip įprasta, ten, kur niekas, neminint abstrakčios pareigos, nelaukia ir kur niekada nesiveržiau – į darbą. Jei ne pritrenkiančiai keistas jausmas, kad netikėtai sukilęs vėjas paliko neliestą apvalkalą, bet išpūtė visą vidų! Organai, berods, liko vietoje, nes stovėjau ant kojų, kvėpavau, mačiau, girdėjau, jaučiau, bet praradau orientaciją, aiman! dorovinius orientyrus! Paklaustas apie tėvynę, galėjau leptelėti velniai žino kokią nesąmonę. Ką ten tėvynė, apie Dievą irgi buvau pasirengęs nusišnekėti, o pamatęs tarpuvartėje

chuliganų skriaudžiamą senutę, abejingai nusukau akis šonan. Net vagišiai, panosėje švarinantys neįgalaus vyriškio, renkančio išmaldą, kepurę su baltais centais, nenusipelnė mano dėmesio. Lengvai atsižadėjau idealų, vaikų, žmonos, senų tėvų bei partinės priklausomybės, jeigu rytoj rinkimai, savo balsą galėjau net ne parduoti – veltui atiduoti pirmajam paprašiusiam. Ar pareikalavusiam. Atrodė, jog visas vidus, taip lengvai palikęs kūno apvalkalą, nebuvo pakankamai patikimai prisitvirtinęs prie kaukolės, stuburo ir kitų kūno kietųjų konstrukcijų. Kūrėjui pritrūko klijų... arba kitaip: dvasia nejaukiai jautėsi namuose – kūne, todėl taip lengvai jį paliko. Kas toliau? Vėl laukiu kito gūsio, gal užneš, jei ne nuosavą, tai svetimą...

Ugnis yra karšta. Ar tuo ne viskas pasakyta? Jeigu ne viskas, tai didelė dalis tiesos, nes kiek tokių iki šiol aušinančių užkaitusias galūnes, kurias sąmoningai ar ne, bet prikišo prie karštos ugnies. Nelįsk, nudegsi, girdi vaikai nuo mažumės, bet juk neklauso žalčiai, kiša kur nereikia. Ar ugnis ko nors išmoko? Atsargumo, bet ne visus, maga užmiršti pamokas ir klysti dar ir dar kartą. Atsivertę enciklopediją sužinosime daugiau nei reikia, bet iš dainos žodžių neišmesi: „ugnis – degimo proceso metu išsiskiriančios įkaitusios, šviečiančios dujos. Ugnis gali būti įvairių spalvų. Ugnį dažniausiai visada lydi dūmai“. Iš čia ir tas apverstas pasakymas: nėra dūmų be ugnies? Reikia prisiminti, kad protėviai ugnį atrado žaibo pagalba, bent taip rašė pradinių klasių vadovėlyje, bet anais laikais, prie ruskio, kaip žmonės sakė. Kadangi viskas tada buvo neteisinga, jie net Darviną neigė savo Lysenką aukštindami, todėl manykim, kad ugnį žmonės atrado degtukų pagalba. Tikriausiai švediškų. Negi tai galėjo būti sovietiški, kainavę vieną kapeiką. Tas pats ydingas ir melagingas vadovėlis teigė, kad ugnis buvo išrasta pasišildymui ir maisto gamybai. Sunku tai paneigti, nebent papildyti primenant, kad ugnis išrasta dar ir naikinti. Priešus ir jų turtą. Gana efektyviai. Ir negrįžtamai. Apie tai nemažai prirašyta šventajame rašte, jau nekalbant apie vėlesnių laikų istorijas. Juk žmonės privalo iš kažko mokytis. Kad nereikėtų išradinėti dviračių. Beje, dėl maisto gamybos vadovėliai klydo arba sąmoningai melavo, nes maistą lengvai galima pasigaminti ant elektrinių kaitlenčių, mikrobangų krosnelėse bei Islandijos geizeriuose, kur, žinia, ugnies nė kvapo. Liko nepaminėti elektriniai virduliai, kuriuose be arbatos išradingos šeimininkės gali išvirti ir kiaušinius. Ugnis ramina ne tik tada, kai lietuvis mato degant ne savo, o kaimyno trobesį, bet ir sėdint bei spoksant į ugnį. Ji spragsi, liežuviai keičia spalvą, formą. Šilta, ima snūdas, ko daugiau reikia? Nei tau karo grėsmės, nei agresorių pinklių, gyvenk ir galva madaruok. Kol pajusi, kad smegenų raukšlės išsilygino (ak, kad taip norinčioms amžinai likti jaunoms gražuolėms be botulino išsilygintų veido oda ir pagurkliai!). Bandai prisiminti vaikystę – nė iš tolo, smegenų pusrutuliai lyg ne laiku nuplikusio vyruko viršugalvis – blizga ir visos mintys nusirita it lietaus lašai lango stiklu. Niekas neužsilaiko, nėra kur užsikabinti. O galvos lengvumas! Nepatikėsit, kokiu puskilogramiu tapo lengvesnė. Ką begalvotum, viskas baigiasi tuštuma, jokių prisiminimų, nei džiaugsmingų, nei liūdnų, gyvenk ir žvenk. Kiek trūksta iki pilnos laimės? Patikėkite, visai nedaug, tik prisiminti savo vardą ir pavardę.

Stebuklinga ugnies galia neaprašyta nė viename – nei retrogradiškame sovietiniame, nei pažangiame nepriklausomybės laikų vadovėlyje.

Žemė**.** Grįžkime į žemę ir tvirtai atsistokime ant jos, gimtosios. Jeigu ne žemė, tai skraidytume padebesiais negėrę ir nevalgę, o gal tokia angelų lemtis negerti ir nevalgyti. Angelai burnas turi, nes bučiuoja išrinktuosius bei pateptuosius, o ar turi aną daiktą, per kurį atsikrato nereikalingomis medžiagomis (kažkaip negrakščiai išėjo), neaišku, niekas nėra apie tai užsiminęs. Bet tiek to, te skraido. O mes stovime tvirtai, nes žemė mus traukia. Ir priglaudžia, reikia pridurti. Kai paliaujame gyventi, ji priglaudžia nelaimingus, netobulus ir nuodėmingus mūsų kūnus. Žemė yra pakanti visiems – ir herojams, ir judams, kai atgula į ją. Buvo atvejų, kai brolis brolį dėl žemės lopinėlio pakasė ir pats netrukus šalia buvo paguldytas, ir nieko: galiu paliudyti, kad žemė nesikilojo. Beje, jeigu apie tai užsiminėme, žemė visais amžiais buvo žmonių nesantaikos šaltinis. Dėl jos ne tik brolis brolį, bet tauta prieš tautą stojo, milijonai buvo pakasti. Dėl žemės lopinėlio. Kai pagalvoji, tai atrodo, kad ji turėjo mažiausiai būti auksu padengta. Bet čia kitas matmuo. Ne kiekvienam suprasti, ne kiekvienas moka išaiškinti. Todėl net nebandysiu. Žemė kantri, todėl prakeiksmas niekšui – kaip tave gimtoji žemė nešioja? – tėra retorika, nes žmonijos istorija nežino nė vieno atvejo, kad prasivėrus žemė būtų prarijus nors vieną išdaviką, žudiką, nedorėlį. Jie trypia gimtąją žemelę, o ši kenčia dantis sukandus. O gal net nesukandus, gal ji abejinga savo vaikams, išklydusiems iš doros kelio, gal žemė turi per akis savų rūpesčių ir žmonių reikalai jai *dzin*? Kokie žemės savi rūpesčiai? Gausinti ir saugoti savo gelmių turtus, kurie liko per klaidą neišgrobti, rūpintis dirvų derlumu, kraštovaizdžio grožiu ir t. t. Viskuo, ką žmogus taip įnirtingai bando sugadinti. Apie žemės vertę jau buvo prabėgomis užsiminta, nors apie tai gali kalbėti ir kalbėti, rašyti ir rašyti. Nes žemgrobiui svarbu nugvelbti rėželį prie ežero, žemdirbiui sėti tik derlingoje, apie kurią sakoma: riebi, nors ant duonos tepk. Niekas neskuba tepti, išskyrus atvejus, kai niekšai per prievartą verčia vargšus ėsti žemę, neskanu, bet išeities nelieka. Žemė, nepriklausomai nuo to, kad sukasi aplink savo ašį bei aplink Saulę, yra viso ko pagrindas, jeigu jos nebūtų, skraidytume it paukščiai ar lėktuvai, gal būtų daugiau vietos akropoliuose ar miesto autobusuose, bet ne visuose miestuose ir ne visuose maršrutuose. Tik ten, kur kelias veda į jau paminėtus akropolius arba ten, kur tas transportas yra nemokamas. Išties, jei žemė tokia brangi – tiesiogine ir perkeltine prasme – pats laikas pradėti ją taupyti. Kaip? Mažiau arti ir akėti? Pradžiai užtektų nustoti kasti į ją numirėlius, juk jie užima tiek brangaus ploto, kelkim juos į medžius kaip Indijoje, mėtykim į krūmus, kuriais nuėję visi žemės pašaliai, bent Lietuvoje. Viskas pasikeis mirksniu, nes dabar gyvas teturi tiek, kiek užima jo pėdos, o numirėlis du ant trijų guli išsipeikęs. Kur tai matyta. Būtų dar nieko, bet juk tokį plotą nuolatos artimiesiems reikia prižiūrėti: trešti, sodinti, ravėti, purenti, kad niekas nebadytų pirštais, ir nuo kaimynų neatsiliktum. Taigi. Tausokime žemę...

MEDIS yra Dievo tvarinys, nesang Dievas tarė: „Teželdina Žemė augmeniją: augalus, duodančius sėklą, ir visų rūšių vaismedžius, nešančius žemėje vaisius su

sėklomis!“ Todėl dievobaimingi gamtos sergėtojai gyvąja grandine juosia miestuose pjaunamus medžius, kurie seniai atgyveno savo amžių. Mat jeigu gyvas tvarinys, tai jis privalo turėti savo amžių, tik sekvojos gyvena ilgai, bet ne amžinai. Kiti pūva, trūnija, virsta ant galvų, automobilių, naujai pastatytų namų. Tada visi sukrunta: kur buvo medžių prižiūrėtojai? Kodėl jie laiku nenukirto galudienio? Ogi pabandyk nukirsti, kada jį apstoja ratu šventesni už šventuosius gamtos sergėtojai ir šoka, gieda šventas giesmes, saugo nuo neva vandalų. Bet tai posūkis į kairę, nes kalbame apie vieną iš penkių materijos elementų. Augo toks Pasaulio medis kaip žemės ryšys su dangumi. Vaizdžiai kalbant tai pupa iš pasakos, kuria senelis lipo į dangų. Medžiai visi be išimčių stiebiasi į viršų. Žmonės irgi turėtų tą daryti, nes viršuje yra dangus arba aukštas postas, bet daugeliui atrodo kitaip, todėl dairosi į pašalius ir ieško ką nugvelbti – nei dangaus, nei aukšto posto. Medis irgi tik teoriškai auga į viršų, žiū aplink kiek paliegusių, sulinkusių, nususių, kreivų, net lendančių gilyn į žemę. Tam tikra žmonių padermė, kuri apsimeta viską išmanančia, ima aiškinti, kodėl ne visi medžiai stiebiasi į dangų. Neva dirva kalta, žmonių ūkinė veikla ar vaikas, kuris berželį laužė Binkio vaikiškame eilėraštyje. Zuikių dainos, netikėkit nė per nago juodymą. Medis kaip ir žmogus turi savo likimą, todėl ir auga nulemtas jo. Vienintelis Pasaulio medis auga tiesus ir, svarbiausia, niekada nenustoja augti. Galima pagalvoti, kad dangus vis aukštėja ir medis jo nepasiekia. Bet gal taip nėra. Labai tuo suabejočiau. Nors tikėtina, kad mums, žmonėms, dangus iš tiesų aukštėja, tik naivuoliams atrodo, kad užtenka per gatvę pervesti senutę ar vargetai į skardinę dėžutę numesti keletą variokų ir dangus nusileidžia iki galvos ar dar žemiau kelių. Taip, geri darbai užsiskaito, bet kaina kiek kitokia. Tik tai, patikėkite, gryna teorija, nes gyvenime taikosi (ir neretai) atvejų, kai dangus kai kam nusileidžia visai žemai ir tie kažkieno išrinktieji visai nesivargindami ten pakliūva. Kur logika, kaip desperatiškai klausdavo viena dama, kol užkimo. Tik mes apie medžius, kurie tinkami ir namą statyti, ir lopšį bei karstą sumeistravoti. Netgi šaukštą galima medinį pasidaryti. Neminint kuokos ar kryželio, nepamirštant ir kartuvių. O ką kalbėti, kad medžio pagalba žmogus išgavo ugnį. Medis – rimtas materijos elementas, ne veltui vienos literatūros klasikės herojus eidamas mišku nesigėrėjo medžių grožiu, bet mintyse skaičiavo, kiek lentų galima iš jų išpjauti. Smerkti jo nėra už ką, nes kiekvienam savo, juk jis ne parduoti lentas norėjo, bet susikalti kokią būdelę, nebūtinai su širdele duryse. Kažin, ką pagalvotumėte, jeigu pasakyčiau, kad medžiai tai vairai, laikantys žemę nustatytoje orbitoje, jeigu ne jie, velniai žino, kur ta žemė nukeliautų. Juk būna, kad net vyras, žmonos pasiųstas pieno ar kefyro, atsiduria kitame išmatavime ir atsiranda (jei iš viso atsiranda) namuose po kelių parų.

Juozas ŠIKŠNELIS

REIKIA KELTI KULTŪRINĮ LYGĮ

„Varpų“ svečias – teatro ir kino aktorius,
Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas
Regimantas ADOMAITIS

Gimėte Šiauliuose. Kurioje miesto dalyje gyvenote? Ar iš tos ankstyvos vaikystės, prabėgusios Šiauliuose, išliko kokių prisiminimų? Kodėl ir kada išsikėlėte?

Iš Šiaulių laikotarpio visiškai nieko neatsimenu, nes buvau dar visai mažas, kai iš Gubernijos, kur gyvenom, išsikėlėme į Kauną.

Daugiau atsimenu jau iš Šimonių kaimo prie Pasvalio, kur tėvas nuvežė per karą ir apgyvendino namelyje prie savo statyto vandens malūno ant Mūšos. Sibiro ragaut neteko, nes, atėjus sovietams, malūnas ir užtvanka jau buvo vandens nugriauti.

Vidurinę baigiau Pasvalyje.

Ar su Šiauliais dar turite kokių sąsajų?

Ne.

Vienas Jūsų biografijos faktas ypatingas – prieš studijas aktoriniame baigėte fizikos-matematikos fakultetą. Tokio pavyzdžio tarp kolegų turbūt daugiau nėra. Tuo labiau, kad fizikai ir lyrikai anuomet buvo vertinami kaip visiškos priešingybės. Tikriausiai ne taip paprasta buvo apsispręsti ir pasiryžti dar vienoms studijoms?

Perėjimas nuo fizikos prie teatro buvo labai paprastas: teatrą mylėjau visada, nepraleisdavau nė vieno gastroliuojančių teatrų spektaklio, bet, baigęs vidurinę, pasirinkau fiziką, tenkindamas greičiau tėvų, o ne savo norą.

Buvau, ko gero, komedijinis aktorius, bet dėl fizinių duomenų režisieriai stumdavo į herojinio plano vaidmenis, todėl mėgstamų vaidmenų nedaug.

Ką išskirtumėte iš vaidmenų teatre?

Regimantas Adomaitis (kairėje), Donatas Banionis ir Juozas Budraitis (dešinėje) filme „Niekas nenorėjo mirti“. 1966 m.

Iš tokių galiu paminėt tik keletą. Tai – Francas iš J. P. Sartro pjesės „Altonos atsiskyrėliai“ (Nacionalinis dramos teatras, režisierius H. Vancevičius), Seras – iš R. Harvudo „Aprengėjo“ (Nacionalinis dramos teatras, rež. A. Latėnas), Hendelis – iš P. Barzo „Susitikimo“ (Nacionalinis dramos teatras, rež. R. Banionis), Tėvas – iš F. Bordono „Paskutinių mėnesių“ (Vilniaus mažasis teatras, rež. R. Tuminas ir A. Dapšys).

Daug metų tyrinėju gyvenimo, likimo ir kūrybos temą. Ką Jums sako tų trijų žodžių kaimynystė? Ar tikite likimu? Toks įspūdis, kad jis Jums buvo dosnus. Ar visada?

Likimas, be abejo, egzistuoja, nors savo valia ir atkaklumu galime daug ką pakoreguoti.

Prisipažinsiu: pasipiršau būsimai žmonai spektaklio „Mindaugas“ metu, kai Šiauliuose gastroliavo vilniškis teatras. Ir ne tik pasipiršau, bet ir nutarėme, kad, kai sukursime šeimą ir gims sūnus, pavadinsime jį Mindaugu. Taip ir įvyko. Kuo Jums išskirtinis šis vaidmuo?

Mindaugas (Nacionalinis dramos teatras, rež. H. Vancevičius) buvo brangus tik Justino Marcinkevičiaus skausmu dėl Lietuvos ateities. Daug įdomesnis buvo V. Paukštės „Mindaugas“ Klaipėdos dramos teatre.

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje esate įrašytas pirmuoju numeriu. Turbūt ateiti į Sąjūdį turėjo įtakos ir Justinas Marcinkevičius, beje, „Varpų“ autorius ir literatūrinės „Varpų“ premijos laureatas?

Gali būt. Tačiau mane išrinko man nedalyvaujant. Buvau išvykęs, filmavausi. Apie tai žmona pranešė. Tačiau Sąjūdis buvo ir mano slaptų minčių ir lūkesčių vaizdinys. Sąjūdis mums buvo kelias į Nepriklausomybę.

Kad visada buvote neabejingas Lietuvos istorijai, akivaizdu ir iš sūnų – Gedimino, Mindaugo, Vytauto – vardų.

Iš mano sūnų vardų negalima spręsti apie mano patriotizmą. Apie tai

Regimantas Adomaitis filme „Karalius Lyras“, kuris labiau už kitus patiko pačiam aktoriui. 1971 m.

daugiau pasako tas faktas, kad, nebūdamas partinis, gavau TSRS liaudies artisto vardą, nors šiandien tai nebeturi jokios prasmės.

Šalia teatro scenos Jūsų gyvenime visada buvo kinas. Vaidmenų daug ir labai įsimintinų. O ką Jūs pats išskirtumėte ir kodėl?

Iš kino vaidmenų nieko negalėčiau išskirti. Kine daug labiau nei teatre vaidmenys priklauso nuo režisieriaus.

Pastaruoju metu nemažai iečių sulaužyta dėl „Niekas nenorėjo mirti“, neabejotinai puikaus filmo. Baigdamas vidurinę egzamino metu buvau paklaustas, kokie herojai jame padarė didžiausią įspūdį. Kai pasakiau, jog miško broliai, vos nepatekau į didelę nemalonę. Nors tai buvo tik antras (jei neklystu) Jūsų vaidmuo kine, tačiau toks, koks įsiminė visam gyvenimui.

Kaip jau minėjau, sudėtinga ką nors išskirti iš kino vaidmenų. Gal tik vienintelį Donatą iš „Niekas nenorėjo mirti“ galiu paminėt, nors tas filmas šiandieninių „teisuolių“ yra visiškai „sunešiotas“, lyg meno kūrinyje svarbiau būtų istorinė, ne meninė tiesa.

Sujaudino Jūsų viešas pasisakymas apie lietuviškus televizijos serialus – žemą jų meninį lygį, siaubingą nuokrytį. Tai liūdnai tiesai jau ne pirmi metai, ir tai suvokia ne tik specialistai. Kai pradedamas rodyti šiuolaikinis lietuviškas kinas, skubama perjungti TV kanalą, apie tai esu girdėjęs iš daugelio pažįstamų. Teatro scenoje taipogi daug „naujovių“, dėl kurių nebesinori atverti teatro durų. Apie panašius dalykus prieš trylika metų esame kalbėję su Donatu Banioniu. Tuomet maestro pažymėjo, jog dažniausiai teatre ištveriantis tik keletą minučių.

Kaip Jums atrodo, kas atsitiko? Ir kas turėtų pasikeisti, kad būtų kitaip?

Reikia kelti kultūrinį lygį.

Ar pakankamas valstybės dėmesys kuriančiam žmogui? Ką Jūsų nuomone derėtų keisti?

Šiandien daug ką norėtųsi keist, tik kažin ar tai reikia daryt. Įplaukiant į

Aktoriaus sutuoktinė Eugenija Bajorytė (1941–2011).

Helsinkio uostą pasitinka skulptūra kažkuriam tai carui, tik neatsimenu kuriam. Ir niekam tai neužkliūna. Mums derėtų ne skulptūras, ne pastatus ar memorialines lentas naikinti, o, kaip jau minėjau, kelt savo kultūrinį lygį.

Kaip vertinate vietoj savaitraščio „Literatūra ir menas“ dabar leidžiamą kultūros žurnalą?

„Literatūra ir menas“ man labai patinka, nors daug ko iš to, ką jie rašo, dėl savo neišprusimo aš nesuprantu.

Ačiū už pokalbį.

Jums ačiū už domėjimąsi manąja persona. Linkėjimai „Varpų“ skaitytojams.

Kalbėjosi
Leonas PELECKIS-KAKTAVIČIUS

2019 m. spalio 15 d.

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

EMILIJA LIEGUTĖ

KETURIOS NOVELĖS

Dvasios skrydis

„Sevilijos kirpėjas“. Solistė Marija Kalas... Kamilės nugara slenka šiurpas. Su kiekvienu garsu veržiasi gilyn ir gilyn, kol visiškai užvaldo. Dabar Kamilė nebe jauna mergiotė, apsivilkusi kartūninį sarafaną ir apsiavusi raišteliais suvarstytais batais. Ji – baltas didelis paukštis, kažkokios nežinomos galios nešamas čia aukštyn, čia žemyn. Priklausomai nuo dainininkės balso.

Kamilė užmerkė akis ir laisvai skraidė po tas begalines erdves. Dvasinės laisvės jėga nunešė, nuskraidino ją taip toli ir aukštai, kad ji nieko nejuto aplinkui – vien kosminių erdvių gaudesį.

Sugrįžo į realų pasaulį tik įsivyravus keistai tylai. Atmerkė akis ir išvydo stovintį prieš save koncerto dirigentą. Jis nusilenkė jai, sėdinčiai pirmoje eilėje, nusivedė ant scenos, pabučiavo ranką ir tik tuomet nusilenkė publikai.

Žmonės sustoję plojo. Dabar Kamilė atsigręžė į dirigentą: tiesus, aukštas, dvasingo veido, žilstelėjusiais plaukais...

Jis palydėjo ją į rūbinę, paėmė paltą, apvilko ir prisistatė:

- Žorž Passot.

- Kamilė, - tyliai ištarė ji.

Kitą dieną susitiko parodoje, kur kabojo ir jos gobelenas „Šerkšnas“. Baltai violetinė jo spalva ryškioje šviesoje spindėjo dar labiau. Žoržas prie gobeleno ilgai stovėjo, kažką sakė, bet ji nesuprato – nežinojo prancūziškai nė vieno žodžio. Tada ėmė kalbėtis vokiškai...

Ir pradėjo skristi į Vilnių laiškai, telefono skambučiai, telegramos. Jie buvo sekami, tikrinami – kaip ir viskas sovietmečiu. Žoržui reikėjo titaniškų pastangų iškviesti Kamilę į Paryžių ir nebeišleisti.

Jiedu susituokė.

Bet pasukime tą aukso žiedelį, tuos prabėgusius metus atgal...

Medaus mėnuo, tiksliau šviesios laimės dienos, skriste praskrido Šveicarijos kalnuose slidinėjant. Kamilė savimi stebėjosi: kada ir kur ji išmoko taip gerai slidinėti? Leidosi paskui Žoržą nuo kiekvieno kalno. Ir tada suprato: jai, kukliai kaimo mergiotei, gali drąsos suteikti pasaulis, kuris priklauso tik nuo jos pačios. Ir ji skraidė nuo kalnagūbrio ant kalnagūbrio it paukštis, perlėkdama kliūtis...

O paskui Žoržas ėmė negaluoti. Gydytojai diagnozavo paskutinę kraujo vėžio stadiją. Jis atsisakė bet kokių vaistų, chemoterapijos.

- Likimas man lėmė pažinti laimės akimirkas, tegul jis tvarko mano gyvenimą ir toliau, - kalbėjo jis.

Kamilė blaškėsi kaip gulbė pakirptais sparnais. Nesitraukė nuo vyro lovos net jam miegant: susiriesdavo šalia, pristūmusi fotelį ir laikė saujoje sudžiūvusią ranką.

Žoržas silpo ne dienomis, bet valandomis. Kamilė malšino vyro skausmą morfijumi, o jis gulėjo užsimerkęs, ramus – jau ne žmogus, bet dvasia.

Kartą Kamilė pajuto, kad Žoržo ranka trūktelėjo. Pažvelgė į jį – atsimerkęs, atgavęs sąmonę. Lūpos sukrutėjo:

- Kai tu šalia, mirti man nebaisu, ačiū už laimę.

Tai buvo paskutiniai žodžiai.

Kamilė bučiniais užspaudė vyro akis ir ilgai laikė jo šąlančią ranką savojoje, kol privertė paleisti telefono skambutis.

- Miršta mama, atvažiuok, - pranešė brolis.

- Ne-e!- suklykė Kamilė ir, balsu raudodama, griuvo ant kušetės. Paskui sudėjo ant krūtinės Žoržo rankas ir sėdėjo prie jo, uždegusi žvakę, ligi ryto...

Kamilė negalėjo apsispręsti: grįžti į tėvynę, ar likti čia, kur Žoržo kapas? Kasdien eidavo į senos pilies parką, atsiguldavo pievutėje ir žvelgė į susipynusias medžių šakas. Ir kilo noras nutapyti du medžius, besiremiančius vienas į kitą.

Rytą, pasiėmusi popieriaus eskizams, ji atskubėjo į tą pačią vietą ir išsigandusi aiktelėjo: medžiai buvo nupjauti. Susiradusi vaikinuką, prižiūrėjusį parką, šūktelėjo:

- Kas nupjovė medžius?

- Aš. Man liepė. Sakė – seni, gali nugriūti, sugadins sieną.

Kamilei staiga kyla begalinis troškimas suteikti šiems medžiams naują gyvybę. Paprašė vaikinuko, kad nupjautų kamienų galų ritinius, parsinešė namo ir ėmėsi

tyrinėti. Pavartė, apžiūrėjo įskilimus. Štai čia gali būti jos autoportretas: va, kaklas, veidas, plaukai... Va, jos kasa. Plaukai išsidraikę – ji jaučia Žoržo ranką ant savo galvos. Tą ilgą, susirangiusią sruogą jis užkiša už ausies. Viršugalvį paglosto, palygina. Iš kitos pusės, prie ausies, susuka garbaną ant piršto, nuleidžia ją žemyn ir juokiasi: tu mano karalienė garbanotais plaukais, tik karūnos reikia.

Taip ir nutapė – autoportretas buvo geras, - ačiū, Žoržai, padėjai. Jai patinka tokia kukli, žemyn nuleidusi akis, vos vos besišypsanti jauna moteris.

Dabar – Žoržas. Medžio ritė įskilusi kaip tik ten, kur jis braukdavo plaukuose sklastymą. Puiku! Juodi, išsidraikę plaukai, tas sklastymas... Juodos akys, žvelgiančios tiesiai į ją. Ne akys – juodi, žėruojantys brangakmeniai, topazai. Jis gimęs po Skorpiono ženklu ir sakydavo, kad topazas – jo laimės akmuo. Ir žiedą su topazu turėjo.

Ne, nereikia to sklastymo, tegul krenta plaukai ant akių, tegul jis diriguoja „Sevilijos kirpėją“. Tegul jis būna gyvas, pats gyviausias iš visų gyvųjų.

Praėjo savaitė. Kamilė vis sėdėjo prie savo portretų, vis tobulino, taisė.

Tai buvo nuostabios dienos – ji kalbėjosi su Žoržu...

O kai Paryžiuje vyko tarptautinė vaizduojamojo meno ir literatūros LUTEC paroda, Kamilė už tapybos darbus ant medžio buvo apdovanota aukso medaliu.

Tai ją ir paskatino likti Paryžiuje, kur ją vedė ir saugojo Žoržo dvasia.

O mama sėdi ir laukia

Gedas stovi kambary, priplojęs nosį prie lango stiklo. Pagaliau tarp skubančių praeivių atpažįsta mamą: ji žingsniuoja lėtai, sunkiai, pakrypusi į vieną pusę. Tempia krepšį su maistu. Gal išlėkt pasitikti? Bet ne, geriau išsiims iš kuprinės vadovėlius...

- Pamokas ruoši, Geduk?

- Ruošiu...

- Turbūt alkanas, aš tuoj...

Gedas pagalvojo: reikia nubėgt pas Karolį ir nusirašyt algebrą.

- Aš pas Karolį. Uždavinį pasitikrinsiu! – šūktelėjo ir išėjo į laiptinę. Žengdamas per du laiptus, užlėkė aukštyn, paspaudė trečiojo aukšto durų skambutį.

Pro duris kyštelėjo madingai, kaip ir Gedo, „ežiuku“ kirpta galva.

- Padarei algebrą?

- Pa...

- Atnešk sąsiuvinį!

Karolis dingo, palikęs praviras kambario duris. Koridoriuje pasirodė jo tėvas. Mandagiai linktelėjęs, Gedas pasakė „labas vakaras“. Karolio tėvas įtariai nužvelgė jį. Gedas širdy nusišaipė: „inteligentas, ponėkas“ ir tyčiom atsistojo įžūlia poza, susikišęs rankas į kišenes.

Karolis atnešė sąsiuvinį. Gedas jam šnibžtelėjo „po pusvalandžio“, ir durys užsitrenkė.

Susiraukęs jis liuoksėjo laiptais į pirmąjį aukštą ir mintyse burnojo šitą „inteligentų“ lizdelį, nedrįsdamas prisipažinti, kad pavydi Karoliui tėvo. Pavydi tėvo! Tegul „ponėko“, bet pavydi!

Gedas neturi tėvo. Jis nesiliovė gėręs, ir mama išsiskyrė su juo, kai Gedas buvo dar pirmokėlis. Dabar jis netgi nežino, kur jo tėvas. Kažkur išvykęs, kažkur Jakutijoje. „Nuo alimentų slapstosi“, - taip sako mama, o iš tikrųjų?.. Gedas labai norėtų su juo pasimatyti, labai!

„Ponaičiukas!“ – mintyse vis dar šaipėsi iš Karolio. Gedas žinojo, kad Karoliui nėra užgaulesnio žodžio kaip „ponaitis“, ir retkarčiais lepteldavo jį, norėdamas įgelti.

Vis dėlto Karolis jam reikalingas. Kad ir dėl tos prakeiktos algebros. Juk namų darbas tai dar niekis, bet laukia rašomasis! Tik Karolio dėka jisai stumiasi.

Gedas valgė vakarienę ir paslapčiom žvilgčiojo į mamą. Matė jos glotniai sušukuotus plaukus, juto vėjo, žalių daržovių, žemės kvapus, kurių prisigėrę mamos rūbai – ji pardavinėja gatvėje kopūstus, bulves.

Taip norėjosi pasakyti mamai kokį gerą žodį... Bet ne! Skystablauzdžiu jis negali būti, ypač šiandien!

Gedas vargais negalais nurijo ūmai įstrigusį gerklėje kąsnį, pasakė „ačiū“ ir pakilo.

- Aš į kiemą, su Karoliu... – pratarė ir stvėrė striukę. Patikrino, ar kišenėje viskas, ko reikia.

- Ilgai nebūk! – vijosi Gedą mamos balsas.

- Ne! – atsiliepė ir pykštelėjo durimis.

Laiptinėje lukterėjęs Karolio, Gedas su juo patraukė už tamsoje stūksančių sandėliukų.

- Hai, atamane! – nuo sandėliuko sienos atsiskyrė šešėlis.

- Hai, - atsiliepė Gedas. – O kur kiti?

- Visi čia!

„Kiti“ – striukakojis Zenius ir storulis Egidijus tarsi iš žemės išdygo. Penkiukė – Gedas, Karolis, Zenius, Egidijus ir Vilius – stovėjo tylėdama. „Atamanas“ Gedas pro langus sklindančioje dukslioje šviesoje stengėsi įžiūrėti bičiulių veidus. Suraukęs kaktą vedžiojo žvilgsnį nuo vieno prie kito ir liko patenkintas.

- Karoli, duok šen, - ištiesė jis ranką, tvirtai suspaudė butelio kaklelį, pasikišo po striuke ir mostelėjo:

- Einam!

Netoli sandėliukų augo žilvyčių krūmai, riogsojo suverstas statybinis laužas. Čia ir susėdo. Rūkė visi jau seniai, tačiau gerti ruošėsi pirmą kartą.

„Atamanas“ apdalino visus cigaretėmis, pareiškęs: „Marlboro!“ Kaip ir dera vadui, pridegė žiebtuvėliu, o kai panosės apšilo, išsitraukė iš kišenės nedidelę stiklinę. Dantimis atidaręs pilvotą importinį butelį, įsipylė. Valandėlę palaikęs saujoje, pauostė, paskui ūmai užsivertė ir iškliukino tarsi vandenį. Atgalia ranka nusibraukė lūpas, suminkštėjusiu žvilgsniu peržvelgė bičiulius, kreivai šyptelėjo:

- Super! Vyras, Karoli. Dabar tavo eilė.

Apsimetęs, kad ir jam skanu, iškliukino savąją stiklinę ir Karolis. Kiti taipogi

gėrė stengdamiesi nesiraukyti. Paskui vėl visi užsirūkė.

Antrą kartą visiems teko jau tik po ketvirtį stiklinės.

- Mažoka, - pasakė Gedas.

- Galiu nubėgti namo, gal pasiseks. Bare yra, - pasisiūlė Karolis.

- Tu ką! Smegeninę namie palikai? Nori tėveliukui tiesiai į glėbį patekti? Eime! Reikia prasivėdinti. Negalim namo grįžti su kvapeliu, - pasakė Gedas.

Bičiuliai pakilo nuo betoninių plokščių nuolaužų ir nužirgliojo paskui „atamaną“ vartų link. Ėjo juokaudami. Galvų nekvaršino jokios mintys. Buvo drąsūs, pasitikintys savimi.

- Mano teta rūsy naminį vyną laiko, - lyg tarp kitko leptelėjo Egidijus.

- Kur? Kur ji gyvena? – sukluso „atamanas“.

- Ten, užmiesty... – jau beveik gailėdamasis, kad prasitarė, numykė storulis Egidijus.

- Adresas? Nieko negali būti geriau kaip užmiestis! – kirste nukirto Gedas ir suėmė Egidijų už riešo.

Tasai pasimuistė, žengtelėjo atgal, lyg norėdamas bėgti, bet kieti Gedo pirštai spaudė jo riešą tarsi replėmis.

- Vyrai, eikit arčiau! – sušvokštė jis, sukdamas Egidijui ranką. – Sakai adresą ar ne?

- Kęstučio trys.

- Nemeluoji?

- Nemeluoju. Leisk, - jau proverksmiais lemeno storulis.

- Važiuojam! Karoli, turi talonų?

- Turiu.

Pasitraukęs į šaligatvio pakraštį, Gedas skėstelėjo rankomis:

- Prašom, prašom, mergužėlės!

Dvi mergaitės spygtelėjo, atšoko į šalį ir nubėgo. Jas palydėjo penkiukės juokas.

Egidijaus tetos namelio languose dar degė šviesa, teko laukti. Bičiuliams lūkuriuoti nieko neveikiant pabodo. Jie vaikštinėjo pirmyn atgal, visai nepastebėdami, jog kitoje gatvelės pusėje, medžių priedangoje, stoviniuoja policininkai.

- Metas! Vesk! – pagaliau užgesus languose šviesai, tarė „atamanas“.

- Kad aš... nežinau... – vėl ėmė mykti jau visai prablaivėjęs Egidijus.

Gedas kirto jam per veidą. Storulis susverdėjo ir atsirėmė į Zenių. Tas stumtelėjo nuo savęs. Begriūnantį „prilaikė“ Karolis.

- Na, dabar jau žinai?

- Vyrai, gal neikim? Gal nereikia... – lyg ką negera nujausdamas prašneko išstypęs, tačiau dar tik šeštokas Vilius.

- Nenori, tai bėk pas mamytę. Žinduką gausi, - pašiepė Vilių „atamanas“ ir, vėl suspaudęs Egidijaus riešą, įsakė: - Vesk.

Patraukė tiesiai per daržą prie namo. Čia storulis patamsy ėmė grabinėti pamatą ir pašnabždomis tarė:

- Čia rūsio langelis. Reikia lįst vidun.

- Viliau, lįsk! – „atamanas“ paliepė liekniausiam.

Vilius neprieštaravo: nusivilko striukę ir tarsi driežas įsirangė pro langą rūsin.

- Imk žiebtuvėlį, pasišviesk! - tęsė Gedas. – Egidijau, aiškink!

- Žiūrėk į kairę, ten turi būti durelės. Tik užrakintos, - patikslino Egidijus.

- Asile, tai ko nesakei, kad užrakintos!

- Spyna menka, su peiliu galima atrakint.

- Stot! – staiga pasigirdo griežtas vyriškas balsas,- policininkai prisiartino prie savo reikalu užsiėmusių ir bet kokį atsargumą praradusių bičiulių. Ryški žibintuvėlio šviesa apšvietė penkiukę.

Netrukus visa kompanija jau sėdėjo policijos skyriuje.

Gedas paniuręs tylėjo, nesakė nei pavardės, nei kur gyvena.

- Be reikalo. Mes vis tiek sužinosim, - tarė pagyvenęs policininkas ir pažvelgė į jį geromis, suprantančiomis akimis.

Gedas sunkiai rinko žodžius.

- Aš... man... Aš prašau... nesakykite mamai.

Policininkas surimtėjo, atsistojęs perėjo per kambarį. Paskui uždėjo ranką Gedui ant peties ir pasakė:

- Tai ką, pylos bijai, ar mamos gaila?

Gedas nieko neatsakė. Jis prisiminė, kaip kartą naktį pabudęs išvydo stovinčią prie savo lovos mamą. – Ar kas atsitiko? – neramiai paklausė, bet mama vėsia ranka tik paglostė jo galvą ir tyliai nuėjo į savo kambarį.

O kitame užmigusio miesto gale, tamsiame name švietė vienintelis langas – motina laukė savo sūnaus.

Rytas

Kaip ir kiekvieną rytą, jis išvirto iš troleibuso drauge su tumulu garuojančių žmonių, kaip ir kiekvieną rytą stabtelėjo, giliai įtraukė krūtinėn oro ir, pajudinęs nuo įtampos ir spūsties įskaudusius pečius, lėtai nužingsniavo gurgždančiu parko taku. Parke šviesos jau nebedegė, nors čia, tarp medžių, dar tvyrojo rūškana prietema. Jis labai mėgo šią prietemą ir ėjo lėtai, kiek begalėdamas lėčiau. Aukštai medžių viršūnėse tupėjo varnos, jų buvo be galo daug, ir medžiai atrodė pasipuošę juodais žiedais. Varnos rėkavo, kilsčiojo sparnus, ruošėsi skristi, tačiau vis dar neskrido, jas laikė prietema.

Čia jos nakvoja, pamanė jis, eidamas po juodai pražydusiais medžiais vidury žiemos. Jam patiko šitie gražūs, dideli, aukštai susipynę medžiai, jaukiai sūpuojantys paukščius minkštuose delnuose. Jis suko iš vieno parko tako į kitą, apimtas keistos nuotaikos, kuri jį visada apnikdavo, susidūrus pačiam su savimi. Visi pojūčiai tapo aštrūs, imlūs, jis tarsi girdėjo, kaip stukteli vienas į kitą susitikę jo sieloje du pasauliai – išorinis, štai šis, girdimas ir matomas, ir kitas, vidinis, srovenantis tarsi požeminė upė.

Mintys savaime ėmė suktis apie praeitį, jis prisiminė mirusią motiną.

Mirtis visada mus grąžina atgal, galvojo jis, į „vakar“, į tai, kas buvo. Nė viena žmogaus gyvenimo valanda nepraeina be vakardienos valandų.

Šitaip galvojo jis, vaikščiodamas po medžiais, kai staiga medžiai suošė, sušlamėjo ir išmetė į pašviesėjusį ryto dangų būrius juodų paukščių. Gailiai klykdami jie dar kurį laiką blaškėsi aplink savo nakties prieglobsčio vietą, suko ratus, bet medžiai jų nepriėmė. Tada paukščiai tarsi juodas debesis nuūžė ton pusėn, kur turėjo patekėti saulė.

- Metas, - sumurmėjo pats sau, tačiau ano, vidinio pasaulio trauka buvo tokia stipri, kad jis vėl pasuko į nuošalų parko taką ir žengė juo lėtai, lyg iš tikrųjų žengtų į praeitį.

Prieš akis iškilo languotas pagalvės užvalkalas, kurį jis tarsi relikviją saugojo slapčiausioje savo būsto vietoje, ir motina. Menkai jis teprisiminė savo motiną – tik vieną vienintelį jos paveikslą užfiksavo jo sąmonė: motina kažkokia iškilminga, susikaupusi padeda ant stalo duonos kepalą ir raiko jį mažomis riekutėmis. Paskui mirko tas riekutes į saldų sirupą, kvepiantį cukriniais runkeliais, ir džiausto krosnyje ant šiaudų. Jis seka kiekvieną motinos judesį, tipena neatsilikdamas paskui ją nuo stalo iki krosnies ir vėl atgal. Nuo krosnies muša karštis ir garas, šiaudai labai balti, o duona ruda, motina vis dėlioja ją, o paskui užstumia krosniadangtę. Pro ją rūksta garas ir gardžiai kvepia, ir jis vis tūpčioja apie krosnį, ragindamas motiną išimti skanėstus, bet ji palieka duoną džiūti per naktį. Pati gi atsisėda vienmarškinė ant lovos ir ilgai sėdi.

Jis mato savo vienmarškinę motiną: ji sėdi nejudėdama, paleidusi ant pečių kasą. Kasa trumpa ir nutriušusi, bet jam vis tiek labai graži, nes visos motinos turi kasas. Motina vis sėdi, jam darosi baugu. Jis tiesia iš lovos į ją rankas, nori, kad ji atsigultų šalia – šilta ir kvepianti duona. Jos rankos vietomis saldžios ir lipnios, jis galėtų net lyžtelėti saldžią dėmę, bet motina tarsteli: gulėk, gulėk, ir vis sėdi, rankas sukryžiavusi ant kelių. Sėdi taip ilgai, kad jis nesulaukęs užmiega, o rytą, kai pabunda, jau stovi ant suolo languotas užvalkalas, jame saldūs duonos džiūvėsiai, keletas kietų kaip akmenys sūrių, svogūnų pynė, lašinių bryzas. Motina jau velkasi kailinius, gobiasi megzta skara, užsimeta ant pečių languotą maišą su visu turtu ir eina pro duris. Jis vis tebesėdi lovoje, timpčioja lūpą, pagaliau balsiai paleidžia dūdas, bet motina nė negrįžteli – juoda durų anga praryja ją. Prie jo, bliaunančio, prisėda senelė, tačiau jis bliauna ilgai, kol senelė kieta kaip medgalys ranka pliaukšteli jam per šlaunį ir sako:

- Ko bliauni? Mama sugrįš. Ji išvažiavo tėvo parsivežt...

Taip kartojosi kiekvieną sekmadienį. Motina vis važiavo ir važiavo, visus Lietuvos kalėjimus apvažiavo – ir arkliais, ir traukiniu, bet tėvo niekur nebuvo. Gal ir buvo, tik niekas jai nesakė. O kai po kurio laiko pažįstamas parašė, kad tėvas Sibire, lageryje, numirė, motina irgi numirė, nes be jo gyvent ji negalėjo.

Mirusios motinos jis neprisiminė, - ant aukštos ir baltai apklotos lovos miegojo svetima, juoda nematyta suknele aptaisyta moteris. Tai buvo jo motina – tokios jisai niekada nematė. Jis gerai prisiminė save šalia languotojo užvalkalo su

lipniais, saldžiais duonos džiūvėsiais. Jis kemša tuos skanėstus sau į kišenes, grūda užantin, žiaumoja pilna burna ir vis žiūri, ar liko.

- Nesižabok, užteks tau ilgam, - sako senelė, - mama daugiau nevažiuos. Jis džiaugiasi, kad mama daugiau nevažiuos, ir visas maišas saldžių džiūvėsių bus jam.

Šitokie vaizdai jį siejo su praeitimi, su vakardiena, su metais, kurie buvo užpildyti motinos buvimu. Dabar motinos nebėra, tačiau tie pokario metai vis grįžta ir grįžta. Jis mena juos be skausmo, tik su lengvu ilgesiu. Ilgesys daro žmogų tauresnį, kaip ir kiekvienas gilus jausmas. Jis tą žinojo ir nesipurtė prisiminimų, o priešingai, stengėsi sužadinti jų kuo daugiau. Tačiau prisiminimų daugiau nebuvo, todėl savo vaizduotėje jis dar labiau ryškino šį, su languotu užvalkalu susijusį motinos vaizdą. Jo sąmonė atkurdavo jį kaip spalvotą sapną: ryškiomis spalvomis marguodavo užvalkalas, tarsi senoje flamandų drobėje atgimdavo rudos duonos riekelės, gelsvi sūriai, auksinės svogūnų pynės. Gi motina – vienmarškinė, su nutriušusia kasa sėdinti ant lovos, virsdavo visų motinų pokario metų simboliu. Liaudiška, iš medžio drožta skulptūrėlė, laiko nudilinta, bet vis tokia pat iškilmingai tauri, kenčianti.

Jis atkurdavo ir laidotuvių nuotaiką: apvytusių gėlių ir žvakių kvapas, juodais rūbais aptaisyta gulinti moteris – šalta ir svetima, nieko bendra neturinti su juo. Paslaptingas juodomis ir baltomis skarelėmis apsigobusių moterų šnabždesys, dūsavimai, pilkoje prieblandoje tvyranti negera, slogi tyla. Ir vėl tas linksmų spalvų užvalkalas, kupinas gėrybių, kaip nebaigtų darbų simbolis, kaip gyvenimą teigiantis ženklas.

- Metas, - vėl tarė pats sau, nužvelgė dabar jau nykius, jau be paukščių medžius ir paspartino žingsnį. Ėjo, nes to reikalavo prašvitusi diena, reikalavo ši, matoma gyvenimo pusė, tačiau anos, vidinės jo esybės dvelksmas buvo labai stiprus. Jis negalėjo iš jo išsivaduoti ir ėjo, keistos nuojautos ir šviesaus graudulio apimtas.

Toji nuojauta neapleido ir pravėrus sunkias, geležimi kaustytas akademijos duris, už kurių jį įsuko savo verpetan įprastinis studentų ryto šurmulys, gyvas ir dar nepraradęs individualumo žymių.

Jis ėjo tamsiais skliautuotais koridoriais visas įsitempęs, laukdamas, kad štai įvyks kažkas lemtinga, bet neįvyko nieko. Jis pakabino rūbinėje striukę, užmetė ant jos raudoną šaliką ir nuėjo į grafikų studiją. Pirmi mechaniški judesiai, ir netrukus ėmė gulti popieriaus lakšte lengvos, bet tikslios linijos. Prieš akis tebestovėjo balto sniego fone juodai pražydę medžiai, dirbti sekėsi, jis žaidė linijomis ir vėl ėmė gaudyti savyje vidinio pasaulio tvinksnius. Juos maitino praeities syvai, plonomis gijomis nusidriekę iš vakardienos į šiandieną.

Neskubu namo

Kodėl aš neskubu namo? Tai mano reikalas! Gal man patinka futbolas, ir aš su draugais po pamokų žaidžiu mokyklos aikštėje! Gal man paprasčiausiai gera slampinėti gatvėmis ir, nusipirkus ledų, kramsnoti juos mažais kąsniukais kur nors

skvere ant nuošalaus suolo. O gal žiūrinėti medžioklės ir žūklės parduotuvės vitriną... Žiopsau? Tuščiai? Tegu bus „žiopsau“, tegu „tuščiai“, man vis tiek, bet į namus skubėti aš neturiu ko. Sakiau – tai mano reikalas.

- Martynai! Sustok, palauk! Ką pasakysiu...

- Sakyk greičiau, mama liepė neužtrukti po pamokų.

- Ar tu girdėjai ką nors apie tokį mokslą, apie genų inžineriją?

- Girdėjau, bet ką reiškia – nežinau.

- Na genai, genetika – supranti? Tai va, žmogbeždžionių genetinis kodas nuo žmogaus kodo tesiskiria vienu dešimtadaliu...

- Eik tu žinai kur!.. Tu pats beždžionė!

- Aš? Beždžionė?

Trenkiu kuprinę su knygomis ant žemės, pasiryžęs eiti imtynių, bet Martynas duoda kojoms valią, tik dulkės parūksta.

Ir vėl aš vienas. Timpinu koja už kojos. Gal ledų nusipirksiu ar bent „Kokakolos“ išgersiu – pora eurų visada mano kišenėj barška.

Staiga man iš užnugario kažkas delnais užspaudžia akis. Pačiupinėju rankas – aišku, mergaitė, bet kuri? Pasigirsta prislopintas kikenimas, kuštulys.

- Rita, - sakau.

Delnai nuslysta nuo akių, skubiai atsisuku – Elenutė! Ir Vaida. Dabar kvatoja abi. Juokiuosi ir aš – gerai, kad galima po juoku pasislėpti, nes jaučiu, kaip užsidega, ima svilti mano ausys, kaip nei iš šio, nei iš to pradeda drebėti pirštai – tarsi vištas būčiau vogęs.

- Einam, nupirksiu ledų, - pasakau, žiūrėdamas į Elenutę.

- Oi, kaip puiku! Tu šaunus, Karoli! Tikras džentelmenas.

Vaida spirga, nenustygsta vietoj, o mes su Elenute žvelgiame vienas į kitą ir tylime.

- Tai kaip, einam? – pagaliau aš susizgrimbu. Elenutė tylomis makteli galva ir žengia į priekį. Vaida trypia plytų skalda nubertą taką šalimais jos, o aš kinkuoju iš paskos.

Štai ir ledų kioskas. Ir ta pati storoji pardavėja. Ir ledai tie patys – glaistyti šokoladu. Ir suolas tas pats. Nuperku ledų, paduodu mergaitėms, palaukiu, kol jos atsisėda ir tik tuomet, išsitempęs kaip styga, atsisėdu pats.

Tylime, kramsnojame ledus. Jie tirpsta, varva, todėl laižome pirštus.

Mano širdis dainuoja. Ir taip stipriai, jog kilsteli mane iki pat medžių viršūnių.

Bet ledus kaipmat suvalgome. Elenutė pakyla pirmoji, išmeta į šiukšlių dėžę popierių.

- Aš dar nupirksiu! – pasisiūlau. – Norit?

- Nupirk! – vėl rodo savo entuziazmą Vaida.

- Ne, ačiū. Aš daugiau negaliu. Skauda gerklę. Be to, jau metas namo. Mama rūpinsis, - taria Elenutė.

Į Vaidą aš nekreipiu dėmesio, jai vienai ledų neperku, tik stebiu, kaip Elenutė persimeta per petį krepšį su knygomis, pasitaiso baltas puskojines ir kreipiasi gal į Vaidą, o gal į mane – nežinau:

- Einam...

Ir nueina sau.

Vanda dar žengia atgalia, ji vis dar spokso į ledų kioską, tarsi norėdama jį visą praryti, sykiu su storąja pardavėja. Dėbteli į mane, tarsi stebėdamasi, ko aš lieku. Bet aš nusisuku ir kinkuoju į priešingą pusę. Tegul nemano, kad aš šiaip sau, be jokio reikalo slampinėju! Man gaila Elenutės, tiksliau savęs, kad neinu drauge su ja, nematau, kaip gražiai ji palenkia petį, taisydamasi krepšį, kaip linksmai švytuoja jos baltos puskojinės. Gaila, kad nebenoriu eiti namo, o vis tiek atsiskyriau nuo jų, - kvailys. Nutariu: apsuksiu ratą – jos jau bus toli nuėjusios – ir grįžęs dar kiek pasėdėsiu ant suolo. Namo aš neskubėsiu, ne!

- Tikra pilis, - kartą pasakė apie mano namus Martynas, mat mes gyvenam vienoje gatvėje.

Nieko neprikiši – mūsų namas gražus. Todėl man jis ir nemielas. Todėl aš ir neskubu namo. Pareisi – ir jau iš karto mamos balsas:

- Karoli, neik į kambarį su batais! Kur kuprinės vieta?

O paskui – „nepritaškyk vonioje“, „netrankyk šaldytuvo“, „neliesk pirštais durų“, „nebrūžuok parketo“, „nesiramstyk į sienas – ištepsi“... Ir taip visą laiką, kasdien.

O kai pareina iš darbo tėtis, vėl prasideda sena giesmė. Tik iš kito galo:

- Mes jam parodysim! Nušluostysim nosį! Giriasi nauju televizorium... Mes nusipirksim namų kiną!

Jis – tai mano dėdė Vincas. Tėvo brolis. Ak, kaip gera man pas juos! Nedidelis medinis namukas su trimis kambariais, virtuve ir veranda, kvepiančia obuoliais ir ramunėlėmis, kurių kuokštai džiūsta, sukabinti ant sienų. Ten galima po visus namus su batais vaikščioti ir netgi bėgioti. Niekas nedraudžia kopti ant aukšto, sklaidyti senus žurnalus. Ir daiktų ten tiek daug nėra kaip pas mus. O dabar tėtis rengiasi pirkti namų kiną. Nupirks, jis visada žodžio laikosi. Mes pinigų turim kaip šieno – taip tėtis sako.

Bet man tos gausybės daiktų visai nereikia. Aš noriu, kad mūsų didžiuliame name būtų taip laisva, erdvu, kaip pas dėdę Vincą, nors jo namelis, palyginus su pilimi, - inkilas. Taip tėtis sako. O aš svajoju: kad imtų vieną gražią dieną toji „pilis“ ir prasmegtų skradžiai, o vietoj jos išdygtų dailus, nedidukas, geltonai dažytas inkilas. Tada aš draugus galėčiau pasikviesti, ir pats pas juos nueičiau. O dabar kaipgi eisi, jei pas save pasikviesti negali – mama tuoj visus išguitų lauk.

Užtat ir slampinėju vienas po miestą, užtat ir draugų neturiu.

Bet kas tai? Negi Elenutė sugrįžo? Taip, ji! Mano ausys vėl ima kaisti. Man gėda, kad aš, apsukęs ratą, vėl atėjau prie to paties suolo, kur visi trys sėdėjom, ir dabar drybsau atsilošęs. Aš atsistoju, žengteliu jai priešais. Matau, kad Elenutė irgi nuraudusi. Ji tarsi teisindamasi sako:

- Vaida pas mamą į darbą nuėjo, tai aš pagalvojau, gal tu dar čia...

Elenutė atsisėda ant suolo. Aš nubėgu ledų, atnešu sau ir jai, abu sėdime, valgome. Ji lyžčioja liežuvio galiuku, o man kažkodėl labai linksma.

- Gerai, kad sugrįžai, - tariu.

Ji pasigardžiuodama laižo ir tyli. O paskui, kai ledai jau suvalgyti ir pirštai aplaižyti, mes pakylame.

- Sako, tavo labai gražus namas. Tikra pilis, - taria Elenutė, kai mes jau pėdiname gatve.

Aš užraustu, man gėda dėl tos „pilies“, bet nieko nesakau.

- Einam, parodyk, - tęsia Elenutė.

Ji nuo vieno peties ant kito permeta krepšį ir stabtelėjusi įdėmiai pažvelgia į mane.

- Kokia ten pilis! Plytų krūva, ir tiek. Kad būtų medinis, kaip dėdės Vinco, - kas kita, - ginuosi.

- Tada einam pas mane, - pasiūlo Elenutė.

- Gerai, - apsidžiaugiu.

Kai pasiekėme Elenutės namus, kai mus apspito penki vaikai – jos broliai ir sesės – ir kai Elenutės močiutė mums visiems prikepė blynų bei susodino už stalo, nuoširdžiai pavydėjau Elenutei. Ir to būrio skaniai žiaumojančių vaikų, ir rausvais tapetais išklijuotų sienų, kurias galėjai liesti rankomis, to ilgo, klijuote uždengto stalo. Ir pagaliau tos baltagalvės, linksmomis akimis močiutės.

Kai prisišveitę blynų ir atsigėrę kompoto mes visi, visa šutvė vaikų išvirtome į kiemą ir ėmėme bėgioti, šūkauti ir šiaip visaip išdykauti, aš, nutaikęs momentą, pasakiau Elenutei:

- Gerai tau.

- O tau negerai? – Elenutė pažvelgė į mane susirūpinusi.

- Reikia eiti namo...

Ištimpinau pro vartus. Jutau, kad mane žvilgsniu lydi Elenutė. Grįžtelėjau, nusišypsojau puse lūpų ir, pasukęs už gyvatvorės, pasileidau bėgte. Už mano nugaros linksmai klykė, rėkavo nutrūktgalviai vaikai.

Aš dar ilgai slampinėjau po miestą.

Emilija LIEGUTĖ

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

ALDONA ELENA PUIŠYTĖ

MANUSKRIPTŲ ŽENKLAI

Ir sutrimitavo penktasis angelas…
Apr 9,1

***

Rūdija po žemėm kalavijai ir kaulai rūdija. Bet aršios pasaulio gentys nuolat nuožmioje grumty būriais į niekio dulkes krenta, istorijos perspėjimų neišgirdę.

Vėl katastrofų nuojauta grėsminga telkiasi virš žemės. Suklūsta žvėrys ir paukščiai, krūpsi girios, upės, vulkanų liepsnos vėl nerimsta raudančiuos gelmynuos.

Kažkas mums duoda ženklą, perspėja, koksai pavojus kyla virš planetos. Išbarstytos pikto sėklos širdyse sudygo. Gal tautos vėl piestu pašoks viena prieš kitą?

Kas artėja iš visatos? Kokia banga užlies šį besiriejantį

pasaulį? Ar miglos nusiaubs žmogaus protą, ar beprotystė palaidos viltį po civilizacijos griuvėsiais?

Gentys ir tautos! O, kad jus apimtų ne įniršio, o meilės gelbstinčios bangos. Gal išsuptų kūdikį, tą dvasios vaisių, kuris suvienytų suskaldytą ir priešišką pasaulį?

***

O taip! numindyti pasaulio slenksčiai, ieškant santarvės, o randant priešiškumą. Kokia pikta jėga tarp mūsų, apie mus ir mumyse suardo amžiais darną išsvajotą?

Nualinta žeme, tu trokšti žydėti, auginti pasėlius, uosio viršūnėje supti giedantį strazdą. O niaukiasi dangūs ir šėlsta marių gelmės, tyliai rauda dūstančios žuvys.

Patsai žmogus paspendė sau žabangas, tik patsai žmogus. Beprotis jo protas ir ištvirkusi širdis ne sandorą, o sandėrius sudarę, gal paskutinį šėlsmo šokį žemėj šoka?

O rašo manuskriptą kažkas nematoma ranka, o rašo tyliai po tylinčiu dangum šį darganotą kovo rytą. Kosminė ženklų rodyklė gal pelenų ir dulkių kaugėn suka?

Ir senas vienuolis į žemės dulkes veidu puola, regėjimo nugandintas: trys raiteliai plaukais liepsnotais prašuoliuoja virš planetos, blyksi išaštrinti jų kalavijai...

***

Gelmė neišmatuojama, gelmė baisi nugandins regintį, kas gresia žemei. Ar meni, kaip Senojo pasaulio pranašai maldavo Viešpatį atšaukt, kas buvo nupelnyta?–

Jų raudas jis išklausė, bet ne daugeliui tai buvo duota, tik ištikimiesiems. O mes ar būsime verti malonės? Mūsų širdys ar suliepsnos viltingu ilgesiu kitokio būvio?

Didžiuliam pavojuj tautų gyvybės medis. Gal kirvis prie šaknų jau pridėtas, iškeltas dviašmenis kalavijas? O,

melskim, kad gelbstinčio laiko dar padovanotų.

Kur mes taip skubam, kur, karingi žemės keleiviai?
Tie įžūlūs siekiai ardyt visatos sandaros dėsnius, brautis
į slaptą gyvybės šerdį, jos kodų mįslę užgintą.

O kas paaiškins būvio švaistytojams gyvenimo vertę,
kas palydės juos nežinios kelionėn ir viltį kas sugrąžins,
jei virš planetos ims siautėt kosminis cunamis? –

***

Štai žengia angelas su raktais, gal jis atvers bedugnės
šulinius, kryžmi žaibai suskaldys skliautą? O laikas trupa,
arti gal pjūties valanda, Apokalipsėje išpranašauta?

Kas skleidžia pranašiškus ženklus, kokios ugnys lekia
virš pasaulio, ką jos lemia? Kokios vėtros šėlsta žmogaus
širdyje? Kas įrašyta tautų likimo manuskriptuos?

Kai pranašo širdy teisybė žodžio liepsnomis pavirsta,
veržias pro atvertas lūpas. Jis žino, už tai pasitiks akmenų
kruša, bet nutylėti, ką išgirdo, jam nebus leista.

Ko šaipotės, pasaulio galingieji? Ir paprasti vaikeliai,
regėtojai Fatimos, bylojo andai perspėjimo žinią, atsiųstą
iš aukštybių. Kas tikėjo, kol kirto smurto rykštė?

Jūs, viešpataujantys kitiems virš žemės dulkių, jūs,
patys virsiantys į dulkę, ką jūs uždirbsit dienai galutinei?
Didybės skatikus lyg lapų šūsnį išgainios vėtros.

***

Išminties gelmių išpažinėjai daug žino, bet jie tyli.
O nežinantieji plepa be perstojo į užterštą žemės erdvę.
Plepėjimas tuščiakalbis tik trikdo visatos darną.

Kas prisiartino naktį prie puotaujančio miesto vartų,
kas paženklino juos ir kodėl? Ar palaimino, kad sergėtų
ir miegančius apgintų, ar pasmerkė – kas žino?

Ligi visatos pakraščių pasklinda aimanos šios žemės nuskriaustųjų. Kas girdi, kas paguodžia? Kryžiaus kelio stotys prie kryžkelių dulkėtų erškėčiais tebežydi.

Kas žino, gal veiksmas kiekvienas palieka ženklus kosminiuos manuskriptuos, o ištartas piktas žodis aidu visatoj atsiliepia? Ir sielos veidrodis ūmai aptemsta.

Ugniniai pėdsakai žmonijos širdy, ugniniai pėdsakai, kas juos paliko, kas? Rauda kažkas istorijos gelmėse, ai, rauda, kad drungni mes, tikrąją kilmę pamiršom.

***

Mergelės žvaigždynas švyti virš kariaujančios žemės. Gal ne rasos naktį krenta, jos ašaros? Kokį slėpinį atvers auštantis rytas, ką lems beprotiškai skubantis laikas?

Per sudrumstus gyvybės vandenis vilties ir meilės mažas luotas krūpsėdamas plaukia prieš kylančią bangą grėsmingą. Liaukis šėlt, neapykantos vėtra, liaukis!

Kas pasaulio kryžkelėj palieka perspėjantį ženklą, ištikimuosius kas veda paribio takais slėpiningais? Kas nepalieka vieno net vargingiausio žemės klaidūno?

Palinko visata žvaigždėtu veidu virš besiriejančios žemės, tyliai palinko. Ko ji ieško viltingai, ko dar vilias, ką ji regi skurdžioj galaktikų pakraštėlio planetoj?

Nuskriausto vaiko ašara, senolio iškentėta išmintis, skaistus mergaitės žvilgsnis ir jaunuolio ryžtas it kardas liepsnotas kilt prieš tamsą – ar išgelbės šį pasaulį?

***

Kas budi virš planetos, kieno sparnai galingam skrydy šlama, kas palydi ateinančius ir pasitinka išeinančius, kas viltį sugrąžina nuliūdusiam varguoliui, kas jį gina?

Nukala kažkas pasipriešinimo kalaviją, padovanoja atsparumo skydą, apšviečia patamsius, veda per abejonių dykras ir atveria tikėjimo uoloj išgydantį šaltinį...

Anapus akiračio vaizdų kaita slėpininga, kurios regėt neleista aptemusiam žvilgiui, o regėjusiam kalbėt užginta. Angele, tylusis vedly, kely klaidžiame neapleiski.

Kaip dvasios auksas, nugrynintas išbandymų ugny, spindi visatoj viltinga žinia, duota paklydusiam pasauliui nei kompasas laivui, praradusiam kelionės kryptį.

O ilgas kelias nuo pirmųjų tėvų tremties iki dvasios virsmo, kai žemės atomai virs antgamtiškai lakia šviesa ir išsipildys prisikėlimo pažadas miruoliams.

***

Ar susiburs lyg paukščiai nusigandę, kurie jau suprato, kokia Galia mus laiko virš laikų bedugnės ir kas šio pikto amžiaus tamsoje mus veda pro klastos brūzgynus?

Pažvelk į savo kūrinį, Kūrėjau, kokia trapi jo gyvybė, kokie neatsargūs žingsniai ties bedugnėm, nesuvokiami proto ir širdies kivirčai. Pažįsta juos tiktai Vienas.

Jis, Gailestingasis, vaikščiojęs žemės takais dulkėtais, verkęs žmogiškom ašarom aukos avinėlis, Prisikėlusysis, Apreiškimo Viešpats, antspaudus nuplėšti vertas...

O, dieviškasis spindesy, persmelkiantis kosmoso tolius ir mūsų aptemusias širdis, gydantis pražilusios žemės gėlą, jos ilgesį begalinį vertai sulaukti pažadėto virsmo.

Byloti trokštu apie didį dvasios džiaugsmą. Taip, jisai nušvis, tik dar ne metas. Pasaulio kryžkely po žėrinčiais žvaigždynais tyloje suklusę, gal išgirsime lemtingą žinią?

2012

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

NERINGA ABRUTYTĖ

KAVINIŲ LYRIKA

* * *

sėdžiu kavinėj (lauke) palinkus prie popieriaus lapo keverzoju eilėraštį
tik prieš nosį mojuoja pinigo banknotu berniukas ir klausia ar jis mano
akimirką suabejojau ar mano
galvėjaiatpūtėardievainuobarošaliatokioalubarioovėjaijumsačiūberniuk
dabar ir tau dėkoju
tai mano sakau apsisprendus jei jau atpūtė man prie kojų
padėka man už triūsą seniai negavau honoraro už eilėraštį kokį
tai bent o

* * *

sėdi (kavinėj) poetas (viduj)
užsisakęs kavos ir sumuštinį su kiaušinių salotom
sėdžiu (lauke) irgi kavinėj irgi rašau eilėraštį berods įkvėpta žmogaus kuris rašo pati
įsitikinau (paskaičiau) žiauriai geras eiles skambinu padavėjui „atnešk rašiklį ir švarų

popieriaus lapą“
juk nesinori sudrumsti vidinio ryšio su poetu kuris galbūt valgo ar geria jau antrą
puodelį kavos bijau kad išnyks toji kerinti mistika pamačius jį išgirdus nors jis ne iš
tų kurie plepa ilgai apie meną poeziją viską
jis tiesiog būna ir šypsos iki ausinių jis tiesiog būna ir šypsos iki ausinių
girdi kažką ko aš negirdžiu nes kavinėj radijo muzika išjungia tuoj įkvėpimą
- sėdi (kavinėj) ir aš (lauke)
laukiu (kažkaip nejauku, kad rašau apie klientą eilėraštį.....skamba varpai
reikia baigti o poetas dar neišėjo.....)

* * *

nieko nežinojau gėriau *reciną ouzo*
erdviam salonikų balkone tarsi laivo deny
valgiau vynuoges ir kažkokią nežinau kaip lietuviškai žuvį
taip tvanku kad net ilgiesi vėsios beveik išmintingos danijos

banalios atostogos po saule – tik saulė ir jūra
kilnoja tave į paviršių lengviau nei pakeltum save
ant kojų suglebusių nuo karščio visų raumenų tūriu
druska ant saulės juodų stiklų ir graužia šiek tiek akyse

guliu ir užmiegu po saule tik saulė ir vienas dangus
žydresnis už mėlyną arba nežinau mėlynesnis už sielą
jūra skalauja akmenis bangos mažos geria balsus
po akių vokais laksto raudoni šviesos šešėliai

galva ant laikraščio graikiškai efimerida
atostogų efemerija siesta po prisivalgymo trijų h
pliauškia balsai į jūrą jei ne palmės visai kaip nida
gal tik nuotaika kai nematau girdžiu

po graikijos saule esu ir graikiškas vyras
šventas paulius čia vaikščiojo šventus rašė laiškus
mes irgi čia vaikštom valgom *gyros*
greičiau tu valgai aš tik atsikandau – labai

* * *

Daliai Jazukevičiūtei

tada visi turėjo dirbti – ir tu 1989 m. ant pirmosios knygelės antro viršelio
dirbai archyve – tada gyvenai Ukrainoje, bet mes visi tada irgi gyvenome
vienoj šaly ir paskutinį kartą už savo knygą gavai honorarą rubliais už kurį
atvažiavai į neringą (į viešbutį) kad susitiktumei su savo mylimuoju kiek
tai buvo rublių nesvarbu dabar visų veidų netenki stovėdama už durų ir visų
nesvarbu sakai svarbu ją turim – tėvynę – tarytum tada ji buvo mažesnė
o minios ją iškėlė kaip vėliavą jos rankos apjungus mintis į nepriklausomybę
nepainiokim tėvynės su valdžia sakai – ir valstybe?
nepainiokim gimtosios vaikų kalbos su jų tautybe.

dosnumas

skink mėlynių kiek nori
(vis tiek paukščiai nules)

imk dvi poras
(per daug didelė nuolaida)

vandens gali leisti kiek nori
(jis teka į vamzdžius iš žemės per šulinį)

dar šilta (pati brangiausia parduotuvėje)
nudaužtos stirnos mėsa – šuniui

visus medžius galima graužti
jei tik turi tokius dantis

ir jei miškas toks kad visų neišlaužysi
lazdoms ar laužui

grybauk visus grybus
(ar šitas nuodingas? – valgomas bet neskanus kaip kiaulės mėsa

jei tik valgomas imk)

* * *

Užrašų knygelėj: susirašyt visas kavines, į kurias užsuki dėl darbo.

sapnas

bet kažkokioj prancūzijos kavinėj
stilingos besišypsančios pro liūdną veidą
padavėjos kalbasi tarpusavy girdžiu
„nusivarau nuo kojų“...
bet sakau keista prancūzų k.:
„*comblez-moi du n`importe quel travail*“
ir šios „*bien-sure, tu es notre cousine*“
kuo meiliausiai mane apkabina
net sudreba įtarimas:
mano atlyginimas čia bus
tikrai ne pinigai. Čia tik
sapnas kažkokioj prancūzijos kavinėj surengtas.
tik eilėraštis čia ir ne (kokie gražūs kadaise buvo) frankai.

* * *

kai esi nepriklausomas nuo darbo ir valstybės
atostogos niekada nesibaigia o
dirbi per atostogas ir tai ne darbas o tiesiog
Lietuvos (kitoj šaly) Nepriklausomybė

EMIGRACIJA YRA EMIGRACIJA,- NIEKAM TU TEN NEREIKALINGAS

Mindaugas PELECKIS. Esi bene vienintelė Lietuvos poetė, rašytoja, vertėja iš Nidos. Ar Nidoje dar yra literatūros žmonių?

Neringa ABRUTYTĖ. Prieš gerą dešimtmetį, o gal net anksčiau, Neringos miesto savivaldybė parėmė almanachą, talpinantį savo gyventojų literatūrinę kūrybą. Buvo ten ir mano eilėraštis apie prosenelę.

Be galo nustebau, kiek daug asmeniškai man pažįstamų, beveik bendraamžių, irgi bando rašyti ir rašo. Nemažai fotografuoja. Gal ir jie galėjo tapti garsesniais poetais? Aš tam tikru metu itin susireikšminau ir maniau, kad tai mano gyvenimo prasmė. Iš Neringos rašančiųjų išskirčiau Oną Dovidavičiūtę-Pučenią – labiau marinistinę poetę. Mano pirmieji eilėraščiai irgi susiję su jūra, tokie graudūs ("jūra nespėjo nuplauti užverktų mano akių, kol sugrįžau raudoti prie savo namų").

Dabar gyveni Kopenhagoje. Kodėl emigravai? O gal tai ne emigracija?

Kai beveik dvidešimt metų pragyveni svetur, t. y. ne tėvynėje, atrofuojasi tavo santykis su gimtąja šalimi. Draugai, likę vietoje, pataria dažniau lankytis, skraidyt,

suplanuot "eventus". Paimt skrydį kaip traukinį, autobusą – gal vėl pavyktų atrasti save ir gyviau atnaujint savo kalbą. Kol kas emigracija yra emigracija, - niekam tu ten nereikalingas. Kai kurie pasirinko *fifty/fifty* – dvi savaites juodai dirba užsienyje, paskui grįžta, paskui ir vėl, vėl ir vėl.

Jei neklystu, esi vertusi iš danų, prancūzų, slovėnų, graikų, vokiečių kalbų. Įspūdinga. Kiek kalbų moki ir kokias?

Ne visai taip. Esu versta į visas šias kalbas. Geriausiai moku lietuvių ir rusų. Danų, be abejo. Prancūzų, vokiečių, anglų, slovėnų, graikų, - pasyviai.

Lietuviškai jau senokai išleistos trys Tavo knygos ("Rojaus ruduo", 1995;"Išpažintis", 1997; "Neringos M.", 2003). Dar po vieną – slovėniškai, daniškai ir čekiškai. Ar užsienio kalbomis leistos knygos – nauji Tavo eilėraščiai? Ką rašai dabar?

Ne, užsienio kalbomis viskas versta iš "senųjų" rinkinių. Dar išleidau rinkinį "Atostogos", 2017 m. „Naujas vardas" – internetinė knyga, kurios turbūt niekas neskaito. Vis laiko nelieka sudaryti naujai poezijos knygai, jau susikaupė gausi krūva tekstų. Susidomėjo „Kitos knygos". Pažadėjau nusiųst, jau pusmetis, kai sudarinėju. Gėda. Po šio interviu susiimsiu.

Skaitydamas Tavo poeziją visuomet jausdavau "kokybės ženklą". Eilėraščiai niekada nenuvildavo, tad ir kritikos pažerti nepavyktų – žodis taiklus, poezija estetiška. Kadaise padarė įspūdį eilėraštis apie Jehovos liudytojus. Mėgsti rašyti apie tai, kad karalius nuogas?

Geras klausimas Anderseno šaly. Žinau, kad pats parašei studiją apie sektas ir įvairius religinius judėjimus Lietuvoje. Grandiozinis darbas. Ir Roko istoriją parašei. Danijoj tokias studijas seniai būtų pasigriebusios rimtos leidyklos. Arba aš kažką pražiopsojau. Jehovos liudytojai tiesiog ne sykį beldėsi į mano duris, ir aš juos įsileidau. Kalbėjom, suteikdavau jiems viltį, galų gale išsisukdavau nuo kitų susitikimų.

Bet tegu ir toliau reklamuoja dievą, man jie netrukdo.

Kas Tavo mėgstamiausi poetai, prozininkai, dramaturgai, muzikantai, kino bei teatro režisieriai?

Man patinka klasika. Būtų ilgas literatūros sąrašas (net nepradėsiu). Su teatru sieja tik Valdo Gedgaudo recenzijos apie teatro spektaklius, kurių tik vieną kitą mačiau. O muzika? Šiuo metu mane „veža" repas. Ištisai klausau Antoha mc, Gufo ar E. Noreikos (*krūtas* ir poetas, ir reperis).

Kada sulauksime naujos Tavo knygos?

Palyginus greitai.

Kaip vertini dabartinę Lietuvos poeziją? Ką įrašytum į šiuolaikinį jos "aukso fondą"? O kas patinka iš ankstesnių Lietuvos poetų? Vienas mano bičiulis kartą pasakė: žinai, vis dėlto lietuvių literatūra yra labai gera. Jis, kaip ir Tu, skaitęs daug įvairių šalių literatūros. Kokia Tavo nuomonė šiuo klausimu?

Labai gera lietuvių literatūra. Ypač poezija. O, kad tik Lietuvos valstybėje (kaip, pavyzdžiui, Danijoje) būtų geresni talentų vadybininkai, daugiau remtų, skirtų amžinas stipendijas nusipelniusiems menininkams, o nepaliktų jų skurde ar kažkokiam varganam egzistavimui. Bet čia ne į temą. Dabar randasi vis įdomesnių (jaunų) rašytojų, kurie, tikiu, sukurs gerą literatūrą, vertą ir Nobelio. Rašykim apie juos, reklamuokim, siūlykim.

Daug kas priklauso ne tik nuo paties rašytojo. Pavyzdžiui, Sigitas Parulskis vertas Nobelio. Tai tik pavyzdys.

Kūrybinės sėkmės ir laimės. Ačiū.

Kalbėjosi
Mindaugas PELECKIS

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

DARIUS REKIS

IŠ LAIŠKO REDAKCIJAI:

Po beveik dvidešimties metų grįžęs iš Klaipėdos į Tėviškės kraštus ėmiau daugiau domėtis Šiaulių apskrityje vykstančiu kultūriniu bei literatūriniu gyvenimu ir maloniai nustebau aptikęs almanachą „Varpai“. Reaguodamas į almanache esantį kvietimą siųsti rankraščius, dalinuosi keletu savo naujesnių kūrinių. Tikiuosi, kas nors pritiks. O jei ir ne, vertinu pastabas. Bet kuriuo atveju džiaugiuosi, kad Šiauliuose yra toks kultūrinis leidinys.

Klaipėdoje studijavau ir dirbau universitete, apgyniau edukologijos mokslų daktaro disertaciją. Šiuo metu gyvenu Joniškio r. Gaižaičių kaime, dirbu Akmenės r. savivaldybės administracijos Švietimo, kultūros ir sporto skyriaus vedėju.

Esu išleidęs šias knygas: „Pasislėpusios saulės šviesoj“ (eilėraščiai, „Eglė“, 2011), „Viską susapnuoti dar kartą“ (apysaka jaunimui, „Eglė“, 2014), „Pražydusios klumpės“ (eilėraščiai, „Eglė“, 2016), „Kaip kukiai su gruzdžiais kovojo“ (pasaka vaikams, „Alma littera“, 2018).

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

***

Atgaivina dirvą,
Atneša gyvybės viltį,
Nuplauna užmirštą antkapį,
Pripildo išdžiuvusį šulinį,
Išvalo orą nuo dulkių,
Priverčia įsimylėti – –

Bet tu prisimeni tik
Sugadintas atostogas.

***

Suglumintas
Drovių vilkauogių,
Bėgu slėptis miške
Nuo medžių,
Nes žinau –
Tu ateisi,
O aš
Dar per silpnas,
Kad vėl
Nenuskęsčiau.

Rytas žnaibo
Rasotus skruostus,
Kiša drugį
Kažkur tarp menčių.
Tik nereikia!
Nereikia paguodos
Laiškuose,
Paliktuose ant slenksčio.

Saulė geria rasas.
Mintis džiovinu.
Šakose – nužydėjusios liepos.
Susitikom, kai
Tu dar pynei kasas,
Na, o aš
Nebijojau gyventi.

Nežinau,
Ką atsakyt,
Jei paklausi, kodėl
Su tavim neišgėriau
Vilkauogių vyno.
Ir kodėl jas rinkau –
Nežinau.

Mano rytas
Gegutę kankina.

***

Pamestas saulės,
Užaugintas gegučių
Lietus jūros batais
Aria vagą paguodos.
Į tave atsirėmęs sėja –
Tavo kūnas tik filtras
Druskos.

***

Tu gimei atsitiktinai
Gatvėje
Iš nepažįstamosios antausio
Tėvo pasirinkimo
Tarp sūnaus ir dukters
Besilaukiančių skirtingų moterų
Iš kaltės

Gimei negyvas, kad gyventum
Šieno kvape ir basose vasarose
Ant traukinio bėgių
Suplotose monetose
Subraižytuose keliuose
Ir nudilgintose blauzdose
Gazuoto vandens automate ir ant tilto į jūrą
Šviežios duonos papentyje
Ir močiutės lagamine
Vietoje studentiškos kuprinės
Pirmoje cigaretėje ir...

Gyvenai dėmėse išsiliejusio rašalo
Įsisunkdamas į pirštus ir mintis
Kiaurai odą
Paraštėse šaukei atsiprašymus
Už klaidas ir už tai, kad gimei
Netobulas
Subraukytas nuo taisymų
Be gailesčio trupinamas
Ir filtruojamas
Savo ir svetimų patirčių
Gyvenai
Kol nebuvai
Išspausdintas.

***

Kartais išjungi kompiuterį ir svajoji
Apie geresnį gyvenimą
Tokį kaip tavo
Facebook profilyje

Išgyventi gyvenimą

Ko vertas
Subyrėjusios sistemos
Sraigtelis,
Domino kaladėlė
Kruopščiai sustatytoje mozaikoje?
Tik tam, kad griūtų
Nuversdama kitas?

Tik akimirkos
Efektui,
Kitų suteiktos
Prasmės pateisinimui?

Kunigo kartojama malda
Išsilieja močiutės padažu
Ant šventinio stalo
Staltiesės
Ir tu nieko negali padaryti.

Praeities sopuliai
Beldžiasi sapnų
Vaiduokliais.

Išgyventi...
Per tylų kūkčiojimą
Išsiveržia dejonė
Aukos,
Kuri, netekusi visko,
Užsispyrusiai
Vis dar nepraranda vilties
Išgyventi.

Prakaitas žliaugia kakta.
Sapno vaiduoklių ašaros
Prasimušė
Žadindamos tavo baimes
Sąmoningam
Gyvenimui.

***

Į svečius
Per akis
Provincijos intelektualų,
Kurie vis dar pirštais traiško
Kolorado vabalus,
Ateina jaukuma
Ir prisėda prie stalo.
Alkana ir nepastebima
Kaip šmėkla
Stebi godžiai kemšantį
Internetą.

***

Tik
Taškas
Juodame fone
Ir tai
Jau yra viltis
Gimti
Klausimui

Tik
Kad
Jam gimus
Jis lieka užmirštas,
Nes visiems rūpi
Tik
Atsakymai.

Tik
Taškas,
O jau ir
Gyvenimo
Prasmės
Dilema.

Tik,
O jau
Ne tik...
Ir taškas.

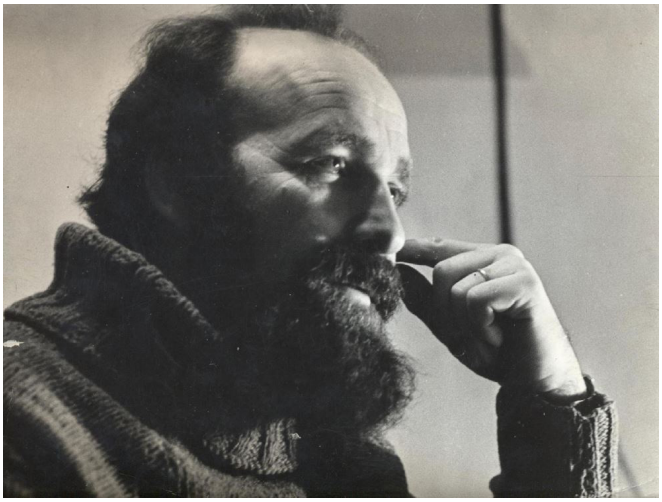

VYTAUTAS ALMANIS

ANTRASIS ŽEMGALIŲ IŠĖJIMAS

„ANTRASIS ŽEMGALIŲ IŠĖJIMAS“ – tai mūsų palatvijo krašto kronika. Pirmasis žemgalių išėjimas įvyko 1290 m., kai žemgalių vyresnieji, nebegalėdami atsilaikyti prieš Livonijos ordiną, Sidabrės pilyje nutarė atsisakyti kovų ir pasiduoti. Didžioji žemių ir žmonių dalis teko ordinui, o mažesnė Lietuvai. Apie tai žinau iš senų rašytinių šaltinių („Livonijos kronika“ ir kt.).

Apie antrąjį žemgalių išėjimą žinau kur kas smulkiau, nes tame išėjime ir pats dalyvavau. Tai įvyko (dokumentiškai) 1949 m. rugpjūčio 4 d., kai mūsų tėvų troboje keli Viešučių kaimo žemgaliai (patys nenutuokdami tokie esantys), po ilgų valdžios velėjimų ir kočiojimų parašė pareiškimus, kad stoja į kolchozą. Nors buvome vaikai, bet vaikų anuomet niekas necackino ir per daug neglobojo, tad lengvai „integravomės“ į suaugusiųjų pasaulį. Viską matydavome, girdėdavome, dalyvaudavome ir, kaip kartais bardavo mane mama, buvau visur „prasikišęs“. Buvome beveik suaugę, o kartais mus

pagirdavo – kaip seniai! Tik gal šiek tiek skyrėmės nuo suaugusiųjų tuo, kad šie mėgo pasiskųsti, paverkšlenti, o mums gyvenimas visą laiką būdavo nuostabus, linksmas ir pilnas nuotykių.

Istorikai teigia, kad žemgalių kalba sunyko keturioliktajame amžiuje. Ne visai. Mūsuose iki šiol kirčiuojamas tik pirmasis skiemuo, o žodžio galūnė atmetama, kaip nereikalinga. Kai žemgaliai (Latvijos ir Lietuvos) kalbasi tarpusavyje, koks nors ne mūsų vietų gyventojas, o ypač svetimšalis mano, kad dainuoja...

Kronika suskirstyta į trylika didesnių dalių, o šios vėl į mažesnes. Tai dariau dėl to, kad skaitytojas nenuvargtų, bent kelioms minutėms susikauptų ir, perskaitęs vieną kronikos dalį, norėtų sužinoti – o kas ten toliau?.. Jūsų dėmesiui – nedidelė ištrauka iš rašomos knygos.

POLICIJA PRIE VARTŲ

Per langą matau, kaip prie mūsų kiemo vartų stoja mašina su užrašu ant šono „Policija“. Buvau girdėjęs ir skaitęs, jog žmogus, krisdamas nuo aukšto kalno ar stogo, staiga per labai trumpą laiką, o gal ir kelias sekundes prisimena visą savo gyvenimą. Aišku, tuo netikėjau, tik, kai ėmė vertis policijos automobilio durys, iš tikro prisiminiau, ką esu padaręs ne taip. Ir pirmas prisiminimas iš mano niekdariškų darbų sąrašo buvo apie tai, kaip labai seniai senutei Maliorienei, mūsų kaimynei, išroviau visus dar neužaugusius svogūnus ir juos tvarkingai sudėjau krūvelėmis ant ežios. Neilgai trukus po to pasirodė pati senutė, plačiom basom pėdom mindama į mūsų kiemą. Kai roviau svogūnus, rodos, nieko negalvojau, o dabar greitai sumečiau: reikia slėptis! Kadangi buvau už katiną vikresnis, tai uosiu, kuris augo prie pat namo sienos, užsliuogiau iki langelio stogo ir per jį atsidūriau ant trobos aukšto. Priglaudžiau ausį prie lubų ir ėmiau klausytis.

– Maniau, kad svogūnus iškniso kiaulės,- girdžiu susijaudinusios Maliorienės balsą,- tik kaip jos tuos svogūnus galėjo sukrauti taip gražiai į krūveles? Toliau žiūriu – vaiko pėdos!

Ak, koks aplaidumas, daužau delnu kaktą, nors bliauk iš pasiutimo. Iškart reikėjo pagalvoti apie kiaulės kojų pėdsakus. Ir svogūnus išmėtyti kaip pakliuvo!..

Po daugelio metų Altajuje, viename Korgono bityne pamačiau vyrą, bitininko padėjėją, nuskusta plikai galva. Klausiu jo, kodėl taip plikai nusiskuto. Žmogus prisipažįsta, jog ką tik grįžęs iš kalėjimo.

– Už ką sėdėjai?- klausiu.

– Už aplaidumą,- sako šis.- Pavogiau kumelę, o kumeliuką palikau. Šis ir atvedė kumelės šeimininką iki manęs...

Nustėrau ir klausausi, kas bus toliau. O toliau pokalbis krypsta mano naudai. Mano, kaip pradedančio nusikaltėlio kandidatūra atmetama ir svogūnų rovimu apkaltinamas toks Olius, apie kurį bus kalbama dar ne vieną kartą.

Visi tie prisiminimai truko gal sekundę ar jos dalį, ne daugiau, o dabar matau, kaip iki galo atsidaro policijos automobilio durys, pro jas išlenda karišku, sunkiu batu apauta koja, neskubant leidžiasi ant žemės ir pagaliau pasirodo rombo pavidalo policininkas, jam prie diržo kabo revolveris, radijo stotelė, „bananas“, antrankiai ir

dar kažkas. Paskui išlipa antras, lygiai toks pat, nedidelis ir storas per liemenį. Ir tai dar ne viskas. Palengva pro tas pačias automobilio dureles pasimato basa, apžėlusi koja, paskui antra ir aš atpažįstu savo šunį Marsą. Marsas, kaip tikras šuo, turėtų iš mašinos stryktelėti, iššokti, bet ne, oriai, palengva stoja greta policininkų ir, įsikibęs priekinėm letenom (o gal rankom?) į vartus, kartu su jais spokso į langą, kuriame visi trys regi mane.

Ilgai, suraukę kaktas ir sunkiai šnopuodami, policininkai rašė protokolą, parodė pirštu – pasirašyti čia, čia ir dar čia, įsakė smarkiai atgailauti, pasižadėti, jog daugiau taip nepasikartos. Mat mūsų Marsas garsėjo kaip didelis saldumynų mėgėjas ir, ištrūkęs iš kiemo, tiesiai patraukė į „Norfos“ parduotuvę prie saldainių ir sausainių lentynų. Ten jį iškart ir „areštavo“.

Gal aną kartą aš irgi atgailavau, jog daugiau svogūnų nerausiu? Kad taip būtų! Atsimenu, susiradau tėvo meistrystės įrankius, pasirinkau tam tinkamą pliauską ir pradėjau drožti dvi kiaulės kojas, kurias galėčiau pritvirtinti prie savųjų. Kai sekantį kartą vėl rausiu senutės Maliorienės svogūnus, ji manys, jog tai tikrų kiaulių darbas.

Tų kiaulės kojų tuomet taip ir neišdrožiau – turėjau visai nedaug metų, be to, tokiam darbui dar trūko jėgų ir sumanumo.

DAINUOJAMOJI PIEMENŲ POEZIJA

Paskutinę mokslų metų dieną mokytojas užduodavo per vasarą mintinai išmokti keturių eilučių eilėraštį. Nežinia, ar mokytojas nesuprasdavo, ką daro, o gal buvo su sadistiniais polinkiais ir slapčia labai nekęsdavo vaikų?

Šie, paleisti iš mokslų nelaisvės, klykdami iš džiaugsmo akimirksniu dingdavo tarp krūmų, papelkių, laukų platybėse, alksnynų. Vienas kitas, siautulio pagautas, sukrovęs mokyklinius vadovėlius į krūvą, juos padegdavo ir, aukštai kilnodamas kojas, šokinėdavo aplink laužą.

Prasidėdavo tikra laimės vasara. Pradžioje atrodė visos giedrios, be mažiausio rūpestėlio dienos. Vėliau, kai dar manydavai, jog vasara niekada nesibaigs, kažkas imdavo rodytis ne taip. Dar šviečia saulė, dangus nesiniauksto, rugsėjo pirmoji toli, kartais pagalvoji, gal ji ir neateis, o gal per tą laiką mokykla sudegs ar prasmegs kiaurai žemę. Tik vis tiek vaikus apimdavo toks nepaaiškinamas nerimas. Tas nerimas – tai užduotas keturių eilučių eilėraštis, kurį išmoktum per trumpą laiką. Tik va, to trumpo laiko niekada neatsirasdavo. Ketureilio mokymasis būdavo atidedamas rytojui, porytojui ar dar kuriam laikui. Dienos imdavo lėkti, šuoliuoti nesulaikomu greičiu ir skaudžiai atsitrenkdavo į rugsėjo pirmąją...

Tai gal tie vaikai tuomet buvo visiški besmegeniai, kad per ilgus tris mėnesius su viršum negalėdavo išmokti vieno eilėraščio posmelio? Kur tau! Eiliuotų posmų jie žinojo šimtais, o gal ir tūkstančiais, kas gali suskaičiuoti. Tai buvo niekur neužrašyta piemenų dainuojamoji “poezija“. Tereikėjo išgirsti tik vieną kartą tokios „poezijos“ posmą, ir niekada daugiau jo neužmirši. Piemenų „poeziją“ ne tik dainuodavo, o ir pritardavo jai savadarbiais muzikos instrumentais: švilpynėm iš karklo žievės, įvairaus storio ir ilgio gurgždžio vamzdeliais, mušant išpuvusio medžio stuobrį, daug kuo, kas tik pakliuvo po ranka. Beje, tą patį mėgina daryti dabartiniai mandruoliai – gatvės

muzikantai, manydami, kad niekas iki jų taip nemokėjo.

Kiekvienas vidutinių gabumų vaikigalis, jeigu būtų užsimanęs, galėjo piemeniškų dainų prirašyti po kelis storus sąsiuvinius. Kokį mokyklinį eilėraštį čia pat ir užmiršti, o piemeniškos „poezijos“ posmus atsiminsi iki gyvenimo galo.

Mėginau atrinkti iš tos gausybės piemenų dainų bent vieną, tik niekaip neišeina. Gal va šita dainelė tiktų, švelniausia iš visų man žinomų:

Šokit, trypkit, duokit garo,
tik neliškit į kamarą,-
toj kamaroj sėdi velnias,
kurs numauna bobom kelnes.

Dar viena:

Mergos bijo gimnazistų,
kad sugavę... (Stop! Toliau nė žodžio!)

Vėliau vietoj gimnazistų įterpdavo – komunistų, traktoristų...

Ir dar:

Per du sprindžius (Stop! Stop!)
Stovi fabrikas... (Stop!)

Išeina, kad piemenų dainos susideda iš kelių žodžių ir daugybės daugtaškių. Suaugusiems irgi tiko piemenų „poezija“, tad ją dainuodavo kaimo vaišėse. Laukiniečiai, nuskrudinti beveik juodai cukrinių runkelių lauko įdegiu, sėdi už nukrauto stalo – nuo samagono iki torto – kartu su vaikais ir gergždžiančiais balsais, lyg jų gerklės būtų žvyru ištrintos, rėkia:

Buvau danguj, buvau rojuj,
mačiau vabalą be kojų.
O tas vabalas be kojų
išmindžiojo vasarojų!

Dreba trobos langų stiklai, blūsčioja žibalinės lempos liepsna, o tarp vyrų suspausta sėdi tokia maža angeliško pavidalo mergaičiukė ir sidabriniu balsu pritaria. Jai labai patiktų ir dangus, ir rojus, jei ne tas niekdarys vabalas, kuris išmindžiojo vasarojų.

Toliau laukiniečiai daužosi stiklais, visi vienu metu rėkia. Mažoji dainininkė mato, kad suaugę žmonės torto neliečia, tad prisitraukia prie savęs ir pradeda jį valgyti nuo krašto. Valgo, kol jėgos leidžia, paskui pasiima jį su savimi, šiaip taip išsiveržia iš užstalės, susiranda atokesnį kampą ir pribaigia užsigerdama vandeniu...

AŠ IR OTTO DENGIAME STOGĄ

Otto atrodo labai rimtas vaikis. Tokius suaugusieji vadindavo seniais ir laikydavo beveik sau lygiais. Jie nebėgiodavo, nestriksėdavo, nesivartė kūliais, nerėkdavo skerdžiamo paršo balsu, kaip tai darėme mes.

Otto vaikščiojo iš lėto, toks kaip ir pastyręs, per dieną ištardavo gal du, tris žodžius, ne daugiau. Mes irgi norėdavome įsiterpti tarp senių ir tai mums, nors ir ne visai sąžiningai, pavykdavo. Štai, keli seniai iš lėto geria alų, iškart lyg ir girdi vienas kitą, o paskui nori kalbėti visi vienu metu, tik niekas nesiklauso. Sėdi toks

senukas, atsiskyręs nuo kitų, prieklėtyje, ir mes pačiu laiku atsirandame šalia. Senolis apsidžiaugia ir ima sekti ilgą pasakojimą, kuris mums visai nerūpi, tik protarpiais (esame taip susitarę!) vienas sakome: „Teisingai, dėde“, kitas po tam tikro laiko – „Jo, dėde“. Ir taip per visą senolio nesibaigiančią sakmę. Vėliau girdime, kaip jis pasakoja kitiems seniams, kokie mes protingi, kokie godingi (garbingi, teisingi, verti pasitikėjimo ir t. t.), beveik tikri seniai. Tai mums pats didžiausias įvertinimas, kaip koks medalis.

Otto Gedauskis gyveno beveik pačioje Vydaučių pelkėje prie Juodojo Dambio (kanalo, griovio) su savo seneliais. Juodajame Dambyje vanduo laikėsi iki pat paviršiaus ir einant šalia teliuškuodavo per kraštus. Iš juodo vandens išlįsdavo didelės, juodos ir liesos varlės. Jos išsprogusiom akim tyliai žiūrėdavo į žmogų.

Vieną dieną pro šalį dviračiu važiavo Otto ir paklausė manęs, ar nenorėčiau Latvijoje padirbėti prie statybų, kur dabar ir vykstąs. Jo kalbėjimas užėmė skausmingai daug laiko, nes žodžius Otto tarė labai lėtai, lyg jam kiekvienas kainuotų po rublį. Man pinigų labai reikėjo. Kai nepavyko kelionė į Šiaurę, sugalvojau kitą. Pereiti Taimyro pusiasalį išilgai, ko iki manęs dar niekam nepavyko, tai būčiau kaip ir pirmasis. Tokiai svarbiai kelionei reikalingi pinigai ir dar kartą pinigai, o kur jų gauti, nežinau. Tėvas už darbą nemokėjo, tik retais atvejais, kai ką nors nuveikdavau virš užduoties (o jos būdavo didelės!) sumokėdavo rublį kitą. Tą patį su pavėlavimu arba mažiau, negu buvo suderėta. Kol sutaupyčiau (dabar jau kelionei į Taimyrą), praeitų daug metų, būčiau gal kokių dvidešimt penkerių metų senis.

Pagal mano paskaičiavimus kelionei išleisčiau gal ne tiek jau daug pinigų, bet kažkiek reikia turėti. Iki Lenos upės važiuosiu traukiniu be bilieto, nes nusisamdysiu mesti anglį į garvežio pečių. Toliau upe į Šiaurę plauksiu garlaiviu, kur už kelionę irgi ką nors dirbsiu. Tada per Taimyrą iš vakarų į rytus keliausiu kartu su nganasanais (saulės vaikais) nuo vienos jų stovyklos iki sekančios. Pakeliui nutariau pramokti tą nganasanų kalbą, nes anų žmogelių yra visai nedaug, apie du šimtus, tad jų kalbą viens du ir perprasiu. Kaip nustebau sužinojęs, kad ta maža tautelė savo kalboje turi dvidešimt linksnių! Su savais septyniais linksniais kartais sunku susitvarkyti, o čia visi dvidešimt. Tuomet nutariau tos kalbos nesimokyti, gal kada vėliau...

Otto pasiūlymas labai tiko, kitą dieną išvažiavome dviračiais į Latviją, kur statė fermą, o ten reikėjo stogo lentelėmis apdengti sandėliuką instrumentams ir šiaip visokioms statybinėms medžiagoms laikyti. Otto, laikydamas rankoje lentelę, o tarp dantų vinį, lipa kopėčiomis ant sandėliuko viršaus ir pradeda dengti stogą nuo kraigo. Kai dirbdavau su tėčiu, nieko per daug pats negalvodavau – ką pasako, tą ir darai, o vis tiek man Otto stogo dengimas pasirodė labai įtartinas. Iš pat pradžių siūliau jam nelaipioti kiekvieną kartą žemyn ir aukštyn su viena lentele ir viena vinimi, bet Otto tai atrodė niekam tikęs, kvailas pasiūlymas, į kurį atsakyti gailėjo žodžių. Otto nebuvo linkęs „naujoms technologijoms“ ir užsispyręs dirbo savaip.

Grįžęs namo, puoliau prie trobos stogo. Lenteles reikia dengti nuo apačios į viršų, nejaugi Otto, toks rimtas, visažinantis, nemoka to daryti? Paskui tėvas dar parodė, kaip tas lenteles reikia glausti vieną prie kitos ir įvairių kitų dalykų. Pasirodo, žinojau, kaip dengti stogą, tik, pasidavęs Otto, tikėjau jo išmanymu.

Kitą dieną atėjo brigadininkas. Jis ilgai kraipė galvą, žiūrėdamas į mūsų dengiamą stogą ir nutarė, jog tai mano, kaip naujoko, darbas. Otto tylėjo, aš mėginau dar kažką aiškinti, bet brigadininkas liepė plėšti prikaltas lenteles nuo grebėstų ir nuėjo toliau.

Netoli mūsų sandėliuko liejo betoną fermos pamatams trys žemaičiai. Jie kažkaip paspruko iš kolchozo, tad dabar dirbo vienas už kitą sparčiau, nes čia mokėjo pinigus. Jiems vandenį dideliame mediniame kubile vežiojo jauna, stipriai sudėta vietinė latvė. Kol kubilas pilnas, ji vandenį semia stačia, kai vanduo senka, vis labiau lenkiasi. Tada suknelė su kiekvienu pasemtu kibiru keliasi aukščiau ir aukščiau. Užtektų jau ir to, tik nulaistyta vandeniu suknelė prilimpa prie kūno, kur išsiryškina beveik viskas.

Otto lipa kopėčiomis į viršų ir mato, kaip merga semia vandenį iš paties kubilo dugno. Jis sustingsta vietoje, nejuda, nekruta, burna palengvėle žiojasi ir vinis krinta į apačią. Otto lipa žemyn, pasilenkęs aklai sklaido dilgėles, ieškodamas prapuolusios vinies ir žiūri į vieną tašką. Tas taškas yra platus, didelis ir stangrus. Vinies ieškojimas užsitęsia...

Žemaičiai nutarė mesti darbus ir vykti kažkur už Penkulės prie griovių kasimo. Pasiprašiau kartu su jais, palikdamas Otto vieną. Jis nepratarė nė žodžio.

Po kelių savaičių vėl atmyniau dviračiu prie mūsų sandėliuko. Ten nieko neberadau. Otto buvo dingęs, o taip pat išnyko kažkur ir brigadininkas, iš kurio tikėjausi gauti už darbą nors kelis rublius.

Čia pat, aukštoje žolėje, voliojosi saulėje perdžiūvę medinio kubilo, kuriame latvių mergina vežiojo vandenį, šulai...

ŽEMAIČIAI

Iš pat karto pakliuvau pas tikrus zimagorus. Tiems, kurie šito vardo nėra girdėję, paaiškinu: zimagorai – tai grioviakasiai, dirbantys tik vasarą. Tas vardas kilęs iš rusiško posakio „Lietom radostj, zimoj gore“ (Vasarą džiaugsmas, žiemą vargas). Apie juos žinojau nuo mažų dienų, tad dabar jie man pasirodė kaip kokie seni pažįstami. Mokėjau apie zimagorus dainelę:

Mums nerūpi turtai,
anei tėvo dvaras,
bile rūksta iš panosės
galiukas cigaro...

Žemaičiams, kurie pakvietė mane kartu *zimagoriauti*, tikrai nerūpėjo turtai, „anei tėvo dvaras“, tik džiaugėsi šiaip taip pabėgę iš kolchozo. Vyriausiajam tikrai rūko iš panosės, tačiau ne cigaras, o latviška pigi cigaretė „Vilnis“. Jei nerūkdavo, tai tarp dantų styrodavo stipriai sukąstas kandiklis.

Saulės iškepintą raudono molio lauką raižė gilūs grioviai, kuriuose mačiau krutant juodas nugaras. Zimagorai net galvų nepakėlė, bedė nesustodami kastuvus į kietą kaip akmuo žemę.

Mano kastuvas pasirodė niekam tikęs, pirmą dieną nieko gero nenuveikiau ir gavau važiuoti namo, ieškotis sau tinkamo įrankio. Iš vieno, iš kito prieškarinių laikų

zimagoro sužinojau, kaip pasidaryti našų kastuvą, kuris pats ląstų į žemę, kad pusę darbo nudirbtų žmogus, o antrą – geras įrankis.

Apsigyvenome pas latvį lauko daržinėje. Neužilgo prie mūsų pritapo toks guculas iš Užkarpatės, o dar vėliau ką tik iš lagerio grįžęs kalinys, kuriam keturios, penkios valandos zimagoriško miego ant šieno atrodydavo per daug. Nulipęs į apačią sėsdavo ant akmens prie daržinės sienos ir rūkydavo iki apyaušrių, kada jau visi sukildavome. Vėliau žmogus ėmė pasakoti apie save. Pagal lagerio senbuvius, kurie ten sėdėjo nuo neatmenamų laikų, jam smarkiai pasisekė. Gavo vaikišką terminą už tai, kad pavalgydino užėjusius miškinius, - tik dešimt metų.

Po kažkiek metų, kai skaitydavome Solženicyno, Varlamovo ar kitų tremtinių knygas, kvepiančias žibalu (*samizdatas*), jų veikėjai ir mano pažįstamo zimagoro gyvenimai susiliedavo į vieną.

Pasakodavo jis lagerio istorijas vienodu balsu, kaip kokį įprastą dalyką, nesismulkindamas ir neaiškindamas. Kaip *blatnieji* pralošė kortomis kitą kalinį ir čia pat jam nupjovė galvą, kaip vokiečių belaisviai stumdavo karučiais žemę ir nuo aukštos užtvankos tyčia nukrisdavo į upės srovę. Kaip susiorganizavę politiniai kaliniai smarkiai aptalžė *blatnuosius* ir įvedė savo tvarką. Dar – apie Stalino statulą aikštės viduryje. Žiūrėk, ryte ant jo ištiestos rankos bekabąs kibiras su žmogaus išmatomis. Prie paminklo pastato griežčiausią sargybą, o ryte – vėl kabo pilnas kibiras ant Stalino rankos...

Čia pat dirbo ir toks Petras, irgi žemaitis, tik ne iš to trejeto, o pats sau. Guculas, kuriam pabosdavo kasti perdžiūvusį molį, šūkteli iš savo griovio:

– Petro!

Tas pasirodo lyg iš po žemių juodas, ant nugaros matyti nuo prakaito išdžiūvusi druska:

– Ko?

- Tvoj ... kak viedro!.. (Tavo ... kaip kibiras!..)

Visiems labai linksma, sėdasi minutėlei ant griovio krašto. Vyresnysis žemaitis Kazimieras turi išlaikyti aštuonis vaikus ir žmoną. Iš darbo kolchoze niekaip neišgyvensi, todėl nuėjo darbuotis į mišką. Tada kolchozo valdžia atėmė arus, suarė žemę aplink trobą sulig langais, net keliuką iš kiemo. Jis apmatuoja savo darbą iki centimetro, kapeikos tikslumu, kiek už tai turės gauti. Ir vargas tam brigadininkui ar darbų vykdytojui, kuris užsimanytų iš Kazimiero nusukti bent pusrublį!

Dabar jis rūko. Viena cigaretė gęsta, o jau pirštai nervingai krapšto iš tabokinės kitą. Staiga Kazimieras tabokinę su cigaretėmis ir kandiklį atkišą man:

– Še, imk!

Aš neimu, man nereikia.

– Imk, sakau! Dėk kur nori, daugiau neberūkysiu!

Tikrai, kol dirbome prie griovių kasimo, Kazimieras neberūkė.

Darbą pradedame apie ketvirtą valandą, vos praaušus. Apie vidurdienį, kai saulė, kaip pririšta, sustingsta vietoje, esame pavargę ir alkani. Neveltui dainelėje apie zimagorus dainuojama:

Kai jau inžinierius

praded pilve šokti,
tai jau žinome, kad laikas
eit kilbasų *vogti*.

Kilbasų nereikia eiti vogti, mus maitina ta pati latvė, sodybos ir daržinės šeimininkė. Iškasti grioviai juosia erdvias latvių sodybas, kaip kokia užtvara. Ant kalvelės jau iš toli matyti tamsiai raudonos vyšnių uogos. Tarp dviejų stambesnių medelių pakabinta paklodė, kur guli saulės nepaliesta šeimininkų dukra ir skaito knygą. Einame pro pat šalį, tik ji nuduoda, kad mūsų nemato ir negirdi.

Ant stalo pilnas dubuo minkštų kleckų, kitame inde ištirpintas sviestas su grietine. Mano tėvui tokia *mercė* (padažas) netiktų. Jam reikia smulkiai supjaustytų ir pačiršintų rūkytų lašinukų. Tvirto maisto. Prie viso šito dar yra bulvės su švelniai raugintais agurkėliais. Ką gerti, galima pasirinkti, - pieną ar *skabą putrą* (rūgšti sriuba). Žemaičiai į skabą putrą bijo ir pažvelgti, ją geriu aš vienas. Nuo mažumės girdėjau kaimiečius pokštaujant, kaip nuo vieno ūkininko pačią pirmąją dieną pabėgo nusamdytas bernas iš Žemaitijos. Šeimininkė atnešė iš trobos šaltojo galo skabienės (skaba putra) puodynę. Bernas pamėgino, metė šaukštą ir išėjo. Skabienė – geriausias per darbymečio karščius gėrimas. Tai virta miežių kruopienė su rūgusiu pienu. Bernas pamanė, kad šeimininkė jį maitins šitokia sriuba – surūgusia, be druskos ir nebaltinta pienu.

Už pietus šeimininkė ima iš mūsų po pusantro rublio. Kazimieras su mumis nepietauja. Jis sudeda visus šeimos narius, o tai su juo pačiu išeina lygiai dešimt burnų. Paskui daugina, dalija, sudeda ir atima. Paskaičiavus išeina, kad pusantro rublio už pietus jis negali mokėti. Tada mina dviračiu aštuonis kilometrus iki Bėnės, kur pietums išleidžia mažiau.

Kasdavome griovius beveik po aštuoniolika valandų per dieną, iki pusiaunakčio. Tėvas irgi kartais spausdavo prie darbo, tik nepalyginsi su tuo, kiek dirbau čia. Namuose galėjai valandėlę kur nors prašapti, nuvažiuoti dviračiu iki kokio kanalo ar upelio, galėjai skubėti arba dirbti iš lengvo, niekas neginė, tik čia pats nenorėjai atsilikti nuo senųjų zimagorų.

Kartą Kazimieras ir sako:

– Tu galėtum būti kunigas!

Toks pagyrimas man nelabai tiko. Kur jau! Juk aš būsiu keliautojas, atradėjas, o kunigu tai jau ne... Tiesa, pačioje vaikystės pradžioje trumpam norėjau juo būti. Įsivaizduodavau save stovintį bažnyčioje, o mūsų kaimo žmones, didelius ir mažus, klūpančius prieš mane ant kelių...

Dabar man Kazimiero palyginimas atrodė nei šioks, nei toks.

Žemaičiai kalbėjo tik žemaitiškai, ir pirmus latvių žodžius pramoko Penkulės laukuose. Ypač jie įsiminė žodį *gribās* (norisi). Kai grįždavome apie pusiaunaktį į daržinę, kokio nors nusiplūkėlio, vos bepavelkančio kojas, klausdavo:

– Ar tau dar *gribās*?

Šiam jau atrodydavo vienas ir tas pats. Vos nuvirtęs ant šieno, tuoj pat užmigdavo su visais batais.

Vienkiemių gyventojai turėjo ropštis per kokį šimtą ar daugiau griovių, kol

pasiekdavo pirmą keliuką. Karta matome, kaip tokia senutė, ilgu juodu sijonu, šokinėja skersai griovių. Vienas žemaitis jos klausia:

– Vai tev gribās (Ar tau norisi?)

Senutė sustojo, pridėjo delną prie ausies ir klausia:

– Ko? (Ką?)

– Aš klausiu, vai tev gribās?- baubia žemaitis.

Senutė pašoka į viršų, dukart spjauna į zimagorų pusę, nebešokinėja, o skriste skrenda skersai griovių, šaukdama:

– Bezkaunīgi! Bezkaunīgi leiši! (Begėdžiai! Begėdžiai lietuviai!)

Atrodo, jog šimtai kadaise čia po žeme dingusių lybių ir žemgalių velnių iš visur – pelkių, raistų, jaujų vienu metu pratrūko kvatotis, spiegti, springti, dusti, karkti, taip zimagorams patiko jų pačių pajuokavimai.

Tiesą sakant, patys zimagorai mažai kuo skyrėsi savo išvaizda nuo senųjų šios žemės raistų, pelkių ir jaujų gyventojų.

Antras žemaitis iš Kazimiero draugijos priklausė dabar jau išnykusiai amžino berno rūšiai, nenusakomo amžiaus, sustojusio visam laikui tarp 30-50 metų. Jo pasakojimai nevingrūs, nėra juose bereikalingų žodžių, o vis tiek aiškiai matai ilgą žemaičio trobą aukštu slenksčiu, mažus langelius, turtingą šeimininką (turi du dviračius), jo jauną žmoną. Speiguotą naktį du bernai jaujoje tekina šnabę. Vienas bernas, išėjęs iš jaujos mato, kaip atsiveria trobos langas ir pro jį išlenda šeimininkas. Basas, užsimetęs kailinukus, jis per sniegą brenda pas bernus į jaują...

Zimagorai kasa griovius apie Luokę. Algų mokėjimo dieną jų susirenka į miestelį kokie du tūkstančiai. Žydai jau iš anksto uždaro krautuvėlių langus, o patys slepiasi kur išmano. Jeigu jau vienas girtas žemaitis pavojingas, tai du tūkstančiai galėtų ir Kiniją užkariauti...

Vėliau jis tarnavo pas vokietę malūninninkę ant Virvytės. Ten suvažiuodavo kaimiečiai iš toli, žiemomis po savaitę į namus negrįždavo. Kartą tėvas parvežė beveik pilną maišą manų, tik kažkodėl aš jų nemėgau. Užtat, kai mama išvirė kleckų iš stambių, gomurį kutenančių miltų, tie labai patiko, vis prašydavau išvirti kleckų iš „kumelės“ miltų.

Ten dar kartu tarnavo keli bernai ir pusberniai. Kartą jie susiginčijo: jeigu jų šeimininkė yra stora ir stambi, tai ir kitos kūno dalys yra didelės. Šeimininkė kažkaip tą pokalbį nugirdo. Supratusi, apie kokias dalis knieti sužinoti samdiniams, juos surikiavusi nuvedė į kiaulininką. O ten paklausė:

– Štai, žiūrėkite, ar yra koks skirtumas tarp didelės ir mažos kiaulės?

Pats jauniausias žemaitis dar ir pats nežinojo, koks bus.

Kartą, pačiame darbų įkarštyje, sulūžo mano kastuvas. Kaip tyčia mažame iš lentų sukaltame namelyje randu tokį pat, kaip ir maniškis. Kastuvo šeimininko nėra, kas atsitiks, jei trumpam pasinaudosiu jo įrankiu, pagalvojau. Vėlai vakare kastuvą nuvaliau ir padėjau į tą pačią vietą, iš kurios paėmiau. Kažkas vis tiek paskundė įrankio savininkui apie mano „nusikaltimą“. Šis ėmė trypti kojomis, rėkti ant viso lauko, jog už tai man bus paskirta mirties bausmė.

Dvidešimt penkerius metus kalėjimo tikrai gausiu, tyliai nutariau. Tuoj pat

važiuos į miliciją ir įskųs. Ir iš tikrųjų išvažiavo.

Tačiau daugiau jis pas mus nepasirodė. Vėliau latviai zimagorai, su kuriais kartu dirbome, pasakojo, jog žmogelis pasigėrė, girtas įlipo į mašinos kėbulą, kur, gulėdamas aukštielninkas, užspringo...

Mūsų šeimą sudarė penki žmonės. Mama, tėtis, vyresni už mane brolis Juzis, sesuo Ancė ir aš. Pagal darbštumą užimdavau paskutinę vietą. Dabar kažkodėl namiškiai susirūpino, kad persidirbsiu, persitempsiu, gal nereikėtų tiek daug plėšytis? Juk iš namų niekas neveja ir pavalgyti yra ko, o ir šiaip, ko man trūksta?

Aš ir pats jau norėdavau grįžti, tik niekaip neišeidavo. Tarp zimagorų spėjau tapti saviškiu, neatsilikdavau nuo jų, o būdavo, kad ir pralenkdavau.

Dirbau beveik iki rugsėjo pradžios. Mokėjo pinigais ir grūdais. Pinigų gavau ne tiek jau daug, bet vis tiek atrodė, kad jie šildo kiaurai kišenę.

Dabar beveik esu viena koja Šiaurės ledynuose, o kita Taimyre, tik reikia sulaukti tam tinkamos progos.

Kviečių uždirbau apie aštuonis maišus, bet jų atsiimti reikėjo važiuoti toli, į Tukumą, netoli jūros. Ten jie ir liko.

Vytautas ALMANIS

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

IRENA LITVINAITĖ-AVYŽIENĖ

PASIVAIKŠČIOJIMAS SU JONU AVYŽIUMI PO MANO VAIKYSTĖS MIESTĄ

Pavasarėjant, kai pradėdavo lašnoti varvekliai, Jonas prabildavo, jog laikas važiuoti į sodybą, apžiūrėti avilius, išleisti savo baudžiauninkes biteles apsiskraidyti. Jam tai buvo pats mieliausias metų laikas – tas nenusakomas pavasario dvelksmas ore, tas vos juntamas gamtos atbudimas. Žinodama, jog iki pat vėlyvo rudens prabūsime kaime, o man tai būdavo savotiška tremtis [dabar mintyse Jono vis atsiprašinėju, nes tai buvo pačios laimingiausios dienos], lyg Eglė Žilvino imdavau prašyti vienai dienai išleisti Į Kauną. Jonas [kažkaip įtariai] tą norą – pereiti Laisvės alėjos bulvaru, aplankyti man brangias vietas – suprasdavo. Sugalvojau pragmatišką pretekstą – nusipirkti naują skrybėlaitę, nes Laisvės alėjoje, prie Soboro, buvo Skrybėlaičių ateljė, kurioje dar dirbo „smetoniška“ modistė.

Skrybėlaitės tą pirmąją savo išvyką nenusipirkau, bet, užkandusi „Tulpelėje“, parvežiau Jonui iš jos lauktuvių tortą, pagal „Konrade“ dirbusio garsaus tarpukario konditerio receptą. Po to Jonas jau pats balandyje ragindavo važiuoti į Kauną „skrybėlaitės užsisakyti“, taip vadinome tą mano nostalgišką užgaidą. Nors jam ir sunku buvo suprasti, kaip man, trečios kartos miestietei, gali būti romantiški ir mieli „tokie pilki ir šalti miesto mūrai“. Tad kartą, mūsų Nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse, paklausta, „kaip mano karalienė pageidautų atšvęsti savo vardadienį?“, - nutariau Jonui parodyti savo vaikystės Kauną, kuris man toks pat nostalgiškai brangus, kaip jam jo Šiaurės Lietuvos lygumos.

Kiek prisimenu, nei mano tėvai, nei jų pažįstami gimtadienių niekada nešvęsdavo, nuo tarpukario laikų buvo priimta sveikinti tik su vardadieniu. [Didžiausias netaktas būtų moteriai priminti jos metus]. Tai nelietė vaikų, kol jie užaugdavo, gimtadieniai būdavo ypač laukiama šventė. Bet kadangi katalikiškoje

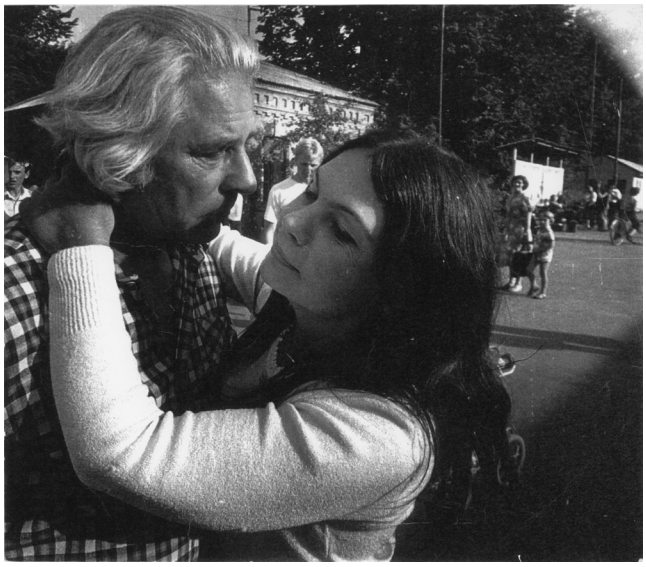

Viena pirmųjų jaunos šeimos nuotraukų. Rašytojas pasitinka Ireną, atvykusią į sodybą. Švenčionėlių geležinkelio stotis, 1979 m.

Lietuvoje visi būdavo krikštijami šventais vardais, kuriuos dažniausiai „atsinešdavo“ gimdami, tad vardadieniai paprastai sutapdavo su gimtadieniais. Aš irgi atsinešiau, beje, tuo metu labai populiarų Kaune šį graikiškos kilmės, Palaimintosios „meilės kankinės“ Irenos – savo Angelo vardą.

Jonas Kauno beveik nepažinojo. Pirmą kartą jame lankėsi 1939 m. su Joniškio gimnazijos ekskursija. Turėjo progą stebėti Sporto halėje vykusias istorines Europos krepšinio rungtynes. Didžiuodamasis mėgdavo prisiminti paskutinį lemiamą Prano Lubino metimą, kai lietuviai antrąkart tapo Europos krepšinio čempionais. Jau gimnazijoje buvo aistringas krepšinio „sirgalius“ – pats žaidė krepšinį ir net teisėjavo, be to, su bičiuliu leido šapirografuotą žurnalą „Mėdginų krepšinis“.

Lyg kokie studentai išvykome traukiniu. Juk man buvo būtina pravažiuoti tuneliu! Išvedžiojau jį po savo „šventas“ vietas. Laimei, diena pasitaikė saulėta, graži. Bene svarbiausias ritualas – pasikelti Žaliakalnio funikulieriumi. Žemyn nusileidome granitiniais Kauko laiptais, pasėdėjome Karo muziejaus sodelyje prie neveikiančio fontano su Nykštuku. Tarpukaryje prie Karo muziejaus vykdavo visų valstybinių švenčių minėjimai, kariuomenės paradai, žmonės ateidavo sutikti Naujųjų metų, sulaukti Bokšto laikrodžio vidurnakčio dūžių. Tėvelis pasakojo, kad tais metais, „prieš užeinant rusams“, tiksliai ėjęs Bokšto laikrodis Naujųjų metų nepaskelbė, „pranašingai“ sustojo.

Miesto sode papasakojau Jonui apie vieną ryškiausių vaikystės įspūdžių – 1946 metų didįjį Nemuno potvynį, kai iki Muzikinio teatro rūmų galėjai nusigauti tik valtele, visas Miesto sodas buvo apsemtas. Iki šiol širdį suspaudžia, kai prisimenu prie Aleksoto tilto matytą srovės nešamą bakūžę su katinėliu ant stogo. Pokario nepriteklių Kaune, kai su kitais vaikais tekdavo ant šaligatvio atbrailos sėdėti ilgoje eilėje prie duonos, šviesiausia atgaivos oazė buvo teatras, kurį tėvai tebevadino Valstybės

Šekspyro gimtinėje.
1980 m. balandis.

teatru. Jie nepraleisdavo naujų pastatymų su geriausiais tarpukario solistais – Kipru Petrausku, Antanu Sodeika, Vladislava Grigaitiene, Vince Jonuškaite-Zauniene, Jonu Byra. Jame baleto studiją lankė mano pusseserė Regina. Pokaryje, kai opera ir baletas išsikėlė į Vilnių, šiuose rūmuose karaliavo operetė. Mes, paauglės, buvome įsimylėjusios solistus Rostislavą Andrejevą ir Vytautą Rimkevičių. Anot mamos, „jie mokėjo dėvėti fraką“. Iki šiol tebeskamba jų dainuojamos „Silvos“, „Linksmosios našlės“ arijos.

Senamiestyje su Jonu užėjome į gotikinę Kauno Arkikatedrą baziliką, kurioje mane vyskupas „dermavojo“, pasimeldėme prie seniausio Kaune „Sopulingosios Dievo Motinos“ atvaizdo. Mano laikų Kaune savotiškas ritualas buvo pasivaikščioti – „pašpaciruoti“ Laisvės alėjos bulvaru. Toji tradicija atėjo iš tarpukario laikų, kai čia defiliuodavo įvairiausių luomų kauniečiai. Nors Laisvės alėja buvo pervadinta į Stalino prospektą, tikrieji kauniečiai niekada taip jos nevadindavo. Sakydavome: „Eime į Laisvę“. Skambėdavo labai simboliškai. Čia visada galėjai sutikti pažįstamų, prisėsti pasišnekučiuoti ant suolelio. Prie Centrinio pašto ateidavau į pasimatymus su Pirmąja Meile. Kai su tėvu eidavau Laisvės alėjos bulvaru, jis vos spėdavo kilnoti skrybėlę – stebėdavausi, kiek daug turi pažįstamų. Jis papasakojo ir apie čia veikusias tarpukario populiarias kavines. Viena jų – “Konradas“ [pagal jo savininko Makso Konrado pavardę], kuriame daugiausia rinkdavosi menininkai, rašytojai, žurnalistai. Sakė – būdavo juokaujama: jei nesilankai „Konrade“, tavęs kaip menininko nėra. Kaip dabar ironizuojama: jeigu nesirodai televizijos ekrane, tavęs nėra. Pokaryje

Rašytojas labai nemėgo kaklaraiščių. Tekdavo įtikinėti, jog, einant į kokį „rimtą“ posėdį ar susitikimą, jis būtinas. Nenoriai paklusdavo. Vienas tokių momentų. 1982 m. kovas.

„Konrado“ vietoje atsirado „Tulpė“. Deja, ir jos nebėra. Mano tėvelis, jaunystėje tarnavęs Lietuvos Karo aviacijoje, buvo finansininkas, valstybės tarnautojas, jo mėgiamiausia vieta buvo „Metropolis“. Čia publika buvo įvairi. „Metropolyje“ tėvų laikais populiarius tango ir fokstroto šlagerius dainuodavo Danielis Dolskis ir Antanas Šabaniauskas. Kai, „išėjusi į panas“, išdrįsau mokykloje nueiti į šokius, paprašiau mamos pamokyti tango. Labai nusivyliau, nes ji pradėjo rodyti visokias figūras su atsilenkimais – mokykloje taip „senoviškai“ niekas nešoko, paprasčiausiai linguodami vaikščiojo pagal muziką. Laikinoji sostinė save ambicingai vadino „Mažuoju Paryžiumi“ , tad išlaikė fasoną – restoranuose lankytojai šokdavo klasikinį tango.

Papietavome su Jonu „Metropolio“ restorane, kuriame dabar, berods, įsikūręs SEB banko filialas. Tik ant šaligatvio stovi liūdnas Dolskis, čia įkurdintas talentingojo neseniai mus palikusio skulptoriaus Romo Kvinto. Vėliau ne kartą Jono iniciatyva važiuodavome „papietauti į Kauną“, į „Metropolį“, kol naujieji lietuviai jo nenusavino.

Mama buvo pamėgusi „Aldonos“ ir „Monikos“ cukraines, jose susitikdavo su bičiulėmis „faifoklokui“ prie arbatėlės ar kavutei su pyragaičiais. Alkoholio jose nebūdavo, tik vakarais veikdavo „vyno bufetas“ ir buvo šokama. „Monikos“ vietoje sovietmečiu atsirado „Orbitos“ kavinė, irgi labai populiari, ypač, kai joje grojo puikus kompozitoriaus ir dirigento Mindaugo Tamošiūno estradinis orkestras. Bet ir jos nebėra.

Papietavę su Jonu pasivaikščiojome Nemuno krantine. Dar ir dabar ilgiuosi

šeimos savaitgalio iškylų garlaiviu į Lampėdžius ar Kačerginę, Kauno priemiesčių vasarvietes. Vasaras, jeigu trumpam neišvykdavome atostogauti į Birštoną, mes, vaikai, leisdavome prie Nemuno. Labai mėgdavome sėdėti ant sielių, berniukai nuo jų šokinėdavo į vandenį, nardydavo. „ Sėdėti ant sielių“ – tai nuoširdūs pokalbiai su nuo darželio laikų geriausiais draugais Normantu ir Algiu, mano ginklanešiais, kaip mama juos vadindavo. Aptarinėdavome perskaitytas knygas – „Tomą Sojerį“, „Princą ir elgetą“, „Grafą Montekristą“, „Tris muškietininkus“, Žiulio Verno fantastiką, patys fantazuodavome, dalijomės svajonėmis ir sumuštiniais. Mano karta buvo „knygų rijikai“. Jos ugdė mūsų jausmus, plėtė pasaulėvaizdį, žadino vaizduotę. Vėliau vienas tų ginklanešių tapo mokslininku, kitas – kino režisieriumi. Su geriausia drauge Noneta Nemune irstydavomės baidare. Žiemą čiužinėdavome ant Nemuno . Teko kartą įlūžti, ištikimieji riteriai išgelbėjo. Kauniečiams buvo įprasta į Aleksotą, Panemunę ar kitą miesto rajoną, esantį anapus Nemuno, žiemą eiti per užšalusią upę. Kartais tragiškai baigdavosi toji kelionė. Įlūžęs nuskendo ir mano muzikos mokytojas. Imlioje vaiko atmintyje išliko, kaip mokykloje jo vadovaujamame chore mes, mažiukai, nelabai suvokdami prasmę, skardžiai dainuodavome: „Tėvai apie laisvę ir laimę svajojo,/ kovojo su priešais ilgai./ Mus Leninas moko, mus Stalinas veda./ Mes Tarybų tėvynės vaikai.“ Labai laukdavau Mokytojo pamokų namuose, kur jis privačiai mane mokė skambinti pianinu. Atversdavo Mocarto „Wiengenlied“ natas ir iš po mano nelabai įgudusių pirštukų pasklisdavo stebuklingi garsai – „Schlafe, mein Prinzchen, schlaf ein“ [„Miki, mano prince, miegok...“]. Toks „sausas“ mokykloje, Mokytojas pasikeisdavo, kai švytinčiomis akimis man pasakodavo apie Mocartą, kitus didžiuosius kompozitorius, pabrėždamas, jog įsiminčiau, kad muzikos, kaip ir meilės, neįmanoma nusakyti žodžiais – ją reikia JAUSTI.

Neužsukome tik į Ramybės parką Vytauto prospekte, kuris atsirado vietoje Miesto kapinių. Prisimenu, kaip su tėvais per Vėlines ateidavome čia aplankyti savo išėjusių artimųjų. Nors Atlanto nugalėtojų Dariaus ir Girėno kūnų mauzoliejuje jau nebuvo, prie jų mauzoliejaus visada uždegdavome žvakutes. Tėvai pasakojo, kaip „visas Kaunas“ laukė parskrendančių lakūnų, kaip visi verkė, sužinoję apie tragišką žūtį. Jų laidotuvių nuotraukas mums buvo padovanojęs dėdė Mikas, Lietuvos Karo aviacijos žvalgas-fotografas. Po 1956 m. „Vengrijos įvykių“ kapines uždarė, savo artimuosius buvome priversti perkelti į Panemunės kapines. Niekada nesu perėjusi per tą vadinamąjį Ramybės parką – man tai šventa vieta, man tai tebėra Kapinės.

Papasakojau Jonui, kaip okupacinės valdžios sprendimu iš mūsų buto rekvizavo didįjį kambarį, kuriame Kūčių dieną puošdavome didžiulę eglę . Jame apgyvendino du rusų lakūnus, leitenantus Aleksejų ir Nikolajų. Leningradietis Nikolajus Aleksejų vadindavo „chacholu“ [kaip dabar suprantu, jis buvo ukrainietis]. Įsiminė Aleksejaus skambiai dainuojama „Reve ta stogne Dnipr širokij“ [„Šniokščia, ūžia platusis Dnepras“]. Mūsų „kvarterantai“ šiltais vasaros vakarais rengdavo kiemo kino seansus. Kareiviukai ištempdavo paklodę ir, pradėjus temti, ant jos rodydavo trofėjinius filmus. Mūsų ir gretimų kiemų vaikų tėvai niekaip negalėdavo prisišaukti namo. Kaip gi atsisakysi tokio magiško reginio, kai besiplaikstančioje paklodėje – ekrane – šoka „Indų kapo“ gražuolė La Žana, verda klastos tarp radžos ir macharadžos

Su šeimos nariu niūfaundlendu Bardu. 1989 m.

ar filme „Mano svajonių mergina“ dainuoja žavingoji Marika Riok? Kino teatruose tuo metu rodė kitokius filmus –„Volga, Volga“, „Sakmė apie Sibiro žemę“, „Cirkas“, kuriuose tarybinio kino ikona Liubov Orlova entuziastingai traukė „Široka strana moja rodnaja [...]/ Ja drugoj takoj strany nie znaju, gdie tak volno dyšit čelovek“. [Ir platus gi kraštas mūs gimtasis [...]/ Jokio kito tokio krašto nežinau, kur taip laisvai kvėpuoja žmogus“] ir panašius. Juos tėvelis įvertino trumpai: „Propaganda“.

Mūsų kaimynams buvo įkėlę rusų kapitoną su žmona. Kapitonas didžiuodavosi, jog per karą „nuėjo iki pat Berlyno“. Kapitonienė Nina, kaip visi ją vadindavome, buvo dar didesnė atrakcija negu ekrano melodramos. Ypač kai ši augalota, stambi moteriškė apsivilkdavo [tikriausiai iš Berlyno vyro atvežtais „trofėjais“] rožine mezginiuota šilkine pižama, apsiaudavo tokios pat spalvos atlasines su pakulne šlepetes su bumbulais ir, pasiėmusi ridikiulį, išeidavo „špaciruoti“ į miestą. Mano mama bandė Kapitonienei delikačiai paaiškinti, kad damai nedera rodytis viešumoje su „negližė“, bet ši nustebusi atšovė, kad tai „krasivo“ [gražu].

Papasakojau Jonui ir apie 1948 m. gegužės „vežimus“. Buvome, kaip ir dauguma kauniečių, prisidžiovinę maišą „suchorių“, nes nežinojome kurią naktį pasibels į duris. Į Kauno rampą [taip buvo vadinama prekinė geležinkelio stotis] iš visos Lietuvos suvažiuodavo „gyvuliniai“ vagonai, pilni pasmerktųjų, laukiančių tolesnės kelionės į Sibirą. Mamai prikepus tamsių miltų [tokius tegaudavome „ant kortelių“] blynų, paėmusios stiklainį bruknių uogienės, ėjome prie tų vagonų. Viename jų buvo ir mano draugė Aldutė. Jos mama dar iš vakaro priskynė mano mamai jos mėgiamų baltų alyvų, o aš jai paskolinau savo mylimą dailiai iliustruotą knygą „Mažasis lordas Fontlerojus“. Naiviai džiaugiausi, jog ilgoje kelionėje galės ją

skaityti. Pasakojau, kaip namo grįžusi mama stabtelėjo prie veidrodžio – pamanė, kad jos plaukai išmiltuoti. Braukia, braukia ranka, o plaukai nenusivalo. Ta žilų plaukų sruoga juoduose mamos plaukuose dar ilgai bolavo, kol visi pražilo.

Gal tada mano vaikystė ir baigėsi?

Jeigu būtų Jonas ir manęs, kaip kadais, paklaustų „kaip mano karalienė pageidautų atšvęsti savo vardadienį?“, „Plaukti garlaiviu!“ – atsakyčiau. Ne, ne „Raketa“, o „tikru“, tuo lėtaeigiu, kuris linksmai ūkčiotų artėdamas prie prieplaukos. Nuo denio tyliai žvelgčiau į praplaukiančias žalias pakrantes, į neskubriai tekantį Nemuną, plukdantį mane į brangius prisiminimus – sutiktus žmones, praeities įvykius. Iš kurių, pasak Federiko Felinio, tik tie yra svarbūs, kurie išliko mūsų atmintyje.

Taip mano pokario vaikystės prisiminimai, persipynę su tėvų jaunystės tarpukario laikų prisiminimais, bei toji mudviejų „ekskursija“ į „mano“ Kauną inspiravo Joną pradėti rašyti „vaikišką romaną“ [taip jis apibūdino būsimos knygos žanrą] „Mažylė – didžioji mano meilė“ [jis mane švelniai vadindavo Mažyle]. Deja, liko tik apmatai ir keli parašyti skyriai rankraštyje.

Be to, Kauno vaizdai, mano mamos pasakojimai apie gyvenimą „Smetonos laikų“ Kaune ir toji mudviejų išvyka pasitarnavo Jonui Avyžiui rašant romaną „Ir išmuš tavo valanda“. Tarp šio, deja, taipogi nebaigto romano personažų atpažįstu savo tėvų bruožus... „Varpai“ pirmieji išspausdino ištrauką iš rašomo romano, už ją 1996 m. J. Avyžius buvo įvertintas literatūrine „Varpų“ premija.

Irena LITVINAITĖ – AVYŽIENĖ

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

LEONAS PELECKIS-KAKTAVIČIUS

BIBLIOFILAI

Simono Daukanto bibliofilų klubo laikraščio „Žemaičių bibliofilas“ paantraštėje – paraginimas „Švieskis ir šviesk!“ Žodžiai, kurie aiškūs be paaiškinimo. Tai – klubo devizas, išreiškiantis svarbiausią šios brolijos principą – palaikyti ir puoselėti dvasingumą per knygą.

„Žemaičių bibliofilas“ – pirmasis Lietuvoje ir kol kas vienintelis bibliofilų laikraštis. Iš viso išleisti devyni numeriai. O prieš ketvirtį amžiaus pradėta nuo „Bibliofilų puslapio“ vietiniame laikraštyje.

Bibliofilinė periodika Plungėje

Pradėjus leisti laikraštį „Žemaičių bibliofilas“, bibliofilų puslapius vietinėje spaudoje yra apžvelgęs Kęstutis Vaitkus, S. Daukanto bibliofilų klubo narys, akių ligų gydytojas. Straipsnyje pažymėta, jog 1995 m. kultūros savaitraštyje „Žemaičių saulutė“ buvo išspausdinti šeši teminiai puslapiai, o nuo 1996 m. kovo 12 d. kartą per mėnesį „Bibliofilų puslapis“ pasirodo laikraštyje „Plungė“. Apžvalgos pabaigoje jos autorius yra pažadėjęs, sulaukus šimtojo puslapio, atlikti išsamesnę analizę.

Iš pradžių daug vietos skirta Petro Jakšto prisiminimams. Mašinraštis perduotas kauniškiui bibliofilui Vidmantui Staniuliui, prisiminimus žadama išleisti atskira knyga. Nuolat pristatinėtos naujos knygos. Stengtasi pažymėti knygos bei bibliofilų, rašytojų, kitų knygos žmonių jubiliejus. Pastoviame akiratyje – bibliotekos, ir asmeninės, ir „valdiškos“. Pastovūs, laukiami autoriai – klubo Garbės nariai. Nuolatinis dėmesys – klubo organizuojamiems renginiams, šventėms bei kasdienybei. Įamžintas ir žygis pėsčiomis „Nuo Kalvių per Lietuvą link Vilniaus“. S. Daukanto keliu žygiuota 1986-1988 m. su šūkiu „Žodį, vardą, knygą pamirštą Tėvynei sugrąžinkime“. Kai klubo nariai svečiuojasi pas bičiulius, taipogi aprašomi tenykščiai renginiai. Suranda vietos tekstai pačiomis įvairiausiomis knygos temomis. Nemažas dėmesys knygnešystei ir patiems jauniausiems bibliofilams.

O 2002 m. lapkričio 20 d. „Plungėje“ paskelbta informacija apie tai, kad

vokiečių žurnalas „Marginalien“ išspausdino prof. Friedhildės Krausės straipsnį „Tarptautinė bibliofilų konferencija – Vilnius/Lietuva, 2001 m. rugsėjo 20-22 d.“, kuriame S. Daukanto bibliofilų klubas paminėtas kaip vienas iš Lietuvos ir Estijos bibliofilų klubų veiklos pavyzdžių. Čia taip pat apgailestaujama, kad už Baltijos regiono ribų apie tai beveik nieko nebuvo žinoma, nors nuveikta išties daug.

Bibliofilų klubui – 35

Kad šitie dideli darbai vis puoselėjami, didžiausi nuopelnai priklauso plungiškiui S. Daukanto bibliofilų klubo prezidentui Gintautui Černeckiui ir pirmajam jo vadovui bei vienam iš klubo įkūrėjų, dabar tauragiškiui Česlovui Vaupšui. Klubas savo gyvavimą skaičiuoja nuo 1984 metų.

Klubo devizą G. Černeckis aiškina kaip Harmonijos formulę: „Švieskis“ – reiškia savikūrą, o savikūra – kelias į šventovę. Įvykdęs pirmąją principo dalį, klubo narys kopia šviesybės laiptais aukštyn. Kas kiek pajėgia, tiek ir dirba. Antroji principo dalis „Šviesk“ – kalno viršūnė. Tai – atkaklaus darbo su savimi rezultatas.“ Stiprybės, atkaklaus būdo semiamasi iš S. Daukanto asmenybės.

Didžiausias šitų entuziastų rūpestis – žmogus su knyga rankose. Tačiau knyga nėra tikslas, anot Č. Vaupšo, o tik priemonė, kurią siekiama panaudoti savo gyvenimo būdui formuoti. Jo kolega Gintautas dar prideda, kad „knyga yra kultūros ženklas, o bibliofilija – būdas ugdyti knygos kultūrą. Bendravimas su knyga, kultūros ir mokslo žmonėmis plečia akiratį, turtina asmenybę, suteikia gyvenimui gilesnę prasmę.“

Steigiant klubą dar buvo sovietmetis. Teko tuometiniams Plungės valdininkams, o pirmiausia komunistų partijos komitete įrodinėti, aiškinti, aiškintis, kodėl atsiribota nuo plačiai žinomos knygos bičiulių draugijos, kodėl klubo įstatuose akcentuojama, jog turi būti ne daugiau kaip dešimt narių, kodėl jis vadinsis S. Daukanto vardu, galų gale ir žodis *bibliofilija* tiems, kurie sprendė, buvo negirdėtas. Kai kam netgi atrodė, kad kuriama sekta. O iniciatoriai norėjo tik kokybės, o ne kiekybės, ir prikelti ganėtinai užmirštą S. Daukantą, lietuvių tautos stiprybę įžvelgusį dorybėje.

Būta skeptikų, gyvenančių Vilniuje, Kaune, kurie pranašavo klubui neilgą gyvenimą. Atseit, didžiausias intelektinis judėjimas vyksta sostinėje, Plungėje nedaug kultūros ir mokslo žmonių.

Ir pasiryžimas pastoviai leisti vietiniame laikraštyje „Bibliofilų puslapį“ buvo sutiktas su nepasitikėjimu, pranašauta, jog „parako pakaks“ porai-trejetui mėnesių. Tiesa, kai atskiras leidinys pasirodė, skeptikų buvo likę nedaug. Tuomet labiausiai nusistebėta, kad net vilniškis M. Mažvydo bibliofilų klubas neturi savo laikraščio, o štai žemaičiai vėl priekyje.

Svarbiausia – kad klubas išgyveno tuos kelis sovietmečio metus, kai lipo ant kulnų saugumas. Atkūrus nepriklausomybę, sužinota, jog yra speciali bibliofilams skirta byla. Kad gali būti panašių dalykų, įtarta jau pirmaisiais veiklos metais – vienas jaunas klubo narys pasisakė, jog kagėbistai reikalauja fiksuoti klubo veiklą, klausė, ką jam daryti. Tiesa, kai atsisakė, jokių padarinių nepatyrė. Tada buvo pasirinktas

Edukacinis projektas „Knyginė Plungė“.

kitas klubo narys. Įdomiausia, kad, susipažinus su byla, pasirodė, jog tai buvo ne tas žmogus, kurio bendraminčiai bandė saugotis.

Klubo nariai prisiminė, kad *anais laikais* neretai diskutuodavo net iki išnaktų ir dar ilgiau, o vėliau pėstute grįždavo į namus. Toliau gyvenantiems ir parytys ateidavo. Knygnešystės misija tuomet buvo itin svarbi, todėl, gerokai rizikuodami, rengė tarpukario leidinių parodas, viktorinas, konkursus.

Vėl nepriklausomos Lietuvos laikais klubo veikla peržengė Žemaitijos ribas. Iniciatoriai ne tik domėjosi tarpukario bibliofilų veikla, kuri buvo sunaikinta, kaip žalingas buržuazinės kultūros reiškinys, bet ir ieškojo išlikusių tikrųjų prieškario bibliofilų. Su Paulium Galaune jau nespėjo susitikti, užtat lankėsi pas Petrą Jakštą Šilutėje, pas Kazį Varnelį Vilniuje. Akivaizdžiai įsitikino, kuo knygos mėgėjas skiriasi nuo bibliofilo.

Pastarųjų santykis su knyga ypatingas. Vien knygų kolekcionavimas, kaupimas – ribotas užsiėmimas. O tiems, kurie dar ir šiandien abejoja, ar provincija iš tikrųjų didelis minusas panašiai veiklai, Gintautas atsako, kad net penki bibliofilai gali sukurti bibliofilijos mokyklą, kuri turės įtakos šalies bibliofilijos raidai. Kad ne gyvenamoji vieta lemia, įsitikinęs ir Česlovas: „Bibliofilas gali gyventi ir miške ar net negyvenamoje saloje, nes vieta visiškai neturi reikšmės. Čia panašiai kaip su bažnyčia, kuri žmogui gali būti arti, o Dievas toli.“

Didelę pagalbą kvalifikuotais patarimais plungiškiams yra suteikęs profesorius Domas Kaunas. Jis – klubo Garbės narys. Šio globėjo ir kolegos dėka inicijuota Plungėje ne tik „Žemaičių knygai“ skirtoji, bet ir tarptautinė bibliofilų konferencija. Daug metų bendraujama su dar dviem Garbės narėmis – knygotyrininke kauniete dr. Nijole Lietuvninkaite ir vilniete dr. Irena Kubiliene. Jų darbai išspausdinti ir

pirmajame laikraščio numeryje – D. Kauno „Žemaičių bibliofilų žingsnis ir žodis“, I. Kubilienės „Penki apsnigti vakarai su reta knyga“, N. Lietuvninkaitės „Vaižgantas – lietuviškos knygos riteris“.

Per daugelį metų klubo veikloje visko būta. O jam priklausė jau apie pusšimtis plungiškių.

Beveik stebuklas, kad S. Daukanto bibliofilų klubui jau trisdešimt penkeri.

Klubo veikla ir laikraštis

Laikraštis leidžiamas savo lėšomis. Svarbi nuostata – išsilaikyti patiems. Pirmieji du numeriai išleisti 2000 metais – kovo 16 ir gruodžio 15 d. Juos pavyko parduoti, tai buvo didelė paskata. Po ketvirtojo prisiėjo stabtelti – išpirko ne visą tiražą. Kažkiek padėjo „Plungės“ laikraščio, kuriame klubo nariai rengia puslapį, redakcija. Vėliau ir iš artimiausių bičiulių rato atsirado rėmėjų, kurie įvardijami paskutiniame laikraščio puslapyje.

Žinoma, atgavus nepriklausomybę, klubo veikla gerokai pasikeitė – tapo kryptingesnė. O ir jos tikslai dabar gerokai kitokie. „Atkrito knygnešystės misija, - sako G. Černeckis. – Dabar klubas skleidžia pasaulinės knygos kultūros patirtį, ugdo skaitymo kultūrą, pagarbą knygai. Tęsia ir kuria naujas knygos kultūros tradicijas, ugdo bibliofilus ir humanitarinę kultūrą, propaguoja pagarbą Lietuvos istorijai ir lietuvių tautos tradicijoms, toleranciją, dvasingumą.“

Vis artimesni santykiai su M. Mažvydo bibliofilų klubu. Pastarojo nariai yra išspausdinę plungiškių laikraštyje ne vieną dėmesio vertą medžiagą. Išskirčiau šias: Aušros Navickienės „Martyno Mažvydo bibliofilų klubo veikla atkūrus Lietuvos nepriklausomybę“, doc. dr. Almos Braziūnienės „Biblioteka – šventovė“ ir „Alsėdžiai Kazio Varnelio prisiminimuose“, prof. Arvydo Pacevičiaus „Kur veda bibliofilo Jono Chrizostomo Gintilos knygų pėdsakai?“, „Kazimiero Kontrimo asmeninė biblioteka“, „Kas yra, buvo ar gali būti žemėje ir dangaus aukštybėse?“, „Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje“, prof. D. Kauno „Nasrėnų knygius Juozapas Stropus“, dr. Daivos Narbutienės „Leidinys apie bibliofilą ir jo biblioteką“, dr. Ingos Liepaitės „Ką slepia antspaudas knygoje iš rašytojo Antano Vienuolio-Žukausko memorialinės bibliotekos?“, Gintauto Trumpio „Miniatiūrinės knygos“, „Knygų kolekcija „Kuršių nerija“, Rolando Gustaičio „Šv. Jonas Nepomukas iš Grūšlaukės“. O didžiausias laikraščio talkininkas – plungiškių išaugintas Tomas Petreikis, 2014 m. apgynęs socialinių mokslų daktaro disertaciją „Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu“. Dėmesio verti jo straipsniai ir studijos „Antologijos „Žemaičiai“ (1938) įdomybės“, „Dzūkijos spaudos istorijos apybraiža“, „Apie žemaičių bajorą Jurgį Platerį ir jo bibliotekos rekonstrukciją“, „Bibliofilija ir mecenatystė“, „Knygnešių atminimo blyksniai ir properšos“, „Pamirštų knygų beieškant“ ir kt.

Pažintis su bibliofilijos autoritetais ir S. Daukanto klubo autoritetą padidina.

Antrajame laikraščio numeryje – dr. Felicito Marwinski „Bibliofilija“ (tekstas, išverstas iš Bibliofilijos ir knygos meno enciklopedijos, išleistos 1987 m. Leipcige),

Edmondo de Amičio esė „Knygos pamėgimas“, Marijos Urbšienės „Bibliofilai“ („Gaisai“, 1930, nr.5). Trečiajame numeryje skaitytojai turėjo progą susipažinti su žymiu bibliofilu iš Sankt Peterburgo (Rusija) prof. Viliu Petrikiu („Bibliofilija kultūros sistemoje“). Iš kur toji pažintis? Ogi 2001-aisiais teko su juo pabendrauti tarptautinėje bibliofilų konferencijoje.

Dėmesio vertos ir vietinės pajėgos. Išskirčiau šiuos tekstus – G. Černeckio „Dailininkės Gražinos Didelytės iliustruotų knygų rinkinys asmeninėje bibliotekoje“, „Simono Daukanto bibliofilų klubas – regioninis knygos kultūros ugdymo centras“, „Apie Plungės Simono Daukanto bibliofilų klubo veiklos modelį“, Č. Vaupšo „100 knygų“, „Sovietinės bibliofilijos šmėklos“, „Skaudžios brolio ašaros, arba Apie pavogtą knygą“, Violetos Bražinskienės „Konkursas „Prakalbinta knyga“ – klubo tradicija“ ir „Prakalbinus knygą...“, Otilijos Juozapaitienės „Jono Krizostomo Gintilos biblioteka Alsėdžiuose“, „Simono Daukanto bibliofilų klubo parodos“, Povilo Grigolos „Gyvenimas su knyga“, Violetos Skierienės „Profesoriaus Genučio Procutos dovanotų leidinių su dedikacijomis kolekcija Plungės viešojoje bibliotekoje“, Edmundo Mickūno „Žemaičių bajoriškosios praeities atšvaitai“, „Dailiosios knygos meistras“, Vytauto Martinėno „Leidinys apie garsųjį 1930 m. gimimo VU lituanistų kursą“, Virginijos Leilionaitės „Prof. Zenono Ivinskio asmeninės bibliotekos, saugomos Žemaičių dailės muziejuje, knygų ženklai ir marginalijos“, Ignoto Juodeikio „Žemaičių Prietelius“ – žemaičių balsas nepriklausomoje Lietuvoje“, „Iš Lietuvos bibliofilijos istorijos“, Dalios Šimkutės „Povilas Grigola: „Knygose – žmonijos patirtis“, „Bibliofilo Juozapo Šimkaus biblioteka Žemaičių dailės muziejuje“, Igno Valančio „Mano asmeninė biblioteka“, Ritos Ringienės „Užkalbėjimai“, Danutės Veisienės „Mano Bočelio Kazimiero Into meilė knygoms“, Vandos Makauskienės „Plungės krašto knygos kultūros kūrėjai“, Aistės Talijūnienės „Prakalbintos knygrišystės paslaptys“, „Kaip Lietuvos inteligentija skaitė knygas anksčiau“, Mindaugo Talijūno „Žmogus su knyga čekų impresionizme“.

Išskirtinis 2018 m. gruodžio 6 d. išleistas numeris – jis skirtas S. Daukanto 225-osioms gimimo metinėms. Jame – įspūdingas „Dviejų mokytojų (Irenos Stonkienės ir G. Černeckio) pokalbis vėl perskaičius Romualdo Granausko esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių“, Jono Einoro parengtas pasikalbėjimas „Kokios kilmės buvo Simonas Daukantas: bajoriškos ar valstietiškos?“ su kraštotyrininku iš Skuodo, parašiusiu ir išleidusiu dvi knygas apie S. Daukanto ainius – „Dvaras prie Aleksandrijos“ (2009 m.) ir „Vargo pelės ainiai“ (2018 m., bendraautoris Vsevolodas Cvetkovas), D. Kauno „Simono Daukanto „Pasakojimo apie veikalus lietuvių tautos senovėje“ kelias į Bitėnus“, T. Petreikio „Simonas Daukantas ir Sankt Peterburgo cenzoriai“, poetės Aldonos Elenos Puišytės elegija, skirta S. Daukantui ir kt.

Ir teminiuose puslapiuose, ir dažname leidinio numeryje skaitytojai randa G. Černeckio lakonikų – savito pobūdžio, poetiškų filosofinių miniatiūrų. Jų autorius jau yra išleidęs tris knygas – 2001, 2004 ir 2012 metais. Su naujausiomis lakonikomis „Varpų“ skaitytojai turėjo progą susipažinti praėjusiame almanacho numeryje.

Apie klubą ir bibliofiliją – profesoriaus Domo Kauno mintys

Visada šalia buvo ir yra prof. D. Kaunas. Ypač įsidėmėtini redakcijos pasikalbėjimai su juo antrajame, trečiajame ir šeštajame numeriuose.

Antrajame – pokalbis apie nueinančio XX a. Knygą ir Knygos žmogų.

Trečiajame – mintys apie profesoriaus sudarytą knygą „Bibliofilai apie asmenines bibliotekas".

Artėjant klubo 30-mečiui buvusiems ir esamiems nariams buvo išsiuntinėtas klausimynas, kurio tikslas – užfiksuoti žemaičių bibliofilų sąjūdžio dalyvių apmąstymus ir įžvalgas apie knygos kultūrą, bibliofiliją, savo santykį su klubu. Iš profesoriaus atsakymų galima susidaryti labai aiškų vaizdą apie klubo praeitį, dabartį, perspektyvą, nes jis su žemaičių bibliofilais palaiko ryšius nuo klubo gimimo. „Klubą vertinu dėl jo gyvybingumo, tradicijų kūrimo ir puoselėjimo, darbingumo, nuolatinės tęstinės veiklos paskatų ieškos", - pažymi D. Kaunas, tuo pačiu pastebėdamas, kad „veikla neabejotinai būtų dar rezultatyvesnė, jei jį daugiau palaikytų savivaldybė ir atsakingi kultūros vadovai", „kultūriniam sąjūdžiui reikia kad ir nedidelės, bet nuolatinės finansinės paramos", „Plungės galvos ir patriotai ir be baksnojimo pirštu turėtų suprasti, kad S. Daukanto bibliofilų klubas yra išskirtinis žymuo Žemaitijos kultūros nūdienoje ir toks išliks jos istorijoje."

Vienas iš klausimų profesoriui – ko vertas klubo atliekamas knygos kultūros ir bibliofilijos ugdomasis darbas su jaunaisiais knygų bičiuliais. „Neabejoju, kad pasirinktas kelias yra teisingas, - atsako klubo Garbės narys. – Laiku įgiję knygos vartojimo paskatų, jie subrandins ir į suaugusiųjų gyvenimą išsineš tikrųjų kultūros vertybių pažinimo ir vertinimo gebėjimus. Vieni iš jų papildys savo, kiti – kitų miestų knygos kultūros puoselėtojų arba bent rėmėjų gretas." Čia ir pavyzdys – Plungės Senamiesčio vidurinės mokyklos auklėtinis ir buvęs S. Daukanto klubo narys T. Petreikis, dabar vadovaujantis M. Mažvydo bibliofilų klubui Vilniuje.

Žemaičius bibliofilus neramina sparčiai materialėjantis gyvenimas, tai, kad vartotojiškoje visuomenėje nėra poreikio rūpintis sielos lavinimu, o praktiškas žmogus kultūros žmogų stumia į užribį, kad knyga tampa preke ir masinės kultūros produktu. Prof. D. Kaunas nuramina kolegas, pažymėdamas, jog „pažangos nesustabdysi. Tačiau knyga, nors ir spaudžiama, neišnyks. Jos stiprybė yra materialumas, patikimumas, meniškumas, dvasingumas, bendravimo komfortas. Ar tokia knyga išliks ir ateityje? Keisis. Kada, kaip ir kiek – spėlioti neverta. Tačiau esu visiškai tikras, kad dar iki to laiko knyga padės išspręsti daug mus užgriuvusių problemų."

Atkreipę dėmesį, kad, puoselėdamas humanitarines vertybes, klubas atmetė peršamas svetimybes, todėl pavyko išsaugoti nesujauktą vertybių lauką, Plungės bibliofilai klausia, gal jiems stinga modernumo. „Patarčiau ieškoti kompromiso ir modernumo, - atsako profesorius. – Modernumo niekada nebūna per daug. Skaitmeninė knyga, jos pažinimas ir panaudojimas gali būti puiki priemonė minėtoms blogybėms atpažinti ir tradicinėms bibliofilinėms vertybėms atrasti bei pamėgti." Čia ir konkretus pavyzdys, kaip modernus klubas galėtų tapti gera jaunųjų narių pažintim su pasauliniu bibliofilų judėjimu ir paveldu: „Į Gutenbergo knygos

Konferencijoje „Žemaičių knyga-VI“. Kairėje – prof. Domas Kaunas, dešinėje – dr. Tomas Petreikis.

muziejų Maince arba Britų biblioteką Londone tuoj nenuvyksite, tačiau po šių institucijų saugyklas ir ekspozicijas virtualiai pakeliauti ir pasidalinti įspūdžiais galite jau eiliniame klubo posėdyje. Knygą reikia iš naujo atrasti, nes pasikeitėme ir mes, ir jos supratimas.“

Daukantiečiams svarbu ir ką profesorius mano apie klubo indėlį į kultūrinį visuomenės gyvenimą bei jo ateitį, kaip vertina klubo leidžiamą laikraštį. „Didžiausias pasiekimas yra pats Daukanto klubo buvimas, panašus į budėjimą amžinųjų vertybių, sudėtų į visų laikų patikimiausią laikmeną – rankraštinį ir spausdintinį tekstą, sargyboje“, - pažymi D. Kaunas, tuo pačiu papasakodamas, jog anksčiau M. Mažvydo klubas yra dėjęs nemažai pastangų bibliofilijos sąjūdžiui regionuose plėtoti, bet iš to nieko neišėjo, nors vykta net į Panevėžį, Klaipėdą. O S. Daukanto klubas „dirbo, savarankiškėjo, didino narių supratimą apie knygą kaip žinių, meno, bendravimo galimybę ir saviraiškos būdą, mokėsi jo pažinimo, nuosekliai, galbūt net to nejausdami stiprino pasitikėjimą savo gebėjimais spręsti šių dienų ir ateities užduotis.“ Vis dėlto reikia „ieškoti daugiau naujų krypčių ir darbo būdų“; „svarbu ieškoti bibliofilų, knygininkų, knygnešių, knygų ir bibliotekų buvimo ir likimo pėdsakų Plungėje ir Žemaičiuose, juos viešinti“; „bibliofilija turi tapti jungiamuoju kultūros elementu, per kurį galima atskleisti jos brandumą, poreikį išsaugoti tradicijas

Knygų žvalgytuvės klubo susirinkime.

ir jas atnaujinti.“ O laikraščio, kuris „liudija esant pakankamų pajėgų jam rašyti ir palaikyti“, pagrindinė problema – nereguliari leidyba.

Be kita ko, pasikalbėjimas svarbus ir dėl profesoriaus išsakytų minčių, kas yra bibliofilas ir bibliofilija. Atkreipęs dėmesį, jog dar niekas nedavė visiems tinkamo atsakymo ir kad jis pats nelaiko savęs bibliofilu („Gal kiek ir panašus, bet tik išoriškai. Greičiausiai esu išimtis“), D. Kaunas pažymi, kad „bibliofilija yra gyvenimo būdas, kurį įprasmina asmeninės, individualizuotos bibliotekos kūryba“, o „knygotyrininkui, knygų prekeiviui, bibliotekininkui, bibliotekų ir muziejų senųjų ir retųjų leidinių skyrių darbuotojui bei kitokios knygos profesijos atstovui profesionalui bibliofilu tapti nelemta.“

35-mečiui skirtas leidinys

Jis išleistas 2019 m. lapkričio 23 d. Jau pirmoji jo publikacija – „Knygių draugija Žemaičiuose“ – nuteikia rimtiems apmąstymams. Jūsų dėmesiui – paskutinė pastraipa: „Vienintelėje pasaulyje knygnešių šalyje lietuviškas spausdintas žodis turėtų būti ypatingai branginamas. Bet kaip yra realybėje? Viena vertus, kuriamas Lietuvos knygos muziejus, prasmingus darbus nuveikė Lietuvos knygnešio draugija, gausėja Vilniaus knygų mugės lankytojų. Kita vertus, nyksta nacionalinė spausdinto žodžio žiniasklaida, naikinamos kaimų bibliotekos, užsimota panaikinti bibliotekas mokyklose, vaikai auga nepratinami skaityti. Skurstanti kultūrinė spauda yra ne vien tik valdančiųjų, bet ir visuomenės bendras reikalas. Save gerbianti tauta negali likti

abejinga dvasiniam skurdui ir bendros kultūros nuosmukiui.“

Išskirtinis dėmesys Vaižganto 150-mečiui. Kas yra bibliofilas šių dienų akimis? Tokiomis mintimis buvo paraginti pasidalinti jaunieji S. Daukanto bibliofilų klubo bičiuliai. Prieš tai susipažinta ne tik su J. Tumo-Vaižganto straipsniu „Dvejopa bibliofilybė“, bet ir su N. Lietuvninkaitės monografija „Skaitantis Vaižgantas“. Anot publikaciją parengusio M. Talijūno, „žodžiai apie knygos tarnystę žmonėms asocijuojasi su paties Tumo pasišventimu lietuvių kultūrai. Per stebėtinai trumpą laiką, vos du laisvės dešimtmečius, lietuvių inteligentija sukūrė europinio lygio nacionalinę kultūrą.“

Čia ir šio leidinio skaitytojams jau gerai žinomos pavardės: D. Kaunas (Petro Jakšto 120-mečiui skirtas pasakojimas „Bibliotekos likimas“), G. Černeckis, prisimenantis prieš 30 metų surengtą blaivybės žygį M. Valančiaus keliais, kviečiantis prisiminti anapilin iškeliavusį nuoširdų klubo bičiulį Romualdą Vytautą Rumšą, pateikiantis pasakojimą apie Vilniaus bibliofilus, T. Petreikis (“Trečiasis Gintauto Trumpio asmeninės bibliotekos katalogas“ ir „Tylieji knygų vandalai: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos bibliotekos pėdsakas“), A. Talijūnienė („Nubraukus knygos dulkes: Juozapas Albinas Herbačiauskas“ ir kt.), dar vienas M. Talijūno tekstas („Ikonografinė Klaipėdos istorijos studija ir Kęstučio Demerecko leidykla „Libra Memelensis“). Yra ir naujų ar mažiau girdėtų autorių, tai – M. Mažvydo bibliofilų klubo nariai Žilvinas Januška („Periodinės spaudos kolekcionavimo pasaulis“) ir Algimantas Jakimavičius („Knyga apie iškilų žemaitį, garsinusį Lietuvą visoje Europoje“), Gražina Talijūnienė, pasakojanti apie knygą-stebuklą savo senelio gyvenime („Savamokslis knygos mėgėjas Petras Spurgana“), naują „Knygnešio“ tomą pristatantis I. Juodeikis, Vilniaus universiteto bibliotekoje parengtą parodos katalogą „Unus non sufficit orbis: Vieno pasaulio negana“, - šios bibliotekos darbuotoja Brigita Zorkienė. Giedrė Petreikienė savo straipsnį paskyrė šių laikų atradimui – bibliotekėlėms („Paimk knygą, palik knygą“), J. Einoras dalinasi pastabomis apie skaitymą.

Jaudinantis skaitytojos laiškas paskutiniame laikraščio puslapyje. Tai – poetės A. E. Puišytės atsiliepimas apie „Žemaičių bibliofilą“. Dėkodama už leidinį ji rašo: „Kartu noriu pasidžiaugti, kad esate tokie šaunūs Žemaitijos šviesuliai, mylite ir sergite tautos kultūros savitumą, jos kalbą, nūnai siaučiant kosmopolitizmo skersvėjams.“ Taikliai pastebėta.

Leonas PELECKIS-KAKTAVIČIUS

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Jonas Daniliauskas tarp savo kūrinių.

POEZIJA PERSIKĖLĖ Į PAVEIKSLUS

„Varpų“ svečias – dailininkas Jonas DANILIAUSKAS

Įstrigo vienas Jūsų-studento prisiminimas: „Kai dėstytojas bandydavo taisyti darbą, pagalvodavau, jog jis idiotas – sugadino darbą“. Tai turbūt turėtų reikšti ne ką kita, o tai, kad labai anksti suradote save ir šita Dievo dovana visada tikėjote?

Šypsausi prisiminęs... Mokantis M. K. Čiurlionio meno mokykloje, piešimą dėstęs V. Antanavičius, riebiu pieštuku koreguodamas piešinį, užbrėždavo liniją, tada ne viena mergaitė apsiašarodavo. Nei ištrinsi, nei išgrauši – ir liks prisiminimas visam gyvenimui, kaip gražus randas... Kai pats dėsčiau, įsitikinau, kad verčiau studentui iškart parodyti, ką jis ne taip daro, jei žodžiai jo neįtikina.

Kai baigi dailės mokslus, nereiškia, kad jau esi dailininkas. Savų formų, temų, stiliaus ieškojimas vieniems trunka ilgiau, kitiems trumpiau. Bet jei supranti, kad reikia atsigręžti į tai, ką geriausiai pažįsti – į vaikystės kaimą, aplinką, kurioje augai ir brendai, tada temų netrūksta. O dvejonių visada buvo ir bus.

Prisiminkit, prašom, pačią pradžių pradžią. Kokiomis aplinkybėmis atsidūrėte Kaune? Kodėl vos po kelių mėnesių jau mokėtės Vilniuje, M. K. Čiurlionio meno mokykloje? Kodėl studijuodamas dailę pasirinkote Pedagogikos fakultetą?

Jau buvau baigęs penkias klases tėviškėje. Kartą tetos vyras Albinas Vilčinskas

Austrių valgytojai. Dr., al., 73x60. 2015.

Vandens pratimai. Dr., al., 73x60. 2016.

padavė iš „Tiesos“ laikraščio iškirptą skelbimą, kad Kauno J. Naujalio meno mokykla skelbia priėmimą į dailės skyrių, penktąją klasę. Parodžiau mamai. Tėvai pasitarė, paklausė, ar labai noriu ten patekti, nes piešiau visur, kur tik pakliūdavo.

Nuvažiavom su mama laikyti egzaminų. Nežinojau, kas yra akademinis piešimas, todėl dairiausi, kaip kiti piešia. Šalia sėdėjo berniukas, kuris aiškiai buvo pasirengęs, tai natiurmortą su draperija ir gipsine plyta piešiau, nusižiūrėjęs į jį. Aš įstojau, o jis – ne. Gal mane išgelbėjo kuklūs namų darbeliai, kuriuos atsivežiau. Kai pats dėsčiau meno mokykloje, labai atidžiai žiūrėdavau į tokius vaikų atsivežtus savarankiškus piešinėlius.

Kaune gyvenau pas dėdę, viename kambaryje – šešiese. Iš gretimo kaimo kilusi Vida Kuraitė mokėsi Vilniuje, M. K. Čiurlionio meno mokykloje, gyveno internate. Tėvas nuvažiavo į Vilnių, susitarė su direktoriumi Dainiumi Trinkūnu, ir po Kalėdų atostogų mane be jokių egzaminų pervedė į šią mokyklą.

Nuo aštuntos klasės mokinius skirstydavo į tris grupes: tapybos, grafikos ir skulptūros. Mane paskyrė į tapytojų grupę, o aš labai norėjau būti grafiku. Su bendramoksliu, kurio norai buvo priešingi, išdrįsom nueiti į mokytojų kambarį ir pareikšti, kad norime susikeisti. Vincas Kisarauskas kad šoko nuo kėdės: „Tu ką, rupūžioke, nori studijuoti grafiką? Turi Dievo dovaną – spalvinę klausą, spalvos pojūtį, o grafikos technikos ir pats išmoksi.“

Mokytojas V. Kisarauskas ir mokymo dalies vedėjas Antanas Garbauskas buvo teisūs. Spaustuvė visada būdavo atvira, jai vadovavo Petras Ilgūnas, tik raižyk, spausk...

Kadangi tapytojų grupėje buvome šeši vyriokai, visi nebūtume įstoję į institutą

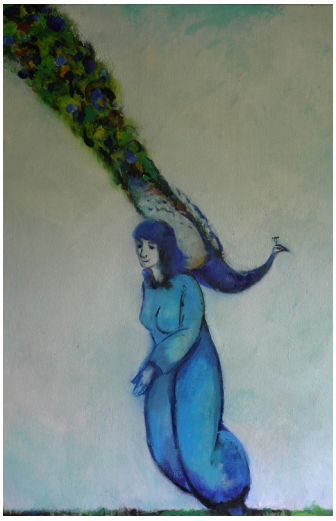

Moteris su povu ant peties. Dr., al., 92x65. 2017.

Baltojo povo namelis. Dr., al., 60x73. 2017-2018.

studijuoti staliūginės tapybos, nes iš viso priimdavo tik tiek. Todėl pasiskirstėm ir stojom į kitus fakultetus. Niekada nesigailėjau, kad įstojau į dailės pedagogiką.

Jūsų kūryba leidžia teigti, jog artimesni buvo „laisvesni“, ne pernelyg akademiniai dėstytojai, tiesa? Apie kuriuos iš jų išliko šilčiausi prisiminimai ir kodėl?

Dailės pedagogikos fakultete tuo metu dirbo daug gabių dailininkų – V. Valius, R. Gibavičius, S. Džiaukštas, A. Petrulis, J. Švažas. Šis fakultetas nuolat konkuravo su Tapybos katedra. Iš tikrųjų mūsų dėstytojai buvo laisvesni, novatoriškesni. Tolerantiškasis S. Džiaukštas, jautrus spalvai A. Petrulis. Trejus metus suko galvas savo kompozicijos užduotimis, kūrybingais sprendimais J. Švažas. Jis ir mano diplominiam darbui vadovavo. Nutapiau net du skirtingus darbus – „1863 metai“ ir „Vakaronė“. Buvo apsėdęs noras tapyti.

O koks Jūs dėstytojas savo studentams?

Tegul apie tai pasisako buvę mano studentai. Nesistengiau nė vieno tempti ant savo kurpalio, skatinau mąstyti, ieškoti. Norėjosi išugdyti ir profesinius pagrindus, ir nesužlugdyti individualumo, formuoti asmenybę.

Vienokie studentai Dailės institute, kitokie Vilniaus kolegijoje, Rūbų dizaino katedroje, kurioje dirbau iki pensijos.

Susipažinus su Jūsų kūriniais, akivaizdu, jog daugumos siužetai, temos – „iš žemės“, išėjusio ir išeinančio kaimo vaizdai. Juose daug gamtos, o žmogus tarsi paženklintas lemties, vienatvės. Kaip tos temos persikelia į drobę ar akvarelę? Ar ilgas kelias nuo siužeto sugalvojimo iki jo įgyvendinimo?

Jau minėjau, kad daug kas ateina iš vaikystės. Sėdėdavau po didžiule kriauše ir

paišydavau. O Suvalkijoj daug dangaus ir lygumos, juoduojanti suarta dirva, kaip A. Kuro paveiksluose. Pievoj ir kieme – gyvulėliai ir aplink juos einanti mama. Žmogus ir gyvulėlis visada paženklinti lemties ir vienatvės. Neįdomu man tapyti peizažą, jei jame niekas nejuda, nekruta, nebėga, nerėkia. Su žmogaus figūra ar gyvulėliu tarsi atgaivini, pagyvini, apgyvendini ir sužmogini peizažą. Atsiranda siužetas, intriga, prasmė.

O ekspromtas Jums nebūdingas?

Kai dar brendau kaip dailininkas, ekspromto buvo daug. Jei pradėdavau kokį nors tapybos darbą, tai iš tos temos atsirasdavo dar kokie penki paveikslai.

Meno mokykloje dėstydamas, tapydavau su mokiniais toj pačioj klasėj. Jie – natiurmortus, aš – moteris, ožkas ar kiaulės skerdimą... Dabar taip nedaryčiau, nors, kaip priminė buvęs mokinys P. Janonis, jie daugiau žiūrėdavo, kaip aš tapau.

Neretai Jūsų kūriniuose galima išvysti angelą. Tačiau jis išskirtinis – ne dangiškas, o žmogiškas. Kodėl? Kokiomis aplinkybėmis jis nusileido į Jūsų drobes ir popieriaus lakštus?

Prisimenu, kaip dar vaiką mama nusivesdavo į Griškabūdžio bažnyčią. Spoksodavau užvertęs galvą į jos skliautus ir paveikslus. Mama bardavo, bet aš ten ir savo angelus išvydau.

Kai kurie menotyrininkai lygina Jūsų kūrybą su Marco Chagall'o atradimais. Regis, neatsitiktinai, juk net bendra paroda Latvijoje „Du Chagall'ai" surengta, kur buvo galima ir palyginti, padiskutuoti, daug ką iš naujo atrasti. Ką Jums toji galimybė suteikė? Ar tikrai šis kūrėjas savo dvasia, nepaprastu paprastumu toks artimas? Nuo kada?

Mūsų tapybos mokykla – prancūziška. Tarpukario dailininkai dairėsi į Paryžių, kai kurie ir studijavo ten. Tai – pagarba spalvai, plastikai, ieškojimams. M. Chagall'as – jo kūryba, jo laisvė, jo išgyvenimai ir pakylėjimai, įsimylėjėlių skraidymai padebesiais. Jis tarsi sakė: būk savimi, žmogau, ieškok savo plastikos ir išreikšk tai, ką nori. Bet jei paveiksle pasvira figūra ar gyvulėlis, pakilęs į dangų, - tai dar ne Chagall'as. Pasiūlymas surengti parodą Daugpilio tvirtovėje, M. Rotho menų centre kartu su iš Vitebsko atvežtomis Chagall'o litografijomis biblijine tematika man buvo netikėtas. Dar labiau nustebau, kai mano tapybos darbus pakabino kartu su jo kūriniais keliose salėse pramaišiui.

Gilindamasis į Jūsų paveikslų siužetus, pirmiausia pajunti jų poetinę dvasią. Kai ką net gali atpažinti, pavyzdžiui, Sigito Gedos kūryboje. O Jums pačiam kokia ir kieno poezija arčiausiai širdies? Turbūt nesuklysiu pagalvojęs, kad ir Pačiam žodinė kūryba ne svetima? Ar tikrai nieko neturite užrašęs?

Augau ir brendau, kai jau buvo išleidę pirmąsias knygas S. Geda, M. Martinaitis. Vieną Marcelijaus knygą esu iliustravęs. Jie man ir artimiausi, kaip ir J. Strielkūnas. Kiekvienoje kartoje atsiranda gerų poetų. Mokykloje rašinėjau į „Moksleivio" žurnalą, studentaudamas irgi rašiau. Maniau, jei neįstosiu į Dailės

Žiemos sūpynės. Dr., al., 81x65. 2019.

Kiemas žiemą. Dr., al., 60x92. 2019.

institutą, bandysiu studijuoti literatūrą Vilniaus universitete. Bet vėliau visa mano poezija persikėlė į paveikslus.

Nors jau studijuodamas neleisdavote dėstytojui „išmušti iš vėžių", po studijų baigimo, regis, tarsi stabtelėjote. Esate prisipažinęs, jog bene 7-8 metus ieškojote tikrojo savo stiliaus. Kaip gimė naująjį tapybos etapą žymintis paveikslas „Mėlynoji karvutė"? Kodėl tik tada patikėjote, jog jau užčiuopta tai, ko nebegalima paleisti? Kas svarbiausia tame Jūsų tikrajame stiliuje?

Nebuvo jokio stabtelėjimo. Daug tapiau, nemažai darbų išlikę ir dirbtuvėje, ir pas žmones. Atsirado ir dailės kolekcionierių. Intensyvus darbas ir leido atrasti savąjį stilių, savąją techniką. „Mėlynoji karvutė" – pirmas darbas, kurį nutapiau labai plonai, naudodamas laką, dažydamas sluoksnį ant sluoksnio. Ir dabar mėgstu pradėti paveikslą tarsi liedamas aliejiniais ar akriliniais dažais akvarelę. Kai išdžiūsta, tapau antrą sluoksnį, kartais storiau, o jeigu jaučiu, kad reikia ir faktūros, atsiranda trečias-ketvirtas sluoksnis, brutalesnis. „Mėlyna karvutė" – supoetinta kasdienybė. Ir kompozicija laisvesnė. Nuoširdumas, jautrumas, netgi sakralumas kasdieniniuose žmogaus darbuose ir gyvenime ir suformuoja kūrybos stilių.

Ne visų menininkų vienodas požiūris į plenerus. Nemažai metų bendravau su išeivijoje gyvenusiais dailininkais Adolfu Vaičaičiu, Vytautu Osvaldu Virkau, kurių įsitikinimu kompanijoje menas nedaromas. Jūsų pavyzdys sako ką kita. Pasidalinkit, prašom, šia patirtimi.

Plenerai būna labai įvairūs.

Suprantu plenerus, kuriuos organizuoja periferijos savivaldybės ir jų metu sukurtus paveikslus pakabina savo įstaigose.

Apšerkšnіję arkliai. Dr., al., 60x92. 2019.

Žemaitiška skulptūrėlė. Dr., al., 73x60. 2019.

Plenerus įsigudrino organizuoti ir turtingi asmenys. Geriau jie nupirktų kūrinį tiesiai iš dailininko ir tuo jį paremtų, o ne skelbtųsi, kokie jie mecenatai.

Važiuoju į tuos plenerus, kurie man įdomūs aplinka ar tikslais. Nepuolu vos nuvažiavęs tapyt. Vaikštau, domiuosi vietovės istorija, pastatais, žmonėmis, fotografuoju, pasidarau eskizų. Tada ir atrandi, kas artima tavo širdžiai. Susirandi kokį kampelį, kad niekas netrukdytų ir imi tapyti. O nebaigtus darbus baigi dirbtuvėje. Išsivežu ir nemažai surinktos medžiagos ateičiai. Tai tokia nauda iš tų plenerų. Ir, aišku, jų metu sutikti nauji žmonės, pokalbiai.

Ne kartą buvote tarptautinio plenero „Šiaulių Monmartro respublika“ dalyviu. Čia gimė nemažai įdomių darbų. Kokie ryškiausi prisiminimai? Kaip apskritai vertinate šiauliškės „Laiptų“ galerijos patirtį?

Plenerai Šiauliuose daugiau skirti pabendravimui su kolegomis, su visuomene. Kadangi jie trumpi, atvažiuoju jau pasiruošęs, žinodamas, ką tapysiu. „Laiptų“ galerija – tai ir parodos, ir koncertai, ir įvairi veikla. Šiauliai gali didžiuotis, kad tiek metų ši galerija gyvuoja.

Kiek suprantu, Jūsų siužetus arba motyvus visų pirma padeda išreikšti spalvos?

Tapyba – tai spalvų kalba, jų deriniai, piešinys ir ritmas, sakyčiau, spalvų muzika.

Neretas daiktas kūrinyje – bičių avilys. Kodėl?

Senelis ir tėvas laikė bites. Seneliui sekėsi su jomis bendrauti. Bičių bendruomenės gyvenimas tame mažame namelyje žmogui tarsi sako, kad kasdieninis dūzgiantis darbas neša saldų vaistingą medų. Kaip negerbsi tokios bendruomenės?

Kokioje aplinkoje gimsta didžioji dauguma kūrinių?

Dabar gyvenu Varėnos rajone, Dargužių kaime. Pasistačiau namą-dirbtuvę. Kaimas didelis, gatvinis, gražus savo žydinčiais sodais ir snieguotomis žiemomis, slogia vėlyvo rudens tamsa, kai negali sulaukti natūralaus apšvietimo, kad galėtum tapyti. Čia ir ramybė, ir judėjimas, kol apeini kasdieninius darbus. Pavažinėju po aplinkinius ir tolimesnius kaimus, eskizuoju ar įsimenu. Tik spėk visus sumanymus įvykdyti.

Iš pirmo žvilgsnio Jūsų kūriniai tarsi labai paprasti. Tačiau paprastumas – nepaprastas, tuo nesunku įsitikinti. Esu girdėjęs tokį pasakojimą: susiderėję kolegos bandė pakartoti kažkurį Jūsų kūrinį, tačiau ir vienam, ir kitam tas „žygis“ baigėsi akivaizdžia chaltūra. Ar tai reiškia, kad yra paslapties kodas*, kurį žino tik autorius?*

Manau, kad visi menai turi turėti ir paslapties, ir fantazijos, ir improvizacijos. Nežinau, kur ta mano paslaptis, bet, jei kiti jaučia, malonu girdėt.

Kuriuos savo kūrinius labiausiai vertinate? Kodėl? Kokia jų atsiradimo istorija?

Visi jie mano kūriniai. Tik vieni įdomesni, labiau pavykę, kiti gal ne. Ir višta ne kasdien deda auksinius kiaušinius.

Atsiradimo istorijos labai įvairios. Akstinas ar užuomina kompozicijai gali būti nuotrauka, moteris, senas tvartelis, perskaityta knyga ar komiška situacija. Tik stebėk, įsidėmėk, nepamiršk, o pasąmonė ir sapne primins.

Esate dalyvavęs personalinėse ir kolektyvinėse parodose bene dvidešimtyje pasaulio šalių. Kokie atsiliepimai, atkeliavę iš jų, patys įsimintiniausi?

Labai blogų nesulaukiu. Atsiliepimų knygų nerenku. Būna ir labai netikėtų, keistų.

Kokie sumanymai dar būtinai turėtų būti įgyvendinti? Kodėl?

Turiu atsivežęs įdomių eskizų iš plenerų Provanse, tik dar reikia, kad viskas galvoje subręstų – ir senosios kultūros refleksijos, ir dabartis.

Ir neišsemiamas šaltinis – jau išeinantis, nykstantis senasis kaimas.

Kalbėjosi
Leonas Peleckis-Kaktavičius

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

ANDRIUS KONICKIS

ŽEMAIČIAMS MIELAS NEAIŠKUMAS

„Reikšmių ir prasmių apykaita“, – sako Viktorija Daujotytė apie Vytauto Stulpino knygą *Vakarijos*[1] ir tai nuteikia mus nukreipti filosofinį žvilgsnį į poeto kūrybą. Bet štai atsiverčiame kitą Vytauto knygą (tiesa, išleistą beveik dešimt metų anksčiau už *Vakarijas*) ir skaitome apie nutikimą garsiajame Telšių Oskaro Goeldnerio skvere:

Ateina skersgatvių galvočiai,
Gatve susiteršę filosofai.
Vieni, paskui kiti –
Anie lyg pažįstami.
Kiek tokių,
Kurių nė girdėti
Nesi girdėjęs.[2]

Ar manytume, kad poetas gali tik pasišaipyti iš filosofijos ir filosofų? Anaiptol; na, nebent iš kai kurių „skersgatvių galvočių“. Pamėginkime atidžiau filosofiškai įsižiūrėti į V. Stulpino ir jo kolegų – poetų žemaičių – kūrybą.

Beje, Vytautas kartais labai pagarbiai mini garsiuosius praeities filosofus, pavyzdžiui, Albert'ą Camus (arba prisipažįsta skaitąs jo *Marą*), Vilhelmą Storostą (kitaip tariant – Vydūną), Carlą Gustavą (Jungą)[3], tačiau tai nėra ypatingas jo poezijos bruožas; kiek dažniau jis mini Vytautą Mačernį, bet ir tai nėra speciali poetinė priemonė, o tik didžiulės pagarbos nepaprastam pirmtakui liudijimas. Kita vertus, neretai Vytauto eilėraščiuose galima aptikti aliuzijų į žinomas praeities mąstytojų idėjas. Štai, atrodytų, paprastas, na, gal kiek savitas kaimo kraštovaizdis: „išmiręs miškas“, „sukilusios kalvos“, „gluosnių guotas už kluono ir nerangus griovys“... ir

Atsisėdi
sūpuoklėse
lyg paliegęs
ir, ilgai vakarėjęs,

kartoji: upė negrįžta.
Upė negrįžta
niekad.[4]

Ar nebus čia ta pati Herakleito upė, į kurią negalima įbristi du kartus? Antikos išminčius tik konstatuoja, kad antrą kartą į upę neįbrisi, bet nepaaiškina, jog taip yra dėl to, kad upė negrįžta; telšiškis poetas tik pastebi, kad upė negrįžta, bet nepriduria, kad dėl to neįmanoma į ją įbristi dar sykį – ir abudu supranta: jeigu upė sugrįžtų, įbristume į ją iš naujo. Šis gražus upės vaizdinys yra ne tik reikšmingas dialektikos kaip tikrovės raidos teorijos elementas, bet ir taikli poetinė metafora, primenanti kiekvienam, kad laikas bėga tik viena kryptimi, kad vakarykštės dienos nebesugrąžinsi, kad gyvenimas anksčiau ar vėliau baigsis, o kito galima tikėtis nebent įtikėjus gana nepatikima krikščioniška ar budistine koncepcija (čia gali iškilti netgi specifinių keblumų – Viktoras Gulbinas, pavyzdžiui, užsimena apie tokį: „įvardyti laiką / tarp to / ko tikėjaisi / ir to / ką radai – – –“[5]). Rūpesčiai dėl laiko, atrodo, poetams net būdingesni nei filosofams profesionalams.

Kalbėdamas apie paprastus žmogiškus, visiems nesunkiai suprantamus laiko recepcijos aspektus V. Stulpinas papildo savo samprotavimus itin netikėtais pastebėjimais ir tiesiog verčia skaitytoją svarstyti jau ne laiko, o visai kitą filosofinį keblumą: „Kaip spengia laikas, / viskas praeina, nelengva įžiūrėt, / ar tebesi.“[6] Teiginiai, kad laikas greitai bėga, kad viskas praeina, nieko per daug nestebina; kur kas labiau intriguoja poeto abejonė „ar tebesi“. Prisiminkime René Descartes'ą: suvokęs, kad „mąstau“, jis lyg ir nustojo abejojęs, kad „esu“. Poetas irgi pradeda nuo „mąstau“ arba „matau“, gal netgi „girdžiu“ (kaip spengia laikas), tik, matyt, bijo, kad tokiomis sąlygomis galima prarasti savikontrolę ir tam tikrą akimirką nebesuvokti, ar dar esu, ar jau nebe...

Teiginys „Be laiko nebūtų erdvės...“[7] nukreipia į kitą praeities mąstytoją – Albertą Einsteiną. Nors pripažinkime, kad matematiniai erdvės ir laiko kontinuumo pagrindai paprastai ne itin domina poetus. Galbūt Vytautas apie tai sužinojo iš Oskaro Milašiaus: „...laikas, erdvė ir materija yra duoti ne paskirai, bet viena ištisa visuma judėjime“[8]. Bet kokiu atveju erdvės ir laiko neatskiriamumo idėja yra kur kas vaisingesnė ir mokslininkams, ir poetams, nei „paprastas“ erdvės įsivaizdavimas kaip didžiulės dėžės daiktams sukrauti, o laiko – kaip nuobodaus laikrodžio rodyklių sukimosi. Beje, apie šias rodykles poetas prisimena kiek kitokiame kontekste:

Melsvoje bekraštybėje žydro dangaus
diena pasitinka naktį,
o Visagalis, atrodytų, trokšta
daugiau nei įstengia,
sutvėręs dvi strėles – trumpą ir ilgą,
bet ne laiką, kurį jos rodo.[9]

Iš tikrųjų, kad Dievas sukūrė dieną ir naktį, daugmaž žinome; na, bent jau

Pradžios knygoje nuosekliai rašoma, kad Dievui konstatavus, jog tai, ką jis padarė, yra gera, po vakaro ir ryto vis ateidavo nauja diena, o trečią dieną jis net pakabino šviesulius dangaus skliaute dienai nuo nakties atskirti: „didesnįjį šviesulį dienai valdyti ir mažesnįjį šviesulį nakčiai valdyti“ (*Pr* 1, 16). Bet juk niekur neparašyta, kad Dievas sukūrė laiką. Tiesa, taip pat neparašyta, kad Dievas būtų sukūręs laikrodį (ar tas strėles, apie kurias kalba poetas) arba dviratį, tramvajų, juo labiau išmanųjį telefoną, tad natūraliai galėtų kilti abejonių dėl Dievo visagalybės, tačiau įprasta manyti, kad visa tai yra nuolat tobulėjančio žmogaus išradimai, o žmogų vis dėlto kadaise sukūrė Dievas. Bet juk laikas nėra (kad ir kaip ištobulėjusio) žmogaus išradimas, tad netgi šitokios logikos laikantis poeto priekaištas tariamam Visagaliui yra pagrįstas. Beje, poezijoje ir būtent šiame kontekste, erdvės ir laiko atžvilgiu – tai jau ne pirmas kartas; prisiminkime kad ir Henriką Radauską: „...marmuro bangos / užlieja erdvę ir laiką / ir pats Dievas jų nesulaiko“[10].

Nėra lengva tiksliai suvokti, ką turėjo galvoj V. Stulpinas, sakydamas, kad „poetai / gyvena grynam laike“[11]; daug lengviau yra suprasti Vaclovą Navicką, kuris prisipažįsta „neturįs laiko numirti“[12]. Ir tai nėra jokia banalybė ar nevykęs pokštas, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Poetas, be abejo, puikiausiai suvokia, kad ateisianti kada nors mirtis neklaus, ar jis „turi laiko“, bet kol kas jis nuoširdžiai aprašo savo „rūpesčius“ (toks yra eilėraščio pavadinimas) ir neketina eikvoti gyvenimui turimo laiko tam, kad pasiruoštų mirčiai – taip, tiesa, mokė kai kurie praeities išminčiai, bet verčiau prisiminkime Paulio Valéry idėją, kad bergždžiausia visų galimų minčių yra mintis apie mirtį. Bet jeigu šitaip tausojame gyvenimo laiką, gal natūralu būtų bent pasvajoti apie dar vieną ar netgi kelis papildomus gyvenimus? Atrodo, poetai nėra tokie godūs. Štai V. Stulpino samprotavimai: „Kam tie keli gyvenimai? / Užteks ir vieno. <...> Gana / vieno karto. Vieno / vienintelio.“[13] O Dalia Tamošauskaitė net nurodo tokiu atveju iškylantį nepatogumą:

Viską
Galėčiau
Ištverti,
Jei
Žinočiau,
Kad šis
Gyvenimas
Vienintelis. O
Dabar
Negaliu –
Turiu
Pasitaupyti
Jėgas.[14]

Šiaip poetai žemaičiai mirtį traktuoja veikiau skeptiškai nei pagarbiai. Gvidas Latakas žino, kad mirtis yra „greta einantis pakeleivis / šalia žmogaus visad šalia“[15],

bet tai nei kaip nors stebina poetą, nei, juo labiau, pernelyg gąsdina. V. Stulpinas irgi nebijo mirties, bet žinodamas apie su mirimu susijusius, švelniai tariant, nemalonumus ir tikriausiai norėdamas jų išvengti, prašo: „Mirtie, mote, pasiimk mane miegantį.“[16] O V. Gulbinas tiesiog atvirai šaiposi: sako pasimiręs guli jau gerą pusšimtį metų ir laukia, „tačiau – jokio tunelio / jokios šviesos“, kaip kartais pasakoja ezoterikos žinovai, „ir niekas nekviečia / į skaistyklą į rojų / ar pragarą <...> tik tamsa: / be alaus / be krepšinio / be futbolo / be serialų“, o juk buvo žadėta, kad „mirtis bus gražesnė / už mūsų sumautą / gyvenimą“[17].

Na, gal ne visada (ar ne visiems) gyvenimas būna „sumautas“, tačiau kritiškas požiūris į gyvenimą, rodos, dažniau būna prasmingesnis ar net vaisingesnis už egzaltuotą. Štai G. Latakas tarsi praregi: „Ką mes darom – / be perstojo karpom skiautes / iš margo gyvenimo rašto / skiaučių skiautės plečias / auga / užtvindo kambarį“; lyg kažką svarbaus supratęs ir ryžęsis keisti gyvenimą, šaukia: „metu tas žirkles / adatas tau moterie paliksiu“, bet vos užsiminęs apie „tuos kur oro balionais kyla“, gudriai praneša skaitytojui, kad „čia rankraštis nuplyšta“[18], nenorėdamas, o gal tiesiog negalėdamas pasakyti, kurgi šio gyvenimo esmė ir ką jame derėtų daryti. V. Stulpinas irgi vengia apibendrinančių formuluočių, nepateikia kokių nors griežtų dėsnių ar taisyklių, tačiau daugybė atskirų ir nepaprastai taiklių jo įžvalgų itin vaizdžiai piešia mums įvairius šio pasaulio ir žmogaus gyvenimo jame niuansus. Pasinaudodami logikos terminija, galėtume pasakyti taip: poetas nesistengia suformuluoti klasikinio šio pasaulio apibrėžimo *per genus et differentia specifica*, kuris, aišku, būtų pageidaujamiausias, tačiau toli gražu ne visada įmanomas, o pamažu konstruoja kontekstinį apibrėžimą, kuris vienintelis šiuo atveju įmanomas, tiesiog aprašydamas įvairiausius žmogaus egzistavimo pasaulyje aspektus.

Ar daug išminties ar gyvenimiškos patirties reikia turėti, kad ištartum: „Visada atsitiks kas nors, / ko dar nebuvo.“[19]? Atrodytų, šitaip gali pasisakyti ir visiškas kopūstgalvis, bet įdomiausia, kad prieštarauti šiai tezei neįmanoma. Ji kone žodis žodin atkartoja Jeano-Paulio Sartre'o romane *Šleikštulys* kartais nuskambančią frazę *Tout peut se produire* (arba *Tout peut arriver*); romano naratorius (dienoraščio autorius) tikrai nėra joks išminčius, tačiau ši jo mintis neerzina skaitytojo, netgi priešingai – taikliai pateikta, kviečia susimąstyti. Poetas mėgina pratęsti, gal net patobulinti savo idėją ir tikina mus, kad „galiausiai / nutinka tikėti dalykai“[20]. Iš tikrųjų, juk keistoka būtų tikėtis ko nors netikėto, nors, kaip pastebi toliau poetas, „niekuo nesi / visiškai tikras“.

Laisvės kaip pažintos (suvoktos) būtinybės idėja būdinga daugeliui praeities filosofų (pavyzdžiui, B. Spinozai, J. G. Fichte'i, F. W. J. Schellingui, G. W. F. Hegeliui, F. Engelsui). V. Stulpinas nesiima jos svarstyti ar kaip nors plėtoti, tačiau nusipelno būti pripažintas nepaprastai laisvu žmogumi, nes būtinybę pažino, rodos, itin nuodugniai – tokios tezės neteko matyti nė vieno garsaus filosofo veikaluose: „Būtinybės miega, nubunda / ir susimąsto...“[21] Ir todėl tiesiog nedrąsu prieštarauti poetui, kai jis šneka apie kitas būtinybės apraiškas: „kas turi sugriūti, sugrius, / kas neturi sugriūti, irgi sugrius, / lyg irtų paplautas smėlis. <...> Nes to, kas tikra, / daug mažiau, nei rodės.“[22]

Gamtos filosofija mūsų laikais jau, sakytume, išėjo iš mados. Ogi anksčiau tai buvo kone Filosofija Nr. 1, netgi kai kurie gamtos mokslų atstovai – matyt, vien iš pagarbos filosofijai – priskirdavo savo traktatus filosofijos sričiai, pavyzdžiui, Isaacas Newtonas – *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica* (1687). Dabar gi intelektualinės mados pasikeitė iš esmės; tiesa, dar neteko girdėti apie kokią nors *Facebooko* arba *Smartphone'ų* filosofiją, bet, žiūrėk, netrukus ir atsiras. O filosofavimas apie gamtą, ko gero, liko vien poetams – ir jiems, manyčiau, visai neblogai sekasi. „Gamta neturi idėjų. Nė vienos, – pastebi V. Stulpinas. – Jokios savo idėjos."23 Na, ir nieko čia baisaus: žmogus ją supranta ir su ja bendrauja remdamasis savo idėjomis. Tačiau neretai žmogus, kad ir koks protingas būtų, vis dėlto nusileidžia gamtai. Jis gali tik dejuoti, kad jam nuolat trūksta laiko kokiems nors prasmingiems darbams, bet nieko pakeisti neįstengia: parą sudaro vis tos pačios dvidešimt keturios valandos, nors tu ką... O štai „kraštovaizdis ilgina laiką"24. Tiesa, žmogui kartais irgi prailgsta laikas, tačiau tai būna ne pagal jo norą, o veikiau prieš jį – tarkim, nuobodžiaujant. O dar, pastebi poetas, „paukščiai / trumpam stabteli ore"25 – ir šito žmogus nemoka, nebent pasitelktų oro balioną, sraigtasparnį ar dar kokį sudėtingą įrenginį. Vis dėlto gamtos filosofija nėra fizika. t. y. mokslas apie gamtą, tad visi gamtos reiškiniai ir netgi stebuklai filosofui įdomūs ne savaime, o tik kaip žmogaus egzistencijos veiksniai. Štai labai gražus Danieliaus Milašausko pastebėjimas:

vienas mėnulis
visuos ežeruos šviečia
*kiekvienam – savas*26

Tad „vienas" ar „kiekvienam – savas"? Ko gero – ir taip, ir taip. Tai jau žmogaus recepcijos ir suvokimo niuansai. Ir jeigu poetas nebūtų pasakęs, kad tai – vienas mėnulis, kiekvienas manytų, kad stebi savąjį... Arba – štai toks išsigelbėjimas iš keblios situacijos:

nieko negalvok
te upė neša tolyn
*nukritęs lape*27

Nukritusiam lapui tai paprasčiausiai natūrali būsena; kai kuriems žmonėms (pavyzdžiui, kokiam tinginiui ar vėplai) – irgi; bet juk neretai ir labai rūpestingai savo gyvenimą tvarkančiam žmogui reikia tokio patarimo: bent trumpam pamiršti rūpesčius, pasiduoti gyvenimo upės tėkmei...

Ir vis dėlto labiausiai poetus ir filosofus domina pats žmogus, ir dažniausiai mąstytojai net nelinkę nagrinėti, kaip žmogaus rūpesčiai, ketinimai, savybės, laimėjimai ar lūkesčiai susiję su gamtos reiškiniais. Ir tai tikriausiai neturėtų stebinti: žmogus nuo seno buvo įvairiais atžvilgiais patrauklus visokių tyrimų objektas, be to, kiekvienas pats sau atrodo nepaprastai svarbus. Poetai tai žino: „...kiekvienas orkestrantas groja solo"[28], – pastebi V. Stulpinas. Rūpinantis savimi, drįstume

net sakyti – savo tobulėjimu, derėtų pirmiausia aiškiai suvokti tikslus, nustatyti uždavinius ir atidžiai kontroliuoti jų vykdymą. Ona Jautakė skeptiškai vertina savo pastangas tobulėti:

Tiek metų augau į protą!
Mokiaus būti, kaip tarė išminčius,
Čia ir dabar... O nesu.[29]

Poetė taip pat puikiai supranta, kaip pavojinga kartais pervertinti savo laimėjimus ar būti apdovanotam dosniau, nei esi nusipelnęs:

O, mielasis, nieko nėra liūdniau
už išsipildymą,
kai gauni daugiau nei tikėjai.[30]

V. Stulpinas žino, ko reikėtų saugotis tobulėjimo kelyje: „Būdamas ne vienas, / ko gero, tolsti nuo savęs."[31] Taip, čia gal kiek švelniau nei žiaurusis J.-P. Sartre'as: „Pragaras – tai kiti". Bet vis dėlto turime pripažinti, kad poetas stoja į daugumos praeities filosofų gretas: buvimą vienumoje mąstytojai dažniausiai vertino aukščiau nei buvimą minioje. Aišku, Aristotelis, ζῷον πολιτικόν „įsteigėjas", dėjo nemažai pastangų, kad parodytų, jog žmogus be kitų negali, tačiau Friedrichas Nietzsche jį truputi patobulino: „Kad gyventum vienatvėje, turi būti arba gyvulys, arba Dievas, sakė Aristotelis. Trūksta trečio atvejo: turi būti vienas ir kitas kartu – *filosofas*." (*Götzen-Dämmerung*. *Sprüche und Pfelle*, 3) Apie dar vieną pavojų sužinome iš nuoširdaus (ir, beje, gana sąmojingo, todėl labiau įtikinančio) Vytauto prisipažinimo: „Ko bijau, tai mergšių – / Rutinos, Eklektikos ir Monotonijos."[32] Nesunku nutuokti, kad tai – itin prasmingas poeto įspėjimas sau. Drįsčiau tokia proga sukonstruoti tam tikrą analogiją. Kadaise Paulis Valéry užrašė savo *Sąsiuviniuose*: „Patarimas rašytojui: Iš dviejų žodžių reikia pasirinkti trumpesnį." Ir pridūrė: „Tegul ir filosofas įsiklauso į šį mažą patarimą."[33] Ar nederėtų filosofui įsiklausyti ir į šį mažą V. Stulpino įspėjimą?

Įprasta manyti, kad patirtis jei ne apskritai palengvina žmogui gyvenimą, tai bent jau padeda sėkmingiau spręsti kylančias problemas ar rasti patikimesnę išeitį iš nuolat susiklostančių keblių situacijų. Tačiau nereti poetų nusiskundimai atmintimi verčia suabejoti, ar ne atmintyje laikome visą tą gėrį, kurį vadiname patirtimi. Pirmąsyk susidūręs su šiuo reiškiniu, pamaniau, kad tai – tik kai kurių Dzūkijos poetų (Gintaro Bleizgio, Stasio Stacevičiaus, Alvydo Valentos, Juozo Žitkausko) vargas[34], bet matyti, kad tai būdinga ir žemaičiams. Štai V. Gulbinas pastebi, kad „atmintis tave išstumia / tarsi pūlingą / rakštį"[35]; siaubas nepraeina net porą metų ir poetas priverstas kelti klausimą, „kuo nuskausminsim atmintį"[36], nes kai kuriuos dalykus, pavyzdžiui, „vaikystės vaivorykščių žaismą", joje vis dėlto derėtų išlaikyti... Vis dėlto poetas nelaiko atminties savo mirtinu priešu, kovoti su ja, juo labiau naikinti jos neketina, priešingai – tarp trijų dalykų, kuriuos nuolat nori turėti, mini

nors trumpą
atmintį –
su skaudžiai
atvira
širdim
ir giedromis
mergaitės
akimis – – – [37]

Tačiau atmintyje gali tūnoti ne tik tokie gražūs dalykai. V. Stulpinas, pavyzdžiui, ištraukia iš ten gana nemalonų priminimą apie kaltę: „Kas žingsnį – / kaltė. Kas sykį / kaltas ir tu, kad kaltasis – / šalia tavęs.“[38] Tik nesupainiokime su veidmainišku bažnytiniu deklamavimu „esu kaltas“, juolab kad tai daroma viso labo pagal *Šv. Mišių dalyvio atmintinę*: „Kunigas: Broliai seserys, ruošdamiesi švęsti išganymo paslaptis, prisipažinkime nusikaltę ir melskime Dievą atleidimo. Visi su kunigu: Prisipažįstu visagaliam Dievui ir jums, broliai seserys... (Mušdamas į krūtinę) Esu kaltas, esu kaltas, esu labai kaltas.“[39] O štai dar viena panaši šios idėjos formuluotė: „Visi esame kalti dėl visko, už visus ir prieš visus, ir aš daugiau negu kiti.“ Taip sako senolis Zosima Fiodoro Dostojevskio romane *Broliai Karamazovai*; jį keliskart cituoja ir interpretuoja Emmanuelis Levinas knygoje *Etika ir begalybė*, o paskui Jūratė Baranova straipsnyje *Esu kaltas už visus ir prieš visus. Fiodoras Dostojevskis ir Emmanuelis Levinas*[40]. Nežinau, ar Vytautas skaitė F. Dostojevskio romaną (tikriausiai), E. Levino knygutę (mažai tikėtina) ar J. Baranovos straipsnį *Naujojoje Romuvoje* (labai gali būti), tačiau jo pozicija atrodo labai artima senolio Zosimos minčiai.

V. Stulpino tezei „Niekur nebuvo po saule / nieko labiau elegantiško / už saiką“[41] norisi iš karto besąlygiškai pritarti, tačiau maga vis dėlto išsiaiškinti, kas būtent rūpi poetui (ar netgi žavi jį) šioje situacijoje. Eilėraščio kontekstas neleidžia vienareikšmiškai nustatyti, kokia prasme poetas vartoja žodį (šiuo atveju galima net būtų sakyti „terminą“) *saikas*. Tai galėtų būti – grynai žmogiškąja prasme – tiesiog padoraus elgesio rodiklis: kažkodėl pirmiausia galvon ateina tam tikras svaigiųjų gėrimų kiekis, kurio nederėtų viršyti, kad neatsidurtum keblioje ar netgi gėdingoje padėtyje; bet galimi ir kitokie atvejai, kuriems tinka posakis „kas per daug, tas nesveika“. O gal poetas prisiminė hegelišką termino *saikas* (*das Maß*) reikšmę? Dialektikos teorijoje saikas yra svarbus tikrovės raidos veiksnys: „kiekybės ir kokybės vienovė“, „kokybiškai apibrėžta kiekybė“, netgi „absoliuto definicija“, nes šiaip jau „Dievas yra visų daiktų matas“ – tai būdingas Hegeliui žongliravimas sąvokomis; bet iš esmės saikas yra toks būties raidos taškas, kai kiekybiniai pasikeitimai virsta kokybiniais. Štai paprastas gyvenimiškas pavyzdys (kurį, beje, mėgo pasitelkti ir Hegelis): kylant vandens temperatūrai (kiekybiniai pokyčiai) iki 100°C (saikas), vanduo lieka vandeniu, ir tik perkopus saiką vanduo ima virsti garais (kokybiniai pokyčiai). O štai kiek sudėtingesnis, kai saiko, to vadinamojo posūkio taško, taip ryškiai nematyti. Prisiminkime Eubulido aporiją *krūva*: vienas žirnelis, aišku, krūvos nesudaro; du,

trys, dešimt, keliolika tikriausiai irgi; bet taip toliau pridedant po vieną pagaliau matysime žirnelių krūvą. Kurgi tas saikas, sąlygojantis kokybinius pasikeitimus, kiek reikia žirnelių, kad kukli, sakytume, jų saujelė virstų įžiūrima krūva? Panašių dalykų būna ir žmogaus gyvenime: pavyzdžiui, kiek knygų turi perskaityti neišmanėlis, kad taptų protingu žmogumi? Taigi – į visa tai atsižvelgdami – pamėginkime nustatyti, kokį saiką turėjo galvoj poetas, kalbėdamas apie jo elegantiškumą. Ar tik tą padoraus elgesio charakteristiką, lakoniškai nusakomą kaip „ne per daug“: ne per ilgi plaukai, ne per trumpas sijonas, ne per garsus juokas, ne per dažni vizitai į svečius?.. O gal jis žvelgė plačiau ir matė tuos ypatingus gamtos ir žmogaus raidos taškus, kuriuose įvyksta reikšmingi pokyčiai, netgi tuos, kuriuos nelengva įžiūrėti ir išskirti: juk *elegancija*, rodos, susijusi su lotynišku *eligo* – išrinkti, išskirti...

Visi poetai puikiausiai žino, kad *kiekvienas amžius meilei lenkias*, tačiau savąją meilės koncepciją kiekvienas formuoja savaip. Beje, teko sutikti tik vieną poetą, kuris nuoširdžiai prisipažino nerašąs eilėraščių apie meilę. Su visais kitais pavyksta prasmingai aptarti jų pastebėtus, išryškintus meilės niuansus. Štai V. Gulbinas mano, kad „nėra ribos / tarp nuodėmės ir meilės“[42]. Drįsčiau nesutikti, manyčiau net, kad šie du dalykai yra tiesiog svetimi vienas kitam. (Nelabai išmanau apie bažnytinę nuodėmės koncepciją, bet paprastai žmogiškai *nuodėmė* dažniausiai suprantama kaip *netinkamas veiksmas*, *bjaurus poelgis*, *nusidėjimas*, gal netgi *nusikaltimas* – šito mūsų svarstymams turėtų pakakti.) Įtariu, kad rašydamas žodį „meilė“ Viktoras turėjo galvoj tam tikrus su meile gal kiek susijusius socialinius santykius ar įpročius (papročius). Viena tokios „nuodėmingos“ meilės iliustracija galėtų būti tarybiniais laikais dažnai skambėjusios rusiškos dainos eilutės – maždaug: tiek daug aplink viengungių, o aš myliu vedusį. Eilėraščio kontekstas nerodo būtent tokios prasmės, bet netgi jei būtų šitaip, vis vien jokios nuodėmės čia nėra – tiesiog reikėtų aiškiai skirti: meilė – tai viena, o santuoka – visai kas kita. Knygos *Meilė ir atsakomybė* (1960) autorius, katalikų kunigas Karolis Wojtyła (būsimasis popiežius Jonas Paulius II) mėgina vis dėlto aptarti sąvoką „nuodėminga meilė“, beje, rašydamas šią frazę visada tik kabutėse kaip gryną oksimoroną: meilė – gėris, nuodėmė – blogis. Tai tokia „meilė“, kai „mylimasis“ traktuojamas kaip malonumo šaltinis, taigi „mylintysis“ juo paprasčiausiai pasinaudoja; toks galėtų būti ir abiejų „įsimylėjėlių“ požiūris vienas į kitą – tokia, atseit, „abipusė meilė“[43]. Bet juk tai iš esmės – jokia meilė. Beje, santuokinių santykių sąsajų su „nuodėminga meilė“ knygos autorius nė nesvarsto.

Būna ir kitokių meilės „nuodėmių“: „...mes traukiame / neištikimybės / šaknį // iš banaliausio / meilės / trikampio“[44]. Poetas mėgina taisyti neištikimybės sugadintus meilės santykius, ogi derėtų pasistengti eliminuoti iš meilės santykių pačią neištikimybės sąvoką. Juk ji – nuosavybės jausmo, diktatoriškos nuostatos (gal ir kitų bjaurybių) vaisius. „Mylintysis“ nusiteikęs maždaug taip: mano „mylimasis“ turi mylėti tik mane ir nieko daugiau; kartais absurdo keliu einama dar toliau: geriau būtų, kad ir jo niekas daugiau nemylėtų – taip būtų ramiau ir saugiau. Vėlgi K. Wojtyłos problema: mylimasis traktuojamas ne kaip asmenybė, o kaip nuosavas daiktas, kuriuo naudojamasi malonumams patirti. Čia būtų galima pritaikyti ir atitinkamai interpretuoti savaime ne itin suprantamą V. Gulbino frazę iš kito

eilėraščio: „negi už meilę / teks mokėti / būsimuoju laiku?“[45] Tikrai liūdnas gali būti tas būsimasis laikas, prisiminus, kad būtasis visas buvo panaudotas kovoms su „nuodėmingomis meilėmis“ ir „meilės nuodėmėmis“... Beje, galima ir kita, gerokai linksmesnė interpretacija: būsimojo laiko gali apskritai nebūti, jeigu esamajame yra tikra meilė. Gera iliustracija – legendos (o ir šiokie tokie istoriniai Aurelijaus Viktoro liudijimai) apie Kleopatrą: vyrai gyvybe sumokėdavo už vieną meilės naktį su ja (tai galėjo būti, pagal K. Wojtyłos klasifikaciją, „nuodėminga meilė“, tačiau šiandien mes to patikrinti negalime, tad pasinaudokime įprastu ir K. Wojtyłos minimu – kad ir pavojingu, pasak jo – metodu: paprastai „nuodėminga meilė“ išgyvenama ne kaip „nuodėminga“, bet visų pirma kaip „meilė“. Meilės neįkainojamumą arba jos galėjimą konkuruoti pagal vertę net su gyvenimu puikiai suvokia D. Tamošauskaitė, todėl leidžia sau ironizuoti:

Metai
Be
Meilės
Praeina daug
Lėčiau
Nei
Su
Meile.

Ir kodėl
Visi taip
Nori
Trumpinti sau
Gyvenimą?..[46]

Dar vieną amžiną meilės koliziją matome dviejuose V. Gulbino eilėraščiuose. Pirmame – užuomazga:

sėdi dviese
prie židinio

myli
tik vienas

ji žino o jis
nenori
žinoti“[47]

Iš poeto pateiktos informacijos sunku tiksliai nustatyti, kuris gi iš jųdviejų myli, tačiau, kiek logiškai pasvarsčius, galima įtarti, kad veikiau myli jis. Ir nežino,

net nenori žinoti, kad yra nemylimas. Kas nors galbūt jau skubėtų jį užjausti, bet, manyčiau, pirmiausia derėtų jį sveikinti: jis myli – ir jau vien dėl to turėtų būti laimingas! Gerokai liūdniau turėtų būti tam, kuris nemyli. Deja, gana dažnai kolizija *mylėti ar būti mylimam* sprendžiama antros tezės naudai. Poetas, rodos, nepritaria tokiam sprendimui ir kitame eilėraštyje demonstruoja tam tikrą situacijos atomazgą – netgi, drįsčiau teigti, formuluoja itin nemalonų nuosprendį nemylinčiajam:

– – – gal kada nors –
kai nieko nemylėsi –
<...>
rudens
pavėsyje
ilgai
savęs
gailėsi[48]

Jei kam toks poeto verdiktas nekelia liūdnų minčių, galima prisiminti Albert'o Camus nuomonę: nebūti mylimam – tai tik nesėkmė, nemylėti – štai nelaimė.

Nijolė Daujotytė sako turėjusi draugę, kuri „kalbėjo: / manyje per daug / meilės ji mane / susprogdins"[49]. Kebloka, aišku, suprasti, kaip galima turėti meilę savyje tarsi kokiame inde ar skrynioje. Poetė irgi suglumusi: „ji mirė // kur dabar / jos meilė". Juk turėjo kažkur likti, jeigu tai koks daiktas ar medžiaga. Arba, kaip užsiminė draugė, tai galėjo būti sprogmenys; tada, aišku, viskas sprogo ir neliko nieko... Tačiau visa tai – tik ne itin prasmingos fantazijos, o jei mėgintume susimąstyti rimčiau, turbūt sutiktume, kad, Erichui Frommui iškėlus ir apsvarsčius koliziją *turėti ir būti*, jau neturėtų kilti didesnių abejonių, kad meilės atžvilgiu reikėtų rinktis sąvoką *būti*, t. y. *mylėti*, o ne *turėti* daugiau ar mažiau meilės. Bet poetės draugė veikiausiai nieko negirdėjo apie Frommą, o tik šį bei tą apie apaštalą Paulių, kuriam artimesnė kaip tik buvo sąvoka *turėti*: „Jei kalbėčiau žmonių ir angelų kalbomis, bet *neturėčiau meilės* (išskirta mano – *A. K.*), aš tebūčiau žvangantis varis ir skambantys cimbolai." (*1 Kor* 13, 1) Jei manytume, kad maždaug suprantame, ką norėjo pasakyti apaštalas, galėtume jam pasiūlyti prasmingesnę formą: *nemokėčiau*, *negalėčiau*, *negebėčiau mylėti*. Nors Paulius juk draugiškai ir pamokomai kreipėsi į susiskaldžiusią Korinto bendruomenę, kitaip tariant, į liaudį, tad, matyt, ir kalbėjo liaudiškai. Liaudis ir šiandien taip kalba. Poetai kartais irgi pasiduoda pagundai kalbėti liaudiškai, bet gali ir konceptualiai. Štai kaip puikiai pavyko Salomėjai Nėriai:

Sakykloj kalba – keista! –
Jisai – iš Galilėjos:
– Tebūna jai atleista,
Nes daug jinai mylėjo!

Albert'as Camus kartą *Užrašų knygelėse* pasiūlė „sutikti su tuo, kad pasaulis

nepažinus, ir rūpintis žmogumi“[50]. Taigi, nebent rūpintis, nes žmogus ne ką geriau ar lengviau pažinus už pasaulį. Tai matyti ir iš poetų pasisakymų. G. Latakas štai taip apibūdina žmogų: „svetys savo paties namuose / sargas užmigęs sargyboje“[51]. Kažkoks nevykėlis šis Gvido žmogus, bent jau aiškiai matyti, kad ne poetas ir ne filosofas. Tai ypač išryškėja, prisiminus gražią Martino Heideggerio koncepciją: „Kalba yra būties namai. Jos prieglobstyje gyvena žmogus. Mąstytojai ir poetai yra šio prieglobsčio sargai.“[52] V. Stulpinas, rodos, mato tikresnį, heidegerišką žmogų: „Mąstytojo iš būsto / neišgins nė ugnis.“[53] Tai bent sargas!

Šitaip bendraujant su poetais galėtų natūraliai kilti klausimas: ar galima pasitikėti tuo, ką kalba poetai? Na, žinoma, kai N. Daujotytė pasakoja, ką jos draugė kalbėjo apie meilę, arba D. Tamošauskaitė ironizuoja, kad be meilės gyventume ilgiau, jokių pretenzijų ar net rimtų klausimų poetėms nekyla – nėra jokio reikalo abejoti tokiais teiginiais, tikrinti juos ar įrodinėti. Bet štai V. Gulbino teiginys, kad tarp nuodėmės ir meilės nėra ribos, jau vien savo forma panašus į mokslinę išvadą ar, kaip dabar madinga sakyti, į eksperto nuomonę – tokiu atveju kaip ir norėtųsi kokių nors įrodymų ar bent pagrindimo. Štai čia ir slypi pagrindinis filosofijos (poezijos) ir mokslo skirtumas: filosofinių ar poetinių idėjų nereikia įrodinėti; klausimas, ar jos teisingos, ar klaidingos, joms netaikytinas; jas galima priimti arba atmesti, bet ir vienu, ir kitu atveju jos gali mums padėti suprasti įvairius mūsų sudėtingo gyvenimo reiškinius, tiktai mūsų šiuo būdu įgytas supratimas irgi neturėtų pretenduoti į mokslinio dėsnio statusą. Įpratome šitaip traktuoti praeities filosofų įžvalgas: Platono idėjų teorija – tai ne Pitagoro teorema, netgi Hegelio dialektikos dėsniai – ne Newtono mechanikos dėsniai. Kad ir kaip kartais griežtai ir kategoriškai formuluojamos filosofinės idėjos, jos veikiau yra klausimai, inicijuojantys tolesnį mąstymą ir ieškojimą. Lygiai taip pat ir poetinės idėjos (arba – filosofinės poetų idėjos). Gera iliustracija čia – G. Latako klausimų ir atsakymų virtinė eilėraštyje *Žinių patikrinimas*; kelis fragmentus jau buvome aptarę, įsižiūrėkime dar į kelis:

kas ta raidė?
– žodžio avis su kalnu skambalu
palikta papėdėj ganytis
– kas tada žodis?
– išversta sielos skūra
<...>
– kas toji šneka?
– bizūno pliauškėjimas ore
<...>
– o kas tasai miegas?
– kitas mirties pavidalas
kūnui duotas priprasti
– o kas tas kūnas?
– sielos apsiaustas
butelis vyndario rankose[54]

Su kai kuriais atsakymais galima sutikti, kitiems norėtųsi prieštarauti, tam tikri sukelia šypseną, bet visi praturtina mūsų supratimą apie čia išryškintus egzistencinius žmogaus rūpesčius, vadinasi, galime eiti toliau filosofinių ieškojimų keliu. Atrodo, poetai ir patys nepretenduoja į galutinę tiesą savo eilėse – bent jau dėl to, kad liktų intriga ir naujų interpretacijų galimybė. Teigdamas, kad „du visada daugiau negu vienas“[55], Gvidas tikriausiai neabejoja šio teiginio teisingumu; skaitytojas irgi pritaria, bet ne todėl, kad Gvidas labai protingas ir kuria teisingas idėjas, o dėl to, kad tai – ne kartą patikrinta matematinė taisyklė. Bet kai poetas ima samprotauti filosofiškai: „Nejudėti lengviau nei judėti. // Bet judėti užtat įdomiau...“[56], jis, ko gero, nėra absoliučiai tikras dėl šių teiginių teisingumo, o ir skaitytojas gali tiesiog laikytis priešingos nuomonės. Taigi neaiškumas išlieka, o tai filosofijai – geriausia. Tad sušukime kartu su V. Stulpinu: „Garbė neaiškumui!“[57]

Andrius KONICKIS

Išnašos:

1. V. Stulpinas. *Vakarijos*. – *Naujoji Romuva*, Vilnius, 2016, p. 165.
2. V. Stulpinas. *Pavėsiai*. – Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius, 2007, p. 25.
3. Žr.: V. Stulpinas. *Pavėsiai*, *op. cit.*, p. 50; V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 10; V. Stulpinas. *Tolymės*. – *Naujoji Romuva*, Vilnius, 2013, p. 79, 30.
4. V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 117.
5. V. Gulbinas. *Veidu į vakarą*. – *Kauko laiptai*, Kaunas, 2017, p. 21.
6. V. Stulpinas. *Tolymės*, *op. cit.*, p. 7.
7. V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 40.
8. O. Milašius. *Ars Magna* // *Istorija ir būtis*. – *Mintis*, Vilnius, 1988, p. 215.
9. V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 126.
10. H. Radauskas. *Akmenėjimas* – žr., pvz., http://antologija.lt/text/henrikas-radauskas-eilerasciai/04
11. V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 51.
12. V. Navickas. *rūpesčiai* // *Už kalno kalnas*. Žemaičių kūrybos almanachas (sudarytojai – Vytautas Stulpinas, Gvidas Latakas). – *Aušros leidykla* (Punskas), *Naujoji Romuva* (Vilnius), 2018, p. 150.
13. V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 151.
14. D. Tamošauskaitė. *Viską*... // *Už kalno kalnas, op. cit.*, p. 210.
15. G. Latakas. *Lokenos*. – *Naujoji Romuva*, Vilnius, 2015, p. 23.
16. V. Stulpinas. *Pavėsiai*, *op. cit.*, p. 82.
17. V. Gulbinas. *Veidu į vakarą, op. cit.*, p. 47.
18. G. Latakas. *Nekalendoriniai šventieji*. – *Naujoji Romuva*, Vilnius, 2012, p. 10.
19. V. Stulpinas. *Tolymės*, *op. cit.*, p. 97.
20. V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 66.
21. V. Stulpinas. *Tolymės*, *op. cit.*, p. 87.
22. V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 161–162.
23. Ten pat, p. 49.
24. Ten pat, p. 22.
25. Ten pat.

26. D. Milašauskas. *vienas mėnulis...* // *Poezijos pavasaris 2011* (sudarytoja – Erika Drungytė). – *Vaga*, Vilnius, 2011, p. 133.
27. D. Milašauskas. *nieko negalvok...* // Ten pat, p. 134.
28. V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 38.
29. O. Jautakė. *Žemaičių Naumiestis* // *Poezijos pavasaris 2008* (sudarytojai – Gasparas Aleksa, Violeta Šoblinskaitė). – *Vaga*, Vilnius, 2008, p. 158.
30. O. Jautakė. *Velyknaktis* // *Poezijos pavasaris 2017* (sudarytojai – Elžbieta Banytė, Neringa Butnoriūtė, Virginija Cibarauskė, Donata Mitaitė). – Rašytojų sąjungos fondas, Vilnius, 2017, p. 147.
31. V. Stulpinas. *Tolymės*, *op. cit.*, p. 93.
32. V. Stulpinas. *Pavėsiai*, *op. cit.*, p. 46.
33. P. Valéry. *Oeuvres*, t. II. – *Gallimard*, Paris, 2000, p. 555.
34. Žr. *„Kiek daug Dzūkijos...“ – o filosofijos joje?* // *Naujoji Romuva*, 2019, Nr. 4.
35. V. Gulbinas. *Veidu į vakarą, op. cit.*, p. 57.
36. V. Gulbinas. *Urbanistinis vienetas*. – *Kauko laiptai*, Kaunas, 2019, p. 57.
37. V. Gulbinas. *Veidu į vakarą, op. cit.*, p. 55.
38. V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 77.
39. https://www.vievioparapija.eu/sv-misiu-dalyvio-atmintine/
40. F. Dostojevskis. *Broliai Karamazovai*, 2 t. – *Vaga*, Vilnius, 1976; Emmanuel Levinas. *Etika ir begalybė*. – *Baltos lankos*, Vilnius, 1994; J. Baranova. *Esu kaltas už visus ir prieš visus. Fiodoras Dostojevskis ir Emmanuelis Levinas* **// *Naujoji Romuva*, 2004, Nr. 4, p. 40–42.**
41. V. Stulpinas. *Vakarijos*, *op. cit.*, p. 148.
42. V. Gulbinas. *Urbanistinis vienetas*, *op. cit.*, p. 28.
43. K. Wojtyła. *Miłość į odpowiedzialność* – http://krapiecfoundation.com/strony2/konkurs2017zal/Karol%20Wojtyla%20-%20Milosc%20i%20odpowiedzialnosc.pdf, s. 104–115.
44. V. Gulbinas. *Veidu į vakarą, op. cit.*, p. 53.
45. V. Gulbinas. *Urbanistinis vienetas*, *op. cit.*, p. 26.
46. D. Tamošauskaitė. *Metai...* // *Už kalno kalnas, op. cit.*, p. 203.
47. V. Gulbinas. *Veidu į vakarą, op. cit.*, p. 60.
48. Ten pat, p. 63.
49. N. Daujotytė. *mano draugė kalbėjo...* // *Už kalno kalnas, op. cit.*, p. 22.
50. A. Camus. *Užrašų knygelės, II*. – *Regnum fondas*, Vilnius, 1997, p. 81.
51. G. Latakas. *Lokenos, op. cit.*, p. 26–27.
52. M. Heidegger. *Laiškas apie humanizmą* // *Gėrio kontūrai*. – *Mintis*, Vilnius, 1989, p. 225.
53. V. Stulpinas. *Tolymės*, *op. cit.*, p. 72.
54. G. Latakas. *Lokenos, op. cit.*, p. 26–27.
55. G. Latakas. *Kol išširis varniukai*. – *Nemunas*, Kaunas, 2008, p. 13.
56. Ten pat, p. 24.
57. V. Stulpinas. *Tolymės*, *op. cit.*, p. 72.

Publikaciją rėmė: SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

ONA GAIDAMAVIČIŪTĖ

ŽYDŲ, LITVAKŲ IR MODERNIOS PRANCŪZŲ DAILĖS TRADICIJŲ ATSPINDŽIAI THEO TOBIASSE'O KŪRYBOJE

Nors T. Tobiasse'as kūrė Prancūzijoje, l' École de Paris aplinkoje, jo darbuose itin stipri Lietuvos nostalgija. 2012 m. Žydų kultūros ir informacijos centre surengta personalinė Theo Tobiasse'o paroda („Vieno paveikslo paroda"), o 2014 m. T. Tobiasse kūriniai eksponuoti Vilniaus Gaono žydų muziejuje surengtoje grupinėje parodoje „Prancūzijos spalvos ir formos". Džiugu, kad jo darbų jau yra įsigiję Žydų kultūros ir informacijos centras (6 litografijas) bei VšĮ „Lewben Art Foundation".

Pasirinkimą tyrinėti T. Tobiasse'o kūrybą lėmė tai, kad jis Lietuvoje nesulaukė deramo menotyrininkų dėmesio. 2015 m. Lietuvos kultūros tyrimų institute dalyvavau konferencijoje „Dabartinės estetikos, meno filosofijos ir meno sociologijos virsmai", kur skaičiau pranešimą „Žydų ir (post)modernios prancūzų dailės atšvaitai Theo Tobiasse'o kūryboje".

1.Literatūros apžvalga

Lietuvoje jo kūryba nesulaukė deramo dailėtyrininkų dėmesio, išskyrus du prof. Antano Andrijausko straipsnius: „Egzilio lemties atspindžiai Théo Tobiasse'o meno vaizdiniuose" ir „Tautinio tapatumo paieškos litvakų dailininkų Chagallo ir Thobiasse'o kūryboje"[1]. Prof. A. Andrijauskas akcentuoja litvakišką kontekstą, egzilio tematiką, aptaria stilistinius principus.

Prof. A. Andrijausko žodžiais, savo nostalgiškai, neretai ir melancholiškai pasaulėjautai perteikti Tobiasse'as pasitelkia įvairių meno rūšių teikiamas galimybes: tapo aliejumi, guašu, lieja akvareles, kuria skulptūras, litografijas, raižinius-ofortus, pasteles, piešinius, keramiko, vitražo, mozaikos kūrinius. „Vaizduojamoji dailė čia pinasi su dekoratyvine, tapyba su grafika, grafika su skulptūra ir panašiai, gaivališkos kūrybos polėkyje vienų rūšių išraiškos priemonės persismelkia į kitas"[2].

T. Tobiasse'ui yra paskirta Chaimo Potocko monografija „Artist in Exile"[3]

1 Antanas Andrijauskas. Egzilio lemties atspindžiai Théo Tobiasse'o meno vaizdiniuose. Logos, 81; 2011; Antanas Andrijauskas. Tautinio tapatumo paieškos litvakų dailininkų Chagallo ir Thobiasse'o kūryboje. Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis. Vilnius: LKTI, 2011.

2 Antanas Andrijauskas. Egzilio lemties atspindžiai Théo Tobiasse'o meno vaizdiniuose. Logos, 81, 2011, p. 139.

3 Chaim Potock. Artist in Exile, 1987.

(„Menininkas tremtyje“). Ši knyga išryškina gyvenimo tremtyje (Prancūzijoje) dramatizmą. Tobiasse'as į savo darbus inkrustuoja savo slapčiausius jausmus. Visuose paveiksluose užslaptinta paslaptis, kurią jis užrašo jidiš kalba, o po to užtepa dažų sluoksniu. Niekas neperskaitys tos žinutės nesunaikinęs paveikslo.

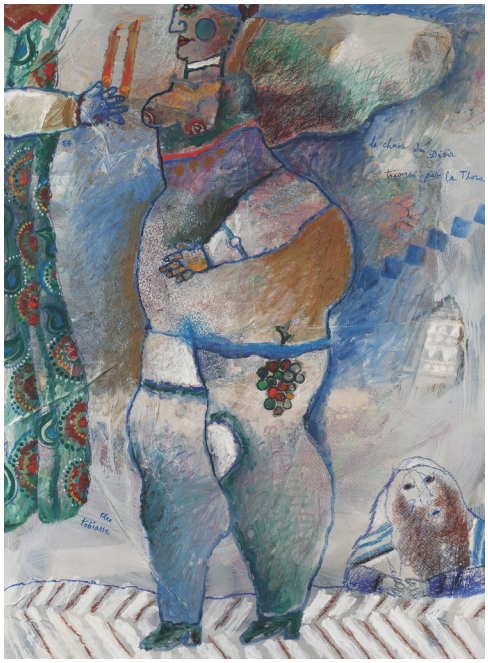

Litografija iš ciklo „Diaspora“.

Kaip teigia Sylvie Forestier, Chagallo muziejaus Nicoje kuratorė, „beribis Tobiasse'o darbų turtingumas negali būti supaprastintas iki siauros vienamintės interpretacijos. [...] Iki dabar jis pasiekė pilnatvę, užtikrindamas, kad tai tęsis laike. Kūryba, įsišaknijusi dailininko asmeninėje ir kolektyvinėje istorijoje, išvengė įkalinimo istorijoje. Štai dėl ko jo darbai, regis, pražysta senajame pažinimo take, vedančiame į Kabalą. Iš čia kyla spalvinis misticizmas [...]“[4].

Pasak André Verdat, tai – vienas muzikaliausių ir lyriškiausių litvakų dailininkų. „Tobiasse'o lyrizmas, – pastebi André Verdat, – kyla iš labai toli… Iš giliausių ir gryniausių jo lietuviškos vaikystės versmių“[5].

Nepaisant to, kad T. Tobiasse'as – vienas žymiausių XX a. paskutiniųjų dešimtmečių dailininkų, kurio šaknys Lietuvoje, nė viena Lietuvos biblioteka nėra parsisiuntusi Theo Tobiasse'o katalogo ar jam skirtos monografijos.

Dailininko kūryba itin gaivališka, spontaniška, pulsuojanti. Tai regima „formalioje meno kūrinių kalboje, plastinėje struktūroje, spontaniškame linijų raizginyje, išblaškytose faktūrose, spalvų nutekėjimuose, potraukyje efemeriškai akvarelės technikai, greitiems, spontaniškiems piešiniams, laužytoms ar lanksčioms kaligrafinėms linijoms, koliažo technikai“[6]. Kaip sakė pats menininkas, „mano kūrinys yra tarsi tekantis srautas[7]“.

Pasitelkime lyginamąjį komparatyvistinį metodą. Theo Tobiasse'as įvedus į to meto litvakų, taip pat moderniosios prancūzų dailės kontekstą, akivaizdūs stilistiniai, tematiniai tapybos panašumai su Marcu Chagallu, su G. Rouault, taip pat su litvakų skulptorių Jacques Lipchitzo ir Osipo Zadkine'o kubistinės skulptūros tradicijomis.

4 Theo Tobiasse. Opera gallery. New York.
5 Théo Tobiasse, *Tobiasse, rétrospective*. Cagnes-sur-Mer: Château-Musée, 1992, p. 15.
6 Antanas Andrijauskas. Tautinio tapatumo paieškos litvakų dailininkų Chagallo ir Thobiasse'o kūryboje. *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis*. Vilnius: LKTI, 2011, p. 488.
7 Gérard de Cortanze. *Tobiasse ou le patient labyrinthe des formes*. Paris: Différence, 1990, p. 12.

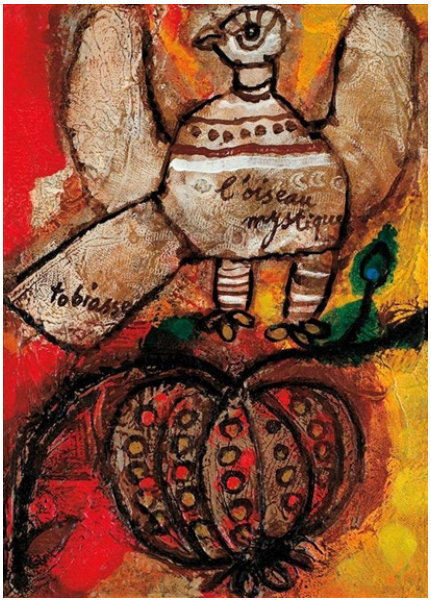

Mistinis paukštis.

2.Prancūzų modernistinio, litvakų meno įtakos

Įvairialypėje kūryboje vyrauja pamėgtos literatūrinės temos, karčios žydų diasporos ir tragiškos egzilio lemties pamąstymai, iš pasąmonės iškylantys prisiminimai, bibliniai motyvai.

Kūriniuose aptinkama daug įvairių aliuzijų, metaforų (skraidančių jaunavedžių), panašumų su M. Chagallu (pvz., jo darbas „La mort du claune"). Su Chagallu siejo ir chasidizmas: džiaugsmingas spontaniško gyvenimo suvokimas, pasaulėžiūrinis optimizmas ir panteistinė pasaulėjauta, šventės ir muzikos aukštinimas.

Emocionalių spalvų pasaulis, muzikalumas, alogiškas praeities kaip sapno ar vizijos pasaulis suartina su M. Chagallu, iš dalies su P. Klee. Su pastaruoju sieja muzikalumas, jautrus, minkštas piešinys. O su J. Debuffet – polinkis į archajiškas mitines formas. Pagal religinę tematiką galima lyginti ir su G. Rouault. Tik Rouault linksta į krikščioniškąją, o Tobiasse'as – į judaizmo simboliką.

3.Gyvenimo ir kūrybos datos

Theo Tobiasse gimė Izraelyje 1927 metais. Kilusi iš Lietuvos jo šeima tikėjosi rasti pažadėtąją žemę ten, Izraelyje. Kirtusi Vokietiją, Berlyną, šeima atvyksta į Paryžių 1931 m. Po to – tamsūs nacių okupacijos metai. 1939 m. miršta motina. Po nacių okupacijos Tobiasse'as tik svajoja apie šviesą, saulę ir didžiulį dangų. T. Tobiasse'as nurims Nicoje, Saint-Paul de Vence. Čia jam didžiulį įspūdį padaro mėnulio peizažo Saint-Barnabé plynaukštėje atradimas. Šie įspūdžiai taps jo kūryba.

Prisiminimai grįžta kaip atminties nuotrupos ir išsiskleidžia kūryboje, potėpiuose: moteris kaip motina ir meilužė, tremtis, prisiminimų apie vaikystę Lietuvoje reminiscencijos. Paveiksluose išnyra žali vaikystės kaimo šalia Kauno kraštovaizdžiai, garlaivių žibintai plaukiant Nemunu, apsnigtos Kauno gatvės lekiant su rogėmis, taip pat apvalūs arbatos puodeliai ir pilvoti virduliai, spinduliuojantys šeimos šilumą... Iš pojūčių gimstantis džiaugsmas, piešimas, persunktas spalvų ir muzikos, susimaišo su poetizuotais kelionių iš Venecijos, Niujorko ir Jeruzalės įspūdžiais.

Nuo 1960 m. Theo eksponuoja savo paveikslus ir iš karto jaunųjų dailininkų parodoje *Palais de la Mediterranée* Nicoje laimi pirmąją premiją. 1962 m. vyksta į *Rijksmuseum* Amsterdame susipažinti su Rembrandto paveikslu „Žydų vestuvės".

Patiria antrą „nušvitimą“ – šis paveikslas atskleidžia medžiagos paslaptį ir spalvų paslaptį, jis supranta viską apie *chiaroscuro*. Nuo 1964 m. Tobiasse'as plėtoja daugiau asmeninę ikonografiją, sudarytą iš savo prisiminimų apie vaikystę Lietuvoje, apie šeimos klajones siekiant saugaus išsigelbėjimo uosto nuo holokausto. Traukinys, kuris veža šeimą iš Kauno į Paryžių, taip pat žydų stovyklose tapo pasikartojančiu motyvu. Žymiausi šio laikotarpio darbai: „Le Vélocipède“ (1959), „Le Chat de Vence“ (1961), „L'Oiseau rouge“ (1964), „La Nuit de l'oiseau“ (1960).

Tarptautinis pripažinimas atėjo po 1968 m. parodos Niujorke. Netrukus pasirodo jo pirmas žydų diasporos problemoms skirtas 18 litografijų albumas „Diaspora“ (1969).

1970 m. T. Tobiasse'as aplanko Izraelį, o 1982 m. sukuria įspūdingą vitražą „Les fêtes juives“ („Žydų šventės“).

Nuo 1980 m. Théo Tobiasse daug keliavo po Naująjį pasaulį – JAV, Meksiką, atrado įspūdingas actekų, majų šventyklas, neįprastų formų Mezoamerikos civilizacijų kūrėjų skulptūros kūrinius, kurie jį sužavėjo.

Nuo 1984 m. keičiasi technikos: gryną tapybą aliejumi, akrilu ir guašu keičia mišrios technikos darbai, įsivyrauja koliažiškos kompozicijos.

Tapyba, skulptūra, ofortas, pastelė, piešimas, keramika, vitražas yra jo įrankiai, perteikiantys veržlias, vitališkas dailininko emocijas.

Kanuose, St. Sauveur (Šventojo Gelbėtojo) koplyčioje yra įkurtas Theo Tobiasse'o muziejus. Sienos ištapytos ryškiaspalviais besilinksminančių, gyvenimu besidžiaugiančių porelių vaizdais.

Theo Tobiasse gyveno ir dirbo Saint-Paul de Vence (Sen Pol de Vense). Mirė 2012 m. lapkričio 3 d.

4. Kūrybos etapai, stiliaus bruožai, motyvai

Iš ankstyvos vaikystės patirčių plaukia „daugelio vaizdinių mįslingumas, aliuzijos į archajiškus mitus, magiją, mistiką, spalvų alchemiją ir kitus akademinio mokslo periferijoje esančius dalykus“[8]. T. Tobiasse'as naudoja turtingą spalvų gamą. Tačiau vyrauja rausvi, rusvi tonai, tarsi dar pabrėžiantys dramatišką žydų tautos likimo refleksiją.

Kalbant apie motyvus, svarbiausi yra egzilio, tremties, taip pat moters motyvai. Moteris iškyla kaip motina ir kaip vaisingumo simbolis. Pvz., paveiksle „Aš tapau moterį“ (1981) masyvi moters figūra su išryškintomis moteriškomis formomis iškyla kaip namų jaukumo simbolis.

Dar vienas T. Tobiasse'o stiliaus bruožas, išryškėjantis jo kuriamose kompozicijose – tam tikra erdvės baimė, prioritetas užpildytoms erdvėms.

4.1. Ankstyvoji (1959 – 1969)

Pirmuose darbuose vyrauja figūratyviniai motyvai, stokojantys simbolizmo. Pagrindinis dėmesys telkiamas į eksperimentavimą su įvairiomis technikomis (nors labiausiai pamėgtos technikos yra tapyba aliejiniais dažais ir guašu).

„Le vélocipède“ (1959) – su subtiliais perėjimais iš gelsvų į rudas spalvas ir

8 Antanas Andrijauskas. Egzilio lemties atspindžiai Théo Tobiasse'o meno vaizdiniuose. *Logos* 81, 2011, p. 144.

Geismo chaosas, perkirtus Torą.

jautriu grafiniu piešiniu liudijo, kad į meno pasaulį ateina neeilinio kolorito meistras. Piešinio jautrumu, muzikalumu ši drobė artima Klee paveikslams[9].

„Diaspora" (1969) – tai pirmas, žavintis vientisumu ir lyrizmu žydų diasporos problemoms skirtas ciklas, kuriame svarbūs kelionės simboliai (vežimas), susiję su egzilio tema.

4.2. Vidurinioji (1970–1983)

1969 m. pirmą kartą aplanko Veneciją. Jis mylėjo jos manieringą orientalistinių elementų prisodrintą architektūrą, jos spalvas. 1972 m. sukuria paveikslą „L'air de Venice", kuris spalvų grožiu nustelbia daugelį Chagallo kūrinių.

Po to, kai 1976 m. persikėlė į Saint-Paul-Vence, kuris tarp dailininkų garsėjo kaip tapybai itin paranki vieta, jau „nesitenkina tapyba plenere ar kelionių įspūdžiais, o vis dažniau atsisuka į įvairių kultūros istorijos reiškinių, knyginės kultūros pasaulį"[10].

„Concert pour Hommes Seuls" („Koncertas vienišiems žmonėms", 1972) – šis rausvatonis darbas dvelkia vaikystės nostalgija, centre – žydų žvakė-menora, kairėje – išdidinta vyro (muzikanto), dešinėje – moters figūra. Prie menoros susibūrusios žmogystos. Figūros eskiziškos. Visą erdvę užpildo rausvas fonas.

„Chacun doit refair le voyage par Lui-Meme" („Kiekvienas pats turi susikurti savo kelionę", 1975) – šis rausvatonis paveikslas dvelkia žaismingumu ir ironija. Centre – moters figūra, užimanti visą kairiąją paveikslo pusę. Šalia jos skubantis žmogus (tą įrodo ratų simbolis) bei ruonio figūra. Visi šie simboliai tarsi rodo tam tikrą mūsų pastangų kurti savo gyvenimą absurdiškumą.

T. Tobiasse kūryboje dažnas paukščio įvaizdis, pvz., „L'Oiseau mystique" („Mistiškas paukštis"), „L'Oiseau Théo" („Paukštis – Théo", 1978). Pastarasis darbas išsiskiria ekspresyvumu, paukščio figūra deformuota, tai tarsi negandų sudarkytas ir likimo palaužtas paukštis, nelyg kartaus žydų diasporos likimo metafora. Šioje kompozicijoje galima įžvelgti sąsajų su kubistinėmis Jacqueso Lipchitzo ir Osipo Zadkine'o skulptūromis.

Paveikslas „La dance des Justes" („Teisiųjų šokis", 1979) išsiskiria žaisminga kompozicija. Rausvatoniai žmogystos užpildo visą apatinę paveikslo erdvę, o viršuje – laimingi įsimylėjėliai, šalia jų erdvėje pakibęs ožys.

Vitražai „Les fêtes juives" („Žydų šventės", 1982) sukurti Žydų bendruomenės centrui Nicoje. Jie išsiskiria ypatingu spalvų turtingumu. Žydų bendruomenės centrą

9 Antanas Andrijauskas. Egzilio lemties atspindžiai Théo Tobiasse'o meno vaizdiniuose. Logos 81, 2011, p. 142–143.
10 Antanas Andrijauskas. Egzilio lemties atspindžiai Théo Tobiasse'o meno vaizdiniuose. Logos 81, 2011, p. 143.

taip pat puošia aliejinė tapyba „Que tes tentes sont belles, o Jacob“ (1982).

4.3. Brandžioji (1984–2012)

Brandiems Tobiasse'o kūriniams būdingas pabrėžtinas vaizdingumas, asociacijų gausa, siurrealizmo, ekspresionizmo ir modernaus primityvizmo priemonių junginys.

Apie 1984 m. dailininko tapyboje ryškėja polinkis į monumentalesnes formas, jo kūryba pradeda artėti prie Emmanuelio Mané-Katzo tapybai būdingo gaiviškumo, emocionalios spalvos poveikio sureikšminimo ir kitų spontaniškai saviraiškai būdingų bruožų[11].

„Ma famille venait de Lituanie“ („Mano šeima atvyko iš Lietuvos“, 1984) išsiskiria monumentaliomis deformuotomis figūromis, tarsi simbolizuojančiomis giminės tvirtumą.

Paveikslas „Le chaos du désir traversé par la Thora“ („Geismo chaosas, perkirtus Torą“, 1984) išsiskiria pasteliškomis melsvomis, rusvomis spalvomis. Paveikslo motyvai sukuria paslapties, mistiškumo atmosferą. Centre – moteris, kurios figūra itin masyvi, plaukiančių formų, primena debesis, beje, ir iš jos nugaros tarsi išdygsta lyg sparnas, lyg debesis. Ji netgi netelpa paveikslo plokštumoje (galva nukirsta). Šalia – žalsva užuolaida ir moters siekianti ranka. O dešinėje apačioje – kyšanti vyro galva. Šie vaizdiniai – nelyg iš pasąmonės kylančių geismų apoteozė.

Išvados

Sunku aprėpti tokią įvairią ir gaivališką T. Tobiasse'o kūrybą. Nepaisant akivaizdžių litvakų, moderniosios prancūzų dailės įtakų, jo kūryba išlieka savita pirmiausia savo dinamiškumu, žaidybiškumu, improvizaciniu pobūdžiu, muzikalumu, koloristiniu emocionalumu, stipria Lietuvos nostalgija. Dailininkas unikalus tuo, kad išbando visas technikas, jas tarpusavyje jungdamas, transformuodamas.

Ona GAIDAMAVIČIŪTĖ

Publikaciją rėmė:
SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Bibliografija

Antanas Andrijauskas. Egzilio lemties atspindžiai Théo Tobiasse'o meno vaizdiniuose. Logos 81, 2011.
Antanas Andrijauskas. Tautinio tapatumo paieškos litvakų dailininkų Chagallo ir Thobiasse'o kūryboje. Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis. Vilnius: LKTI, 2011.
Chaim Potock. Artist in Exile, 1987.
Gérard de Cortanze. Tobiasse ou le patient labyrinthe des formes. Paris: Différence, 1990.
Théo Tobiasse. *Tobiasse, rétrospective*. Cagnes-sur-Mer: Château-Musée, 1992.
Theo Tobiasse. Opera gallery. New York.
www.tobiasse.fr
http://www.lewbenart.com/apie-mus/
http://www.jewishcenter.lt/galerija_archyvas.htm

11 Antanas Andrijauskas. Egzilio lemties atspindžiai Théo Tobiasse'o meno vaizdiniuose. Logos, 81, 2011, p. 144.

VYTENIS RIMKUS

LIAUDIES MENAS ŠIUOLAIKINĖS KULTŪROS ERDVĖSE

Liaudies menas – sudėtinė bendrosios kultūros dalis, tačiau tos kultūros panoramoje jo lyginamasis svoris ir mastas nėra pastovus, jis kinta dėl daugelio priežasčių: nuo ekonominės, politinės ir socialinės padėties ir jų kaitos laike, nuo vidinių liaudies meno transformacijų ir liaudies meno sampratos kaitos. Šiuo aspektu problema svarstytina nuo XIX a. pabaigos iki mūsų dienų, t. y. nuo to laiko, kai liaudies menas apskritai išsikristalizavo į savarankišką meninės būties faktorių.

Liaudies menas yra tarsi medžio kamienas, iš kurio plėtojasi įvairūs meno reiškiniai, šakos ir šakelės. Kamienas stovėjo, stovi ir stovės, jis yra visos nacionalinės kultūros pagrindas ir stabilumo garantas. Bet tai nereiškia, kad jis yra sustabarėjęs, suakmenėjęs ar net sudžiūvęs darinys. Net jo šaknys gali pasiekti ir gretimų teritorijų syvus ir išleisti atžalas, vienos šakos nuo oro atmainų suklesti ir pražįsta naujais žiedais, kitos vysta ir nubyra. Kinta ir pati liaudies meno samprata bei apibrėžimai. Tradicinė (dar laikoma ir klasikine) liaudies meno samprata buvo apibrėžta kaip anoniminė žemdirbių, ūkininkų taikomojo pobūdžio meninė kūryba, einanti iš kartos į kartą, susiklostydama į pastovius meninius ir funkcinius parametrus ir įgydama tradicijos statusą. Taip susiklostė tradicinis liaudies menas, jo šakos, žanrai, medžiagos, funkcionavimo formos. Bet ir tas tradicinis menas, nors ir lėtais tempais, vystėsi, kito. Paminėsime keletą faktų. Lietuviškomis, žemaitiškomis tapusios medinės klumpės Lietuvoje, Rietave atsirado tik XIX a. viduryje, atkeliavusios iš Olandijos per Prūsiją. Plačiai paplitusios Žemaitijoje jos tapo vienu iš charakteringiausių lietuvių liaudies meno objektų. Spalvoti mūsų rūbai, žemaitiški sijonai, suvalkiečių margosios prijuostės paplito, įsitvirtino tik atsiradus ir pradėjus plačiai vartoti anilino dažus. Tas spalvingumas egzistavo ir dabar tebeegzistuoja lygiagrečiai su švelnių spalvų lino audiniais, prislopinta vilnos spalva. Į liaudies meno erdves veržiasi naujos medžiagos: šilkas, sintetika, modernios technologijos. Antkapiniai kaltos geležies paminklai atsirado pradėjus Lietuvoje geležinkelių tiesimą ir atpigus geležiai. Ypač ryški tradicijų ir naujovių sankirta puodininkystėje. Žemės ūkio sistemos kaita lėmė ir puodų gamybos kaitą: nykstant primityviajai pienininkystei, kai moliniai

indai buvo pagrindinis inventorius, atsirado paklausa dekoratyvinei, parodinei, suvenyrinei keramikai. Puodžių Radeckų didelės interjero vazos iš pradžių buvo aštriai kritikuojamos kaip netradicinės, tačiau palaipsniui įsitvirtino tautodailės parodose, buityje.

Ypatinga vieta lietuvių tautodailės raidoje tenka medžiui, kuris per ilgus šimtmečius tapo ne tik pagrindine materialine medžiaga, bet ir dvasingumo, gyvybingumo laidu. Mes gyvename šalia medžių, su medžiais, medžių apsuptyje. Medžiai gyvena drauge su mumis, jie taip pat gimsta, auga, serga, miršta sava ir prievartos mirtimi. Galų gale žmogus lyg ir susitapatina su medžiu, net gali pavirsti juo ir tada jau svyruoti kaip baikščioji dukrelė Epušė, ar iškilmingai rymoti kaip Eglė, ar tvirtai stovėti prieš audras kaip Uosis ir Beržas, net pasirinkti dieviškąjį Ąžuolo buvimą.

Apie lietuvio ryšį su giria ir su atskiru medžiu liudija tautosaka (“augo girioj ąžuolėlis...”, “augo kieme klevelis...”, “augo kieme liepužėlė...”), papročiai, gyvenimo būdas. Statė lietuviai medines pilis, trobesius, iš medžio gamino rakandus, iš jo atsirado ir vieni pirmųjų meno kūrinių.

Štai kryždirbystė – aukščiausia mūsų liaudies meno raiškos viršūnė. Perėjusi ilgą ir sudėtingą raidos kelią nuo pagoniškųjų memorialinių stulpų, nuo Pamario figūrinių krikštų, patyrusi draudimus ir naikinimus tapo kūrybinių tautos galių simboliu. O materialinis kryžių pagrindas – vis tas pats medis, medžio kamienas, jo šakos ir šakelės, inspiruojančios žiedų, žvaigždžių ir saulės įvaizdžius. Kryždirbystėje sutelpa skulptūros, Dievo ir žmonių vaizdai, o bendrai – tai kondensuotas pasaulio vaizdas.

Lietuvių liaudies drožyba ir skulptūra – daugiasluoksnis ir daugiareikšmis kultūros reiškinys, kurio visapusiškam pažinimui reikalingi ne tik tradiciniai tyrinėjimo metodai, bet ir naujų išeities pozicijų paieškos. Taip antropomorfinių ir zoomorfinių vaizduojamųjų motyvų paieškos archeologiniuose radiniuose leidžia lietuvių apimtinės ir siužetinės plastikos pradžią ir kilmę nukelti į pagoniškąją epochą. Tradicinės liaudies skulptūros suklestėjimo laikotarpis – XVIII-XIX a. Ypač sudėtingus pokyčius liaudies skulptūra patyrė XX a., kai vidiniams kultūros dėsniams veikiant stagnaciją ir nuosmūkį pakeitė monumentaliosios liaudies skulptūros atgimimas.

Medis per visą lietuvių liaudies meno plastikos raidą tapo ir yra pirminė medžiaga, kurioje formavosi ir formuojasi pagrindinės raiškos formos. Gintariniai Juodkrantės amuletai – žmonių figūrėlės – akivaizdžiai byloja apie jų medinius prototipus. Geležinės koplytstulpių viršūnės-saulutės taip pat daug ką perėmė iš buvusiųjų medinių saulučių. Jau XIX a. viduryje Steponas Gailevičius sukūrė pirmuosius monumentalius akmeninius kryžius, kurių konstrukcija ir bendras vaizdas vėlgi primena medinius prototipus. Turi praeiti tam tikras laikas ir praktinė patirtis, kad būtų suvoktos naujos plastinės medžiagos savybės ir raidos galimybės. O medis išlieka tam tikra jungiamąja grandimi ir metalo, ir akmens, ir kitų medžiagų meniniame buvime.

Plastinės kalbos bendrybės ir savitumai, kai kurių siužetų bei jų meninio

Elena Adomaitienė. „Baltijos kelias“, tapyba.

vaizdo analizė, meninių individualybių iškilimas ir apskritai liaudies meno individualizacijos problema – neišsemiama tyrinėjimų erdvė. Tyrimai parodė prieštaringą įvykių eigą: vaizduojamojoje liaudies dailėje autorystės įsitvirtinimą ir, antra vertus, kolektyvinio kūrybos prado naujas reiškimosi erdves liaudies skulptūros ansambliuose. Autoriškumas, kolektyviškumas ir net anonimiškumas vystosi greta, persipina tarpusavyje.

Medis kaip meninės kūrybos medžiaga ir šiandien vis naujai atskleidžia savo galimybes. Šiaulių apskrities tautodailininkų parodoje Radviliškio atstovas Edmundas Gaubas Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetį pasitiko naujais kūriniais. Reljefinės plokštės skirtos didiesiems Lietuvos kunigaikščiams. Artimesnės istorijos įvykius mena reljefas “Lietuvos kariuomenė puola bermontininkus prie Radviliškio”. Iš tikrųjų, gal tik senosios kartos žmonės beatmena tą žūtbūtinį mūšį, kai Radviliškio vėjinis malūnas, beje, akmeninis, ir šalia esančios kapinės, taip pat akmenine tvora aptvertos, kelis kartus ėjo iš rankų į rankas, iš esmės lėmęs bermontininkų invazijos pralaimėjimą. Net kelerius metus E. Gaubas drožė didįjį savo kūrinį, vaizduojantį Žalgirio mūšį. Horeljefinės žirgų, karių – savųjų ir priešų – figūros komponuojamos su plokštesniu reljefu, pereinančiu į foną. Šis įspūdingas kūrinys neturi analogų liaudies mene, tuo pačiu jis atskleidžia ir patvirtina šiuolaikinio liaudies meno tradicijų ir naujovių dermės galimybes. Šis kūrinys pakliuvo į reprezentacinio Rimanto Dichavičiaus albumo „Laisvės paženklinti“ 2-ąjį tomą. Ši daugiafigūrė kompozicija neturi analogų liaudies mene, kartu atskleidžia ir patvirtina šiuolaikinio liaudies meno tradicijų ir naujovių dermės galimybes. To paties albumo 3-jame tome pristatomas liaudies meistras Vidas Cikana – skulptūros ir kryžių kūrėjas.

*

Istorinius įvykius vaizduojantys liaudies meistrų kūriniai pirmiausia vertintini kaip tos istorinės atminties puoselėtojai ir propaguotojai, patriotizmo ugdytojai. O tų įvykių vaizdinė, meninė interpretacija gali būti ir, žinoma, būna labai įvairi.

Liaudies meno raidai vystyti rengiami seminarai, kurių metu meistrai ne

tik įgauna naujų žinių, tobulina meistrystę, bet ir praturtėja dvasiškai. Liaudies meno seminarų pobūdis susiformavo veikiamas gilių tradicijų, istorinės liaudies kūrybos patirties ir šiuolaikinės liaudies dailės poreikių. Atidžiau pažvelgę į praeitį, rasime nemažai reiškinių, kuriuos galima laikyti seminarų, amatų dienų ir kitų šiandieninių liaudies meno renginių užuomazgomis. Tai įvairių liaudies meno dirbinių turgūs, mugės, įdomūs amatininkų ir jaunimo suėjimai. Praeitame amžiuje atsirado kursai, rateliai. Visi šie renginiai tapo svarbia sudėtine kultūrinio gyvenimo dalimi nuo eilinio pasilinksminimo ir laisvalaikio praleidimo iki reprezentacinio pobūdžio faktorių.

Jonas Vaicekauskas. „Vilties angelas“, medis, paminklas Joniškyje

Iškilo mokomoji, auklėjamoji tautodailės problema. Liaudies meistrai, ypač veteranai suvokia, jog reikia mokyti, auklėti jaunimą, kad jis nenutoltų ir pats dalyvautų šioje veikloje. Pažymėtina Šiaulių universiteto auklėtinių – piešimo, braižybos ir darbų mokytojų – veikla. Darbų pamokose, būreliuose mokoma drožybos, juostų audimo, žaislų iš šiaudelių darymo, verbų komponavimo ir kitų darbų. Malonu stebėti, kai didžiųjų mugių, proginių švenčių metu mokytojas su būreliu vaikų demonstruoja kaip tai daroma, darbuojasi jo auklėtiniai, o šalia būriuojasi kiti, laukdami eilės pabandyti to darbo. Štai kad ir 2019 m. rudens „Užgavėnių kaukių“ šventėje prie „Aušros“ muziejaus Žaliūkių malūno susirinkus įžymiesiems kaukių meistrams iš visos Lietuvos, čia pat ir būrelis vaikų, vadovaujamų mokytojo Gintaro Daukšos, jau bandė drožti „savąsias“ kaukes.

Žengiant į XXI a. daug charakteringų tautodailės reiškinių sparčiau vystosi regionuose. Tautodailininkai pastaruoju metu aktyvina savo veiklą, šalia parodinės veiklos atgyja kūrybinės stovyklos, seminarai. Zoninėse tautodailės parodose dalyvauja nuo 100 iki 300 autorių, vyksta šakinės parodos-konkursai: medžio drožėjų Rokiškyje, tapytojų – Joniškyje. Tarp šių didelio masto renginių – daug įvairiausių personalinių parodų parodėlių, neretai tautodailė lyg ir susilieja su moksleivių, vaikų kūryba. Galima tvirtinti, kad liaudies menas – tautodailė – mėgėjų kūryba ne tik tebėra gyva, bet ir po stichiško rinkos ekonomikos įsiveržimo į menų pasaulį pagimdyto nuosmūkio rodo plėtros tendencijas.

Tautodailės parodos išsiskiria keliais požiūriais: tai pačios lankomiausios ekspozicijos. Jų lankomumą inspiruoja tai, kad kūriniai artimi daugumai lankytojų, jie suvokiami kaip ne itin nutolę nuo žmogaus savo atlikimo formomis, siužetais, turiniu, idėjomis. Tos parodos sukelia diskusijas, ginčus, labai platus jų vertybinis diapazonas. Ekspozicijos atspindi išorinius ir vidinius poslinkius: iš anoniminio kolektyvinės kūrybos objekto ji tampa individualiu, autoriniu, šalia taikomosios

Vytautas Jarutis. Kryžius, geležis.

dailės sparčiai plėtojasi vaizduojamoji, ypač tapyba. Nenutrūksta ryšiai ir su profesionaliąja daile – tai paliudija nuolatinis profesionalų dailininkų dalyvavimas Tautodailininkų sąjungos veikloje, žiuri komisijose, pvz., 2004 metų Adomo Varno premijos laureatė tautodailininkė Elena Kniukštaitė yra reprezentavusi Lietuvos tapybą užsienyje kartu su profesionaliais tapytojais bendrose ekspozicijose. Bendravimo, savitarpio ryšių pavyzdžių esama nemažai.

Prie profesionaliosios dailės ypač priartėjo akmens meistrai. Tai – šiauliečiai meistrai Kazys Bimba, Jonas Vaicekauskas, Vilius Biskis. Jų kūriniai eksponuojami bendrose parodose su dailininkais profesionalais, dalyvauja paminklų projektų konkursuose. Juozo Liaudanskio tradicijų tąsa tapo pastovūs akmenskaldžių seminarai Kelmėje, padarę ši miestą Lietuvos akmens skulptūrų sostine. Panaši raida vyksta ir su metalo kalyba, juvelyrika. Kalviai ir dailininkai-metalistai susibūrė į draugiją, ruošia bendras kūrybines stovyklas. Tokių sambūrių rezultatas – meistro Vytauto Jaručio metalinių saulučių ir kryžių ansamblis Užvenčio dvaro parke.

Liaudies ir profesionaliosios dailės ryšiai – įvairiapusiški ir įvairūs. Tautodailė – mokslinių tyrimų sritis, dailininkai – organizatoriai; štai jau eilė metų Tautodailininkų sąjungai vadovauja tapytojas Jonas Rudzinskas, gausiam Šiaulių skyriui – dailės mokytoja Laima Kelmelienė. Savotiškai įdomus reiškinys – įžymiosios liaudies tapytojos-primityvistės Monika Bičiūnienė, Petronėlė Gerlikienė, Elena Adomaitienė: jų sūnūs – dailininkai profesionalai, improvizavę savo mamų kūrybinius potraukius. Ir štai jos tapo tapytojomis, ne mažiau įžymios už savo sūnus.

Pažymėtina, kad tokie reikšmingi kultūros renginiai, kurie apskritai išreiškia šiuolaikinės tautodailės būseną, dažnai bazuojasi periferijoje. Jiems suteikiamos geriausios, prestižinės salės, atidarymuose dalyvauja valdžios atstovai, renginiai tampa tikromis šventėmis. Tuo požiūriu tautodailė atlieka vieną iš svarbiausiųjų meno funkcijų – žmonių suartėjimo ir bendravimo funkciją.

Reikia tik apgailestauti, kad pastaruoju metu Vilnius nebesuteikia respublikinėms tautodailės parodoms centrinių parodų rūmų, taip vadinamųjų ŠMC, net jubiliejinės dainų šventės metu.

Tautodailės erdvėje esama visko – ir menkaverčių darbelių, ir kičo apraiškų, bet svarbiausia, kad yra veiksmas, procesas, raida. Ir vėl į pirmąją vietą iškyla liaudies skulptūra ir jos viršūnė – kryždirbystė, pripažinta pasaulio paveldo meno vertybe.

Liaudies meno ir ypač monumentalistikos suklestėjimas – savita kultūrinės

rezistencijos forma. Prisimintina, kad nelaisvės metais tai buvo galingas nacionalinių kūrybinių jėgų protrūkis, kurio rezultatai plačiai nuskambėjo tiek tuometinės Sovietų sąjungos viduje, tiek ir užsienio šalyse, išvedė lietuvių liaudies meną į tarptautinę areną.

Liaudies skulptūra laiko tėkmėje pergyveno gimimo, buvimo ir mirties momentus. Ji dažnai buvo puolama ir naikinama, tačiau ir vėl atgimdavo. Skulptūros, ypač memorialinės ir sakralinės, gyvenimas adekvatus žmonių, liaudies, tautos gyvenimui. Liaudies skulptūros gyvybingumą lėmė ir tebelemia jos dvasingumas, glaudus ryšys su pavienių žmonių ir visos tautos istorinės atminties poreikiais, dabarties ir ateities siekiais.

Saulius Lampickas. „Perkūnas“.

Tautodailės panoramoje ne mažiau svarbi ir architektūros problematika. Ji savo istorinėje raidoje patyrė keletą lūžių. XIX-XX a. sandūroje formavosi pagrindiniai stilistiniai valstiečių sodybų, atskirų pastatų bruožai, sodybų planinė ir funkcinė struktūra, kaimų tipai. Ilgainiui į architektūros erdvę buvo įtrauktos medinės bažnyčios, pastatai iš molio ir akmens, cerkvės, sinagogos, ūkiniai dvarų pastatai, atkreiptas dėmesys į priemiesčius. Pirmoje XX a. pusėje, ypač nepriklausomybės metais (1818-1940) kaimai buvo skirstomi į vienkiemius, senoji, klasikine tapusi valstiečio sodyba nyko ir buvo naikinama, o naujosios sodybos buvo kuriamos pagal tipinius projektus ir iškrito iš liaudies architektūros erdvės. Sovietmečiu vyko atvirkštinis procesas: visuotinė melioracija, naikinami vienkiemiai ir senieji išlikę kaimai, kuriamos didelės kolūkinės gyvenvietės. Plito nuomonė, kad liaudies architektūros raida nutrūko, senosios, klasikinės jos formos gali išlikti tik muziejuose, o pastangos išsaugoti etnografinius kaimus kaip gyvybingus, funkcionuojančius objektus, nepasiteisino.

Vis tik su liaudies architektūra susijusių reiškinių būta, nors tai dažnai virsdavo diskusijų objektu. 1960-1980 m. platų mastą įgavo savavališkų pirčių pirtelių statyba, kuriose dar Lionginas Šepetys įžiūrėjo liaudies kūrybos elementų. Didelį postūmį svarstymams davė taip vadinamų kolektyvinių sodų kūrimasis. Visi Lietuvos miestai ir net miesteliai apaugo ištisais kvartalais sodelių su namais-nameliais, kurių dalis tapo nereglamentuotos kūrybos objektais. Prie liaudies architektūros sąlyginai galima buvo skirti naujai statomų pagal sankcionuotus projektus namų, sodybų savadarbius priedus: tvoras, vartus, sienų ir stogų puošmenas, neretai pasirenkant senosios architektūros elementus.

Naujai vertintini ir unikalūs, lyg ir vienetiniai kūrybos reiškiniai, atsidūrę tradicinės klasikos pakraštyje ar net už jos ribų. Apie jų buvimą praeityje labai mažai težinoma, bet jų būta. Tai XIX a. pabaigoje Juozo Gedmino kurta sodyba

Keramikas Jonas Vilimas.

su automatiškai atsidarančiais varteliais, medyje įrengtu nakvynės nameliu ir, žinoma, įžymiuoju Nirtaičių kalneliu su gausybe akmeninių skulptūrų. Tik vėliau kalnelyje pradėta laidoti, ir jis tapo žinomas kaip Nirtaičių kapinaitės. Sovietmečiu stichiškai susikūrė tokie dariniai kaip Nevidanskio sodas, Kučinskių sodyba, Intos akmenų parkas, Kosto Gendvilo sodyba-"Maironio laivas" prie Meškuičių, Orvydų sodyba ir daugelis kitų. Dalis jų jau sunyko, o kai kurie išaugo, įgijo visuomeninio ar valstybinio muziejaus statusą. Šitų objektų raida ir buvimas tebevertinami labai prieštaringai nuo visiško atmetimo iki entuziastingų pagyrų. Į tuos reiškinius ypač įtariai žiūrėjo tuometinė valdžia, imdamasi net represinių priemonių, baudų, griovimo (kaip buvo su Orvydų sodyba). Net tuo metu prasidėjusiame liaudies skulptūrų ansamblių kūrimo vajuje (Ablingos, Čiurlionio kelio, Raganų kalno) įžiūrėta priešiškumo valdžios ideologijai elementų. Šiandieną, jau iš tam tikros perspektyvos žvelgiant į tuos lyg nuošalės, nesankcionuotus reiškinius, galima teigti, kad juose slypėjo tyliosios, kultūrinės, tautinės rezistencijos tendencijos. Tokios sodybos ir "ansambliai" buvo tartum priešprieša unifikuotam standartizavimui, deklaruojama asmens kūrybinės-materialinės ir dvasinės raidos laisvė. Skulptūrų ansambliai buvo istoriškai sąlygota užmaskuota tarpinė grandis kryždirbystės raidoje, kryždirbystės, kuri, kaip minėta, šiuo metu įtraukta į JUNESKO pasaulinio kultūros paveldo sąrašą. Šiuo metu kuriasi ir jau funkcionuoja naujos sodybos-muziejai Kuršėnuose, Druskininkuose ir kitur.

Atgavus nepriklausomybę, liaudies menas pergyveno nelengvus pirmuosius metus, maždaug iki 1993-ųjų. Visuotinė komercializacija daugelį meno šakų pastūmė buitinės tiražuotos gamybos linkme. Tik palaipsniui liaudies menas vėl pradėjo grįžti į šiuolaikinės kultūros panoramą kaip sudėtinė jos dalis, pastebimi įsitvirtinimo požymiai. Įtikinantis to pavyzdys – tautodailės parodos, ypač regionuose. Su liaudies architektūra situacija klostosi nuoseklia eiga – tiek savo materialine raiška, tiek ir funkcionavimo parametrais klasikinė valstiečio sodyba su visais savo pastatais yra jau užbaigtas reiškinys, kultūrinio paveldo vertybė, kuri, aišku, tebėra tyrinėjama.

Dabar atsirado naujos liaudies kūrybos raiškos formos, kurias vėl su tam tikromis išlygomis galėtume priskirti liaudies architektūrai. Pirmoji statinių grupė – tai buvusių gimtųjų sodybų atnaujinimas ir atstatymas poilsiui. Tai atminties įtvirtinimas ir savotiškas žmogaus susidvejinimo reiškinys: darbinis gyvenimas mieste modernioje aplinkoje, įgijus aukštą kvalifikaciją (mokytojas, inžinierius, tarnautojas,

verslininkas ir kt.), ir poilsis "savoje" gamtoje, bylojančioje apie praeitį, bet nestokojančioje ir šiuolaikinių patogumų. Jų kūrėjai niekuomet neprašė profesionalių architektų idėjų – savo namuose labiau pasikliaujama intuicija, joje organiškai susijungė etnografija ir modernumas.

Antrai grupei priklausytų statiniai ir įrenginiai, susiję su kaimo turizmu. Vienu atveju tam tikslui panaudojamos išlikusios senosios sodybos, kitu – statomos ir įrengiamos naujos. Pirmuoju atveju vyksta modernizacija, įrengiami modernūs patogumai, antruoju – naujiems statiniams suteikiamas senumo vaizdas (tradicinės medžiagos, tradicinės formos). Autentiškumo požymių daugiau išlieka senose sodybose, bet apskritai kaimo turizmo materialinė bazė kaip visuma yra reprodukcinio charakterio. Tokios paskirties objektai kuriami neretai atokiose vietose, prie ežerų ir upių, pamiškėse ir miškuose, plačiajai visuomenei menkai težinomi, todėl stinga visapusiškesnių vertinimų, teorinių apibendrinimų. Daugiau pasitaiko reklamos, bukletų, ekonominio pobūdžio informacijos.

Trečiai grupei priskiriami labiau pastebimi statiniai ir įrenginiai – pakelių užeigos (pavadinimas sąlyginis, nes įrenginiai pavadinami ir karčemomis, kavinėmis, restoranais ir kitaip). Jos kuriasi prie transporto magistralių, kryžkelių, priemiesčiuose, poilsio zonose, prie automobilių aikštelių, degalinių. Pradžia buvo kuklūs kioskeliai, pastogės. Gausėjant privataus transporto, keliautojų skaičiui, patogiose strateginėse vietose plėtėsi statybos, iškilo konkurencija ir svarbiu tos kokurencijos faktoriumi tapo užeigos vaizdinis patrauklumas, praeities, senovės ekspozicija, daugumai lankytojų – vėlgi lyg ir sugrįžimas į pergyventus laikus ar jau iš pasakojimų ir literatūros pažintos kaimiškosios aplinkos būvį. Dalis tų užeigų išaugo į grandiozinius kompleksus, tokius,

Julija Daniliauskienė. „Pasakų miestas", popieriaus karpinys.

Monika Bičiūnienė. „Mano šeima", tapyba.

Raimondas Baškys. „Rūpintojėlis“.

kaip prie Palangos besiplėtojanti užeiga “Pas Juozą”, Kretingos “Vienkiemis”. Šiose užeigose ir kompleksuose esama visko: mūrinių ir medinių pastatų (tokie kaip buvę vandens ir vėjo malūnai), buvusių vietoje, atkeltų, naujai pastatytų iš medžio ir skaldytų lauko riedulių. Renkamos ir eksponuojamos senienos ar šiaip nebereikalingi daiktai, dažniausiai susiję su žemės ūkiu. Lauke ir patalpose rikiuojasi vežimai ir rogės, ypač ratai, kurie, tenka pripažinti, turi savyje nemažai dekoratyvumo. Surandama žemės ūkio padargų: sveikų ir aplūžusių, surūdijusių dalgių, šakių, plūgų, visokių variklių, net traktorių, automobilių ir jų dalių, sveikų ir apdaužytų puodų, lygintuvų, žvakidžių, šiaip neaiškios paskirties dirbinių.Tai lyg ir savotiški etnografiniai muziejai. Atgimsta apvalių rąstų statyba, šiaudų ir nendrių stogai, įrengiamos vaikų žaidimų aikštelės, kuriose galima susipažinti ir net pažaisti senuosius piemenų žaidimus. Kuklesnė užeiga aptvarėlyje laiko šerną, kitur – egzotiškų paukščių kolekcija. Šiuos aprašymus ir išskaičiavimus galima tęsti ir tęsti. Yras jų ir Šiaulių apylinkėse: link Bubių – kelios savitos užeigos, vykdami į pietų pusę pamatysime vis atsinaujinantį Šeduvos malūną, besimainančias Arimaičių ežero pakrantes.

Minėti reiškiniai priskiriami prie šiuolaikinio meno raidos formų su visa teigiamų ir abejotinų bruožų įvairove. Teigiama, kad seni, reliktiniai daiktai suranda egzistavimo terpę, atkuriami seni statybos būdai ir medžiagos suvaidina nors ir ribotą, bet vis tik tautinio savitumo vaidmenį.

Abejotinos kičo apraiškos, nors pati kičo samprata nuolatos kinta. Abejonių kelia modernių įrenginių ir reliktinių daiktų nesaikinga kaimynystė, tiesiog skonio stoka. Visa tai susiję su pasirinkimo teise ir galimybėmis, tiek iš šeimininkų, tiek iš lankytojų pusės.

Išvada būtų tokia: reiškinys egzistuoja, plėtojasi, kaupiama informacija ir pirmieji teoriniai samprotavimai. Atstatytos ir kaimo turizmo sodybos, pakelės užeigos savo visuma laikytinos šiandieninės liaudies architektūros objektu, nenutrūkstamo proceso vienas iš etapų.

Šiandieninis liaudies menas – toli gražu ne vien valstiečių, ne vien kaimo žmonių kūryba: tik kas dešimtas tautodailininkas yra kaimietis (dažniausiai – rajono centro gyventojas). Kone kas trečias, ketvirtas tautodailininkas turi aukštąjį išsilavinimą. Visa tai būtina turėti galvoje aptariant kriterijus, uždavinius, formuojant požiūrį į

nūdienos reiškinius. Ir dar: jei mes liaudies meną vertinsime tik kaip senąją tradicinę kūrybą, griežtai laikysimės kanonų, pasmerksime jį eksponuoti vien muziejuose, jis bus atplėštas nuo realaus gyvenimo. Be įtakų, be fantazijos, be kičo, be įvairovės (Orvydų, K. Gendvilo sodybos) neįmanoma gyvybinga liaudies meno raida.

Nauji laikai išryškina kitus liaudies meno bruožus, ypač kelia jo funkcionavimo problemas. Dauguma parodų įdomios ne tik dėl geresnių ar menkesnių kūrinių gausos, bet ir dėl jų įvairovės. Lyg ir neliko skiriamosios linijos tarp kaimiškojo ir miestietiškojo folkloro, tarp primityviosios, meistriškosios ir profesionaliosios raiškos, tarp pripažintų, įsitvirtinusių tradicinių formų ir naujovių paieškų.

Aktualus lieka liaudies meno-tautodailės terminijos klausimas, klasifikacinės problemos. Čia galimos įvairios išeities pozicijos: pagal šakas ir žanrus, medžiagas ir technologijas, tradicijas ir naujoves, pagal kūrėjus (valstiečiai, miestiečiai-darbininkai, inteligentai, savamoksliai, turį įvairaus laipsnio išsilavinimą), individualios ir kolektyvinės kūrybos, pagal funkcionavimo pobūdį (taikomasis, dekoratyvinis, vaizduojamasis, parodinis, muziejinis, suvenyrinis), komercinis-nekomercinis ir kt.

Galima konstatuoti tokias liaudies meno egzistavimo slinktis: nuo kolektyvinės kūrybos link individualios, o tuo pačiu ir nuo taikomosios dailės link vaizduojamosios-paveikslinės dailės. Net atgyvenę savo utilitarinę paskirtį dirbiniai tampa "paveikslais", pvz., sena medinė klumpė miestiečio salone, sekcijoje už stiklo. Tai yra ir suvenyrizacijos slinktis: dažnas gaminys, kūrinėlis tampa suvenyru, vystosi savita suvenyrų liaudies meno pagrindu gamyba. Pakitus liaudies meno kūrinių-kūrinėlių funkcijai, iškyla naujų problemų. Pirmiausia, suvenyro kaip tautinės būties reprezentavimo pobūdis ir ribos, jo estetiniai kriterijai. Praktika rodo, kad ir šioje srityje pirmiausia lemia kūrėjo meistriškumas, o taip pat savotiškas susitarimas tarp kūrėjo ir vartotojo-visuomenės. Be to, šiandienos tautodailininkas privalo būti ne tik savojo žanro meistras, bet ir plataus akiračio žmogus, suvokiąs ne tik materialiąsias, bet ir dvasiškąsias tautines vertybes.

Pažymėtina gausi tautodailės literatūra. Pastoviai leidžiamas "Tautodailės metraštis", spausdinamos monografijos, albumai. Tarp pastarųjų pažymėtinos knygos apie medžio drožėjus Vytautą Ulevičių, Rimantą Baškį, Juozapą Jakštą, Saulių Lampicką, Adomą Kvasą, tapytojus Moniką Bičiūnienę, Petronėlę Gerlikienę, Eleną Adomaitienę, Alfonsą Pivoriūną, Eleną Kniūkštaitę, Danguolę Raudonikienę, Algirdą Sakalauską, kalvį Vytautą Jarutį, puodžių Vytautą Valiušį, karpytoją Juliją Daniliauskienę ir kt. Visa tai įtvirtina tautodailę ateičiai, meno ir tautos istorijai.

Didelę reikšmę liaudies plėtotei turi organizacinės formos. Apie tai liudija Lietuvos liaudies meno draugijos-Tautodailininkų sąjungos 50-metis, literatūros (metraščių, monografijų, parodų katalogų) leidybos gausa. Lietuvos tautodailininkų sąjunga – kūrybinė organizacija, telkianti tradicinių liaudies amatų meistrus ir dailininkus mėgėjus. Įkurta 1966 m. kaip LSSR liaudies meno draugija; 1989 m. suteiktas dabartinis pavadinimas. Pirmaisiais organizavimo metais draugija bandė jungti visas liaudies kūrybos šakas ir žanrus (plastinę-vaizduojamąją kūrybą, folklorą, muziką, šokius, vaidybą), tačiau apsistota ties pirmąja šaka, įvardijama kaip liaudies meno, tautodailės šaka. Būtina pabrėžti, kad tokia draugija visoje buvusioje

Raimondas Baškys darbuojasi.

Sovietų sąjungoje taip ir liko vienintele, įtvirtinusia liaudies meistro kūrėjo statusą. Draugijos nariai svariai prisidėjo prie tautinės kultūros gaivinimo, ugdymo ir plėtojimo. Tos funkcijos ne tik išliko iki šiol, bet įgyja ir naujų raidos formų: dalyvauja tarptautinėse parodose ir mugėse, yra Meno kūrėjų asociacijos, ECA (Europos liaudies meno), Autorinių teisių agentūros, UNESCO narė. Tautodailininkų sąjungoje veikia eilė kūrybinių sekcijų: audimo, mezgimo, skulptūros, pynimo, grafikos, tapybos, keramikos, kalvystės, juvelyrikos, suvenyrų. Susikūrė regioninės bendrijos, jos turi savo salonus.

Plačius, pastovius užmojus, kaip jau minėta, įgijo kolektyvinės kūrybos, bendravimo formos: stovyklos, plenerai, seminarai. Jų metu sukurti kūriniai dažnai tampa reikšmingais estetiniais ir patriotiniais ansambliais, papildo vietinių muziejų rinkinius. Kai kurie senesnieji atnaujinami (Raganų kalnas), atsiranda naujų, žyminčių partizanų kovų ir žūties vietas. Lankytinais muziejėliais paverstos kai kurių meistrų sodybos ir dirbtuvės. Kuršėnuose įsikūrė puodžių Radeckų, Vilimų dirbtuvės, Raimondo Baškio sodyba „Medinukų pasaulis‘. Tokių muziejų kūrimasis Lietuvoje paliudija tautodailės gyvybingumą, naują kultūros raiškos pobūdį. Susikaupusios kūrinių kolekcijos įgyja ne tik materialinę, bet ir dvasinę vertę. Tautodailė gyvena ir gyvuos kaip vienas svarbiausių komponentų išsaugant tautų savitumą, jis taip pat tampa jungiamąja tautų grandimi.

Tarp meistrų nemažai poetų, muzikantų. Šiauliečių tautodailininkų dainų ir šokių ansamblis „Margulis“ praturtina liaudies meno parodų atidarymus, paverčia juos šventėmis.

Kiekvienas liaudies meno kūrinys, pradedant suvenyrais ir baigiant monumentaliąja skulptūra, tradicinės ir neįprastos formos liudija apie lietuvių tautos buvimą, jos kūrybinį potencialą ir materialines bei dvasines galimybes.

Vytenis RIMKUS

Publikaciją rėmė (dalinai): SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

LEONAS PELECKIS-KAKTAVIČIUS

RAŠYTOJAI – ŠIAULIŲ BERNIUKŲ GIMNAZIJOS AUKLĖTINIAI

2021 metais Šiaulių Juliaus Janonio gimnazija pažymės įkūrimo 170-metį. Tai – mokykla, kurioje mokytis visada buvo prestižo reikalas. Apie čia dirbusius išskirtinius pedagogus ir vyravusią ypatingą atmosferą savo atsiminimuose yra rašę rašytojais, mokslininkais, kultūros pasaulio lyderiais tapę gimnazistai. Ir sovietmečiu stojančiam į aukštąją mokyklą janoniečio vardas buvo akivaizdus pliusas. Tai yra pažymėjęs ne vienas daug gyvenime pasiekęs buvęs tos bendruomenės narys.

Įspūdingas jubiliejinis skaičius, už kurio – istorija, verta ypatingo dėmesio.

Pradžia susijusi su kaimynine Baltarusija – perkėlus dalį gimnazijos iš Svisločiaus, Šiauliuose įkurta vyrų gimnazija (*Шавельская мужская гімназия*), kurios statybai panaudotos nugriautos Pašiaušės (Kelmės r.) kolegijos plytos. Iki Pirmojo pasaulinio karo čia buvo mokoma rusų kalba. Pradėjus veikti lietuviškai gimnazijai, 1919 m. ji pervadinta į Šiaulių valdžios gimnaziją. Nepriklausomai Lietuvai pažymint dešimtmetį (1928), dar sykį keitėsi pavadinimas – šįkart suteiktas Šiaulių valdžios berniukų gimnazijos vardas. Sovietmečiu, pažymint buvusio auklėtinio poeto 50-metį, gimnazija pervadinta į J. Janonio vidurinę mokyklą. Gimnazijos statusas vėl atkurtas 1996 m.

Per karus ir sumaištis daug kas įvyko. Pirmojo pasaulinio karo metais dviaukštis gimnazijos pastatas buvo gerokai sugriautas. Atstatytas Lietuvai tapus nepriklausoma. Per Antrąjį karą vėl nukentėjo, tačiau prisikėlė ir ne tik ūgtelėjo vienu aukštu, bet ir buvo pratęstas nemenku priestatu. Šioje mokslo šventovėje mokėsi ir tapo labai plačiai žinomais žmonėmis daug įvairių profesijų atstovų, tarp jų ir keturi Vasario 16-osios Akto signatarai – Mykolas Biržiška, Steponas Kairys, Alfonsas Petrulis, Jonas Vileišis. Tarp išskirtinių asmenybių – čia mokęsi būsimieji rašytojai, jiems ir skirta ši publikacija.

Asmenybės, garsinusios gimnazijos vardą

Daug kartų keitėsi ne tik gimnazijos pavadinimas. Nuo 1871 m. ji reorganizuota į klasikinę gimnaziją – pradėta mokyti lotynų, graikų kalbų. Panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, lietuviškai ir lenkiškai pradėta mokyti tikybos. Tačiau tik nuo 1914 m. įvestos lietuvių kalbos pamokos.

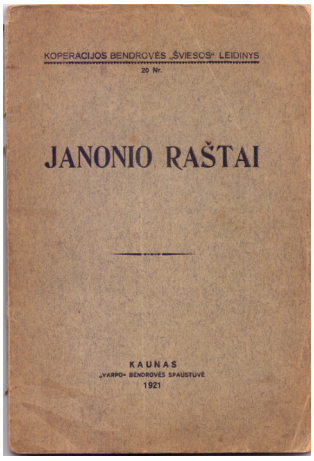

Pirmasis Juliaus Janonio „Raštų“ leidimas. Knygą, išspausdintą 1921 m. Kaune, „Varpo“ bendrovės spaustuvėje, „Varpų“ redaktoriui padovanojo Jackus Sonda-Sondeckis, ją išsaugojęs septynis dešimtmečius.

Šiandien jau retokai prisimename tuos gimnazistus, kurie čia mokėsi XIX amžiuje ar XX a. pradžioje ir tapo rašytojais, literatūros tyrinėtojais, redaktoriais, vertėjais ir kt. Laikas daro savo. Kita vertus, kaip tik laikas ir patikrina, kas ko vertas.

Pabandykime sugrįžti į tuos nutolusius laikus. Jūsų dėmesiui – trumpa pažintis su asmenybėmis, ne kartą garsinusiomis gimnazijos vardą. Apie kai kurias iš jų ilgokai neturėta žinių. Kad toks žinynas (*Žymesni mokytojai ir mokiniai: enciklopedinis žinynas. – Šiauliai: Saulės delta, 2001*) atsirastų, nemažai prisidėjo šių laikų gimnazistai. O didžiausi nuopelnai įamžinant buvusius gimnazistus ir jų pasiekimus priklauso nuo 1967 m. čia dirbusiam pedagogui Jonui Krivickui (1929-03-16 – 2007-09-13), be kita ko, įkūrusiam mokyklos muziejų ir daug metų jį puoselėjusiam. Regis, nė viena Lietuvos mokykla tokio neturi. Tose muziejui paskirtose patalpose ne tik įvairių laikų abiturientus ir jų mokytojus įamžinusios vinjetės, bet ir asmenybių, palikusių ryškų pėdsaką gimnazijos, miesto, visos Lietuvos gyvenime, portretai, net skulptūros, išleistos knygos su autografais ir be jų, dovanoti paveikslai, leidiniai apie juos, reikšmingi dokumentai, nuotraukos ir kt. Taip, meno pasaulio žmonių tarp jų daugiausia, be to, kai kurių vardai žinomi ir plačiajame pasaulyje.

Taigi – būkit pažįstami.

Jonas Koncevičius (1835-10-26(14) – 1915) gimė Šeduvoje, **gimnaziją baigė 1857 m**. Rinko lietuviškas dainas, patarles, skelbė surinktą tautosaką. Buvo „Aušros“, „Vilniaus žinių“, „Ūkininko“ bendradarbis. Studijuodamas Maskvos universitete, dar prieš spaudos uždraudimą leido rankraštinį laikraštį „Kol saulė užtekės, rasa akis išės“. Rengė religinius raštus („Pamokslai“, 1901).

Juozas Miliauskas-Miglovara (1845-03-24(12) – 1937-01-21) gimė Galnėje (Šilutės r.), **gimnazijoje mokėsi iki 1863 m**. Išleido eilėraščių rinkinius „Įvairios eilės“ (1884), „Riedmenys“ (1914), parašė atsiminimų knygą apie 1863 m. sukilimą, kuriame dalyvavo (1925). Šiauliuose buvo pradėjęs leisti laikraštį „Žodis“ (1906).

Jonas Balvočius-Gerutis (1842-03-14(02) – 1915-11-12) **gimnaziją baigė 1864 m**. Į Šiaulius buvo atvykęs iš Purvėnų (Mažeikių r.). Baigęs Peterburgo dvasinę akademiją, kunigavo įvairiose Lietuvos vietose, tapo beletristu, vertėju. Be didaktinės prozos pasižymėjo kaip I. Krylovo pasakėčių, išspausdintų 1902 m., vertėjas.

Petras Vileišis (1851-01-25(13) – 1926-08-12) gimė Mediniuose (Pasvalio r.), **gimnaziją baigė 1870 m**. Pirmojo lietuviško legalaus dienraščio „Vilniaus žinios“ leidėjas ir redaktorius, publicistas, vertėjas. Peterburge studijavo fiziką-matematiką.

Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis (1852-02-02(01-21) – 1916-08-28) gimė Birželiuose (Panevėžio r.), **gimnazijoje mokėsi iki 1870 m**. Rašė publicistinius straipsnius, dramas teatrui, teatro kritikos straipsnius. Žymiausias draminis kūrinys – „Blinda – svieto lygintojas“ (1907).

Juozas Brazaitis (1830-01-03 – 1926-04-19) gimė Varnioniuose (Radviliškio r.), **gimnaziją baigė 1871 m**. Studijavo Peterburgo karo medicinos akademijoje, dirbo gydytoju Lietuvoje ir Rusijoje. Literatas, lietuviškos tautosakos rinkėjas, vertėjas (vertė ir spausdino A. Mickevičiaus kūrinius).

Mikalojus Katkus (1852-12-05(12-17) – 1944-06-26) gimė Ažytėnuose (Kėdainių r.), **gimnaziją baigė 1873 m**. Rašė pasakėčias pasakų motyvais, apsakymus, publicistinius straipsnius. Žymiausias kūrinys – „Balanos gadynė“ (1927). Maskvos universitete studijavo matematiką.

Jonas Kymantas (1854-1921) **baigė gimnaziją apie 1873-1874 m**. Bendradarbiavo „Aušroje“, kartu su P. Višinskiu leido laikraštėlį „Kalvis melagis“ (1875-1876).

Antanas Biržiška (1855-01-17(29) – 1922-10-11) gimė Lapkasių dvare (Tauragės apskr.), **gimnaziją baigė apie 1874-1875 m**. Studijavo Maskvos universitete mediciną. Rinko tautosaką. Padarė didelę įtaką sūnums, būsimiems profesoriams **Mykolui, Vaclovui, Viktorui,** gimusiems Viekšniuose (Akmenės r.) ir **gimnaziją baigusiems 1901, 1903, 1904 m.**

Mykolas Biržiška (1882-08-24(12) – 1962-08-24) – Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signataras. Nors studijavo Maskvos universitete teisę, dar iki Pirmojo pasaulinio karo ir jo metais dirbo spaudos darbą. Redagavo „Žariją“ (kartu su A. Janulaičiu), „Visuomenę“, „Rygos giedros kalendorių“. Žymesnės jo parašytos ir išleistos knygos: „Mūsų raštų istorija“ (1920), „Iš mūsų kultūros istorijos“ (dvi dalys – 1931 ir 1938), „Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose“ (1938), veikalai apie K. Donelaitį, A. Baranauską ir kt. Pasitraukęs į Vakarus (1944), aktyviai dalyvavo lietuviškoje veikloje.

Vaclovas Biržiška (1884-12-02(10-20) – 1956-01-02) Peterburgo universitete studijavo teisę, profesoriavo Kauno ir Vilniaus universitetuose. Be to, pasižymėjo kaip prozos vaizdelių kūrėjas, kultūros istorijos tyrinėtojas, bibliografas. Medžiagą lietuvių bibliografijai ir lietuvių knygų istorijai rinko nuo 1904 m. Parengė penkių dalių „Lietuvių bibliografiją“, „Lietuvių knygų istorijos bruožus“, trijų tomų „Aleksandryną“, „Lietuviškąją enciklopediją“ ir kt., redagavo bibliografinius periodinius leidinius. Nuo 1944 m. gyveno JAV.

Viktoras Biržiška (1886-02-23 – 1964-01-27) gimnaziją baigė aukso medaliu, tapo matematikos profesoriumi. Nors jo bibliografijoje daugiausia vietos užima moksliniai straipsniai, pasižymėjo ir kaip publicistas – bendradarbiavo vilniškiame žurnale „Echo“, išspausdino knygą „Neužgijusios žaizdos“ (1936).

Antanas Buivydas (1856-02-20 – 1919-02-20) gimė Juodeikiuose (Žagarės valsč.), **gimnaziją baigė 1879 m**. Maskvos universitete studijavo mediciną. Bendradarbiavo „Aušroje“, pasižymėjo kaip publicistas, platino draudžiamą spaudą.

Adomas Jakštas (tikr. Aleksandras Dambrauskas) (1860-09-08(27) – 1938-

02-19) gimė Kuronyse (Kėdainių r.), **gimnaziją baigė 1880 m**. Poetas, kritikas, katalikiškos spaudos leidėjas, daugelio leidinių bendradarbis. Poezijos rinkinių ir kritikos knygų autorius. Studijavo, o vėliau profesoriavo Kauno dvasinėje seminarijoje ir Peterburgo dvasinėje akademijoje.

Liudvikas Beržanskis (1864-01-10 – 1888-05-23) kilęs iš Viekšnių valsčiaus, **gimnaziją baigė 1882 m**., studijavo Petrapilio universitete matematikos-fizikos fakultete, bet buvo pašalintas dėl studentų riaušių. Bendradarbiavo „Aušroje“, „Lietuviškame balse“. Rašė eilėraščius.Vertė iš lenkų kalbos.

Jonas Beržanskis (1862-08-25(09-07) – 1936-07-12) **gimnaziją baigė 1883 m**. Nors Petrapilyje studijavo matematiką ir teisę bei dirbo finansininku, kartu su broliu Liudviku leido lietuvišką laikraštį „Žinianešis“, bendradarbiavo „Aušroje“, „Ūkininke“, „Vilniaus žiniose“, „Lietuvoje“, buvo vienas iš „Varpo“ kūrėjų. Be kita ko, rašydamas „Ūkininkui“ pirmasis Lietuvoje raides cz, sz, ł pakeitė į č, š, l. Pasireiškė ir kaip vertėjas, knygnešys.

Juozas Žebrys (1860-02-26(14) – 1913-02-08) gimė Palaukiuose (Panevėžio r.), **gimnazijoje mokėsi iki 1884 m**. Publicistas, spaudos darbuotojas, knygų leidėjas. Buvo baigęs Kauno kunigų seminariją.

Alfonsas Petrulis (1873-08-04- 1928-06-28) – Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signataras. **Gimnazijoje mokėsi iki 1884 m**. Studijavo Žemaičių kunigų seminarijoje. Publicistas. Dalyvavo steigiant laikraščius „Viltis“, „Aušra“, „Tėvynės sargas“.

Mikalojus Kuprevičius (1864-01-27(15) – 1932-08-11) gimė Lenkčiuose (Kėdainių r.), **gimnaziją baigė 1884 m**. Publicistas (bendradarbiavo „Varpe“, „Ūkininke“, „Vilniaus žiniose“), tautosakos rinkėjas (užrašė apie 40 tūkst. smulkiosios tautosakos). Kazanės universitete baigė medicinos studijas.

Liudvikas Jakavičius (1871-03-22(10) – 1941-08-20) gimė Akmenėje, **gimnaziją baigė apie 1884-1885 m**. Paskelbė knygą „Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų“, leido periodinius leidinius, lietuviškus kalendorius.

Antanas Kaupas (1870-02-01 – 1913-10-27) gimė Gudeliuose (Panevėžio r.), **šešias gimnazijos klases baigė 1887 m**., po to mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, iš kurios už lietuviškos spaudos platinimą ir laikymą buvo pašalintas. Bendradarbiavo spaudoje, redagavo JAV lietuvių laikraštį „Draugas“ (1909-1913), recenzavo Žemaitės, P. Vaičaičio, K. Jasiukaičio ir kt. lietuvių rašytojų kūrinius, iš lenkų kalbos vertė dramas ir prozą.

Adolfas Sabaliauskas-Žalia Rūta (1873-09-04(23) – 1950-01-11) gimė Krikščiuose (Biržų r.), **gimnazijoje mokėsi iki 1889 m**. Rašė eilėraščius, dramas, vertė suomių literatūros veikalus, daug nuveikė tautosakos srityje. Buvo baigęs Kauno dvasinę seminariją.

Motiejus Čepas (1866-10-26 – 1962) gimė Šiauliuose, **gimnaziją baigė 1892 m**. Buvo slaptosios Šiaulių bibliotekos bibliotekininkas (1885). Maskvos universitete studijavo mediciną. Pasižymėjo kaip publicistas – bendradarbiavo „Varpe“, „Ūkininke“. Parašė trumpą senovės lietuvių istoriją (kartu su K. Griniumi, P. Janušiu, M. Venslovu). M. Biržiškos paragintas parašė „Prisiminimus“, išliko 42

sąsiuviniai.

Jonas Vileišis (1872-01-15 – 1942-06-01) gimė Mediniuose (Pasvalio r.), **gimnaziją baigė 1892 m**. Publicistas, spaudos darbuotojas, vertėjas. Buvo baigęs Petrapilio universiteto teisių fakultetą.

Marcelinas Šikšnys-Šiaulėniškis (1874-05-02 – 1970-08-15) gimė Notiniškiuose (Radviliškio r.), **gimnaziją baigė 1893 m**. Publicistas, prozininkas, poetas, vertėjas. Maskvos universitete buvo baigęs matematiką.

Juozas Paukštelis (dešinėje) su pusbroliais Jonu ir Ignu Petrušaičiais. 1924 m.

Augustinas Janulaitis (1878-03-31(19) – 1950-05-22) gimė Malavėnuose (Šiaulių r.), **gimnazijoje mokėsi iki 1893 m**., pašalintas už draudžiamos spaudos laikymą. Publicistas (dalyvavo periodinėje spaudoje, išleido publicistikos darbų), literatūros istorikas (paskelbė monografines studijas „Simonas Daukantas“, „Kiprijonas Jonas Zabitis (Nezabitauskis)“ ir kt.), vertėjas (išvertė H. Ibseno „Šmėklos“, F. Dostojevskio „Didysis inkvizitorius“). Dalyvavo rengiant pirmąjį lietuvišką spektaklį „Amerika pirtyje“ (1899). Maskvos universitete baigė teisės studijas.

Povilas Višinskis (1875-06-15(27) – 1906-04-23) gimė Ušnėnuose (Užvenčio r.), **gimnaziją baigė 1894 m**. Publicistas, redaktorius, talentų ieškotojas ir globėjas (Žemaitė, Jovaras, G. Petkevičaitė-Bitė, Šatrijos Ragana). Peterburgo universitete studijavo gamtą-geografiją.

Jeronimas Ralys (1876-10-07(09-28) – 1921-12-17) gimė Antkapinyje (Kelmės r.), **gimnaziją baigė 1896 m**. Homero „Odisėją“ į lietuvių kalbą pradėjo versti dar gimnazijoje, baigė 1921 m. Tuo metu įpusėjo ir „Iliados“ vertimą. Paskelbė apysaką „Rykštės“ (1902). Kartu su J. Šlapeliu iš lenkų kalbos išvertė D. Defo „Robinzono gyvenimą ir jo nelaimes“ (1907), H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo trobelę“ (1914). Bendradarbiavo „Ūkininke“, „Vilniaus žiniose“, „Viltyje“. Buvo baigęs Maskvos universiteto medicinos fakultetą.

Steponas Kairys (1879-01-02) (1878-12-21) – 1964-12-16) – Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signataras. Gimė Užunvėžiuose (Anykščių r.), **gimnaziją baigė 1898 m**. Publicistas, spaudos bendradarbis. Emigracijoje išleido knygą „Tau, Lietuva“ (1964). Iš profesijos – inžinierius.

Karolis Račkauskas-Vairas (1882-11-16(04) – 1970-04-03) gimė Šiaudinėje (Akmenės r.), **gimnazijoje mokėsi iki 1899 m**. Išleido eilėraščių, prozos, publicistinių straipsnių rinkinių, išvertė M. Gorkio dramą „Dugne“, JAV redagavo žurnalą „Tėvynė“, parengė albumus apie P. Cvirką, S. Nėrį.

Antanas Graugrokas (1880-05-18(06) – 1958-04-01) gimė Telšiuose, **gimnaziją baigė 1900 m**. Prozininkas (paskelbė apysakas „Baudžiamasis būrys“,

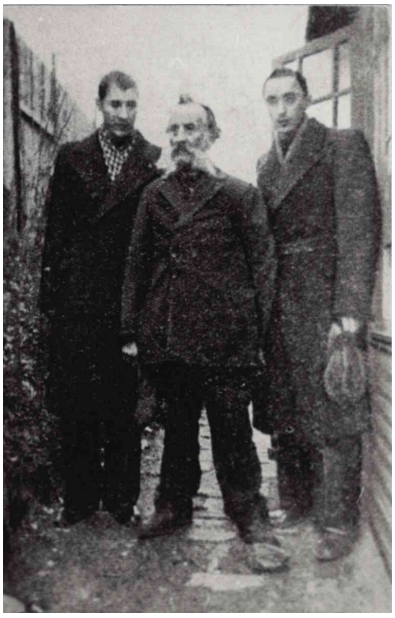

Poetas Juozas Miliauskas-Miglovara su Šiaulių berniukų gimnazijos literatų būrelio pirmininku Algirdu Jurevičiumi (dešinėje) ir 7 klasės gimnazistu Jonu Andžiumi. 1935 m.

„Į Ameriką“, „Miško broliai“), publicistas (bendradarbiavo „Skarde“, „Varpe“, „Naujojoje gadynėje“), redaktorius (redagavo „Trimitą“). Iš profesijos – inžinierius, baigęs Peterburgo technologijos institutą.

Konstantinas Šakenis (1881-11-27(15)-1959-07-07) gimė Veleniškiuose (Biržų r.), **gimnaziją baigė 1900 m**. Išvertė A. Mickevičiaus „Poną Tadą“ (1924), parašė tris monografijas („Aušra“ ir jos gadynė“ (1933) ir kt.), bendradarbiavo „Vilniaus žiniose“, „Lietuvių balse“, „Vaire“ ir kt. Buvo baigęs Petrapilio technologijos institutą. Lietuvos Respublikos švietimo ministras (1927-1934) ir Seimo pirmininkas (1936-1940).

Stasys Šalkauskis (1886-05-04(16) – 1941-12-04) gimė Ariogaloje (Kėdainių apskr.), **gimnaziją baigė 1905 m**. Filosofas. Žymesni veikalai – „Kultūros filosofijos metmenys“ (1926), „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“ (1933), „Bendroji filosofijos terminija“ (1938) ir kt. Paskutinis nepriklausomos Lietuvos VDU rektorius.

Rapolas Skipitis (1887-01-31 – 1976-02-23) gimė Baukų k. (Panevėžio apskr.), **gimnazijoje mokėsi iki 1909 m**. Publicistas (bendradarbiavo „Lietuvos žiniose“, „Naujienose“, „Drauge“, „Lietuvių dienose“ ir kt.), vertė, ruošė spaudai atsiminimus „Nepriklausomą Lietuvą statant“, kurių pirmąjį tomą išspausdino (1961). Maskvos universitete buvo baigęs teisę. 1940 m. pasitraukė iš Lietuvos.

Zigmas Gaidamavičius-Gėlė (1894-04-26 – 1912-12-04) gimė Naisiuose (Šiaulių r.), **gimnaziją baigė 1912 m**. Poetas. Pirmieji eilėraščiai spaudoje pasirodė 1909 m., spausdinti „Lietuvos ūkininke“, „Rygos naujienose“ ir kt. Ruošė spaudai eilėraščių rinkinį „Gėlynas“. Išvykęs į Kijevą studijuoti literatūros, staiga mirė.

Vytautas Pranas Bičiūnas (1893-09-01(08-20) – 1945-11-18) gimė Klovainiuose (Pakruojo r.), **gimnazijoje mokėsi iki 1912 m**., vėliau – Kazanės ir Kauno meno mokyklose. Tapęs dailininku, dirbo teatruose, pasižymėjo kaip literatūros ir meno kritikas, dramaturgas (pjesės „Savanoriai“, „Varnalėšos“, „Žalgiris“, „Chlestakovas Lietuvoje“), prozininkas („Mano apysakos“). Mokydamasis Šiauliuose buvo įsijungęs į „Varpo“ draugijos veiklą, 1911 m. suvaidinta pirmoji jo parašyta pjesė. Redagavo laikraštį „Lietuvos balsas“, dienraštį „Laisvė“ bei kartu su M. Krupavičiumi laikraštį „Tiesos kardas“.

Julius Janonis-Vaidilos Ainis (1896-04-05 – 1917-05-17) gimė Beržinių k. (Biržų r.). **Gimnazijoje pradėjo mokytis 1913 m**., prasidėjus Pirmajam pasauliniam

Šiaulių berniukų gimnazijos literatūros būrelio valdyba su būrelio globėja mokytoja Petronėle Orintaite. Iš kairės: būrelio pirmininkas Albinas Ąžuolas, vicepirmininkas Balys Auginas, Petronėlė Orintaitė, sekretorius Jonas Kudžma. 1936 (1937?) m.

karui, mokslą tęsė Voroneže. Šiauliuose parašyti brandžiausi eilėraščiai.

Viktoras Kuprevičius (1901-01-27 – 1992-05-01) gimė Kuibyševo srityje (Rusija), **gimnazijoje mokėsi 1913-1915 m**. Sukūrė apie 300 dainų.

Jonas Grinius (1902-02-21 – 1980-11-10) gimė Giminėnuose (Joniškio r.), **gimnazijoje mokėsi 1914 ir 1918-1922 m**. Literatūros kritikas, dramaturgas, menotyrininkas. Žurnalų „Pavasaris“ ir „Ateitis“ redaktorius. Dirbo „Židinio“ ir „XX amžiaus“ redakcijose, bendradarbiavo „Naujojoje Romuvoje“, „Meno kūryboje“, „Ryte“ ir kt. Išleido dramas „Sąžinė“, „Žiurkių kamera“, „Gulbės giesmė“, studiją „Vincas Mykolaitis-Putinas – poetas“, literatūros kritikos straipsnių rinkinį „Veidai ir problemos lietuvių literatūroje“ ir kt.

Kaip matote, įvairiai susiklostė buvusių gimnazistų likimai. Kiekvienam jų turėjo įtakos ir rusinimo politika, ir spaudos draudimas, ne vienam ir 1863 m. sukilimas. Kai kas ir iš gimnazijos pašalinti už draudžiamos spaudos laikymą bei platinimą. Daugelio įgytos profesijos tolokai nuo literatūros, tačiau plunksną į rankas vertė imti, tapti laikraščių bendradarbiais ar net leidėjais ne tik talento kibirkštėlė, bet ir troškimas matyti savo tėvynę ne carinės priespaudos gniaužtuose, o tokią, kokia didžiavosi protėviai. Nederėtų pamiršti dar vieno dalyko: tuometiniai gimnazistai buvo mokomi ne lietuvių, o rusų kalba. Anuomet net oficialus perspėjimas buvo: *Говорить по литовски строго воспрещается*[*]. Na, o nepriklausomos Lietuvos išvakarėse veikta ir nuveikta daugiau nei bet kada. Kai kurie buvę Šiaulių berniukų gimnazijos auklėtiniai atsidūrė net lyderių gretose.

Geriausias pasaulio poetas?

Prieš sugrįžtant į pirmosios Nepriklausomybės metus, būtina atskirai prisiminti Julių Janonį. Poetą, kurio vardu jau daugiau kaip septynis dešimtmečius tituluojama buvusi Šiaulių berniukų gimnazija.

Šių eilučių autoriui apie J. Janonį teko išgirsti iš pirmų lūpų. Sovietmečiu

[*] Kalbėti lietuviškai griežtai draudžiama (rus.).

Vytautas Alantas, Šiaulių berniukų gimnaziją baigęs 1923 m.

rinkti medžiagą apie garsiąją Venclauskių šeimą, kuri niekur oficialiai nebuvo minima, pradėjau po 1981 m. kovo 11 d. įvykusio pokalbio su Tomu Stoniu (1899-08-29(17) – 1985-01-22) – buvusiu gimnazijos moksleiviu (baigė 1920 m.) ir ilgamečiu tos pat mokyklos pedagogu (nuo 1926 m.), grožinės literatūros vertėju. Taip likimas lėmė, kad šis įdomus žmogus, 1909 m. tapęs našlaičiu, pateko Stanislavos Jakševičiūtės-Venclauskienės globon, o tuo metu, kai globotiniu tapo ir J. Janonis, gyveno su Juliumi šalia.

Apie tai, kad Tomas turės kaimyną, 1914 m. rudenį jam pasakė globėja: „Pas mus apsigyvens šeštos klasės gimnazistas. Jis už tave truputį vyresnis ir jau pasižymėjęs kaip poetas“.

Prieš tai J. Janonis gyveno „Žiburėlio“ bendrabutyje, ten kurti buvo prastos sąlygos. Tarp to bendrabučio šelpėjų buvo ir Venclauskiai, kurie netruko sužinoti apie iš kitų rimtumu ir gabumais išsiskiriantį neturtingą jaunuolį. Taip lėmė likimas, kad apgyvendino Julių gretimame kambarėlyje – antrame aukšte, „salkose“. Tomą ir jį skyrė tik stumdoma siena. Net krosnis buvo ta pati ir durys bendros.

Vieną dieną, grįžus iš gimnazijos namo, S. Venclauskienė perspėjo Tomą: „Buvo atėjęs žandaras ir teiravosi apie Julių. Aš jam nieko blogo nepasakiau, bet jie gudrūs – gali teirautis vaikų“. „Mes, mažiukai, nujautėm, kad vyresnieji gimnazistai yra susibūrę į slaptas organizacijas. Tačiau ko nors tikresnio apie tai nežinojau. Pasakiau Juliui, kad saugotųsi“, - sakė T. Stonis.

Šiauliai degė, ir Venclauskiai su savo vaikais ir augintiniais pasitraukė į Tulą. „Gyvenant Tuloje, - pasakojo Gražbylė Venclauskaitė, - poetas buvo pas mus užsukęs prieš pat tragišką mirtį. Mama ne sykį yra pasakojusi, kaip graudžiai atsisveikindamas Julius verkė“.

T. Stonis pasakojo, jog po Vasario revoliucijos atvažiavęs į Petrograde vykusį kažkokį renginį, berods, lietuvių pabėgėlių seimą, prie įėjimo ant stalelio pirmąkart gyvenime pamatė lietuviškų laikraščių. Tai buvo „Tiesa“. Nusipirko, o jame – mielas pažįstamas veidas gedulo rėmuose.

Kad, besimokant T. Stoniui gimnazijoje, kas nors būtų pasakęs, jog jis taps mokytoju ir dar nusipelniusiu – tai būtų palaikyta absurdu. Labiau išdykusio vaiko Venclauskių namuose nebuvo. Net į gimnaziją ir iš jos lydėdavo samdytas sargas. Priešingu atveju grįždavo susimušęs, be rankovės, perplėštom kelnėm.

Ir įpusėjęs devintą dešimtį T. Stonis buvo šviesaus proto, geros atminties ir, kas be ko, sąmojingas žmogus. Apie jį daug įdomių dalykų papasakojo amžininkai ir buvę mokiniai. Sakė: tai buvo tikras mokytojas. Mylėtas ir pirmūno, ir neklaužados.

Nepaprastai įdomios buvusios jo pamokos. Ir auklėtojas – originalus. Žavėjo ir tai, kad mokytojas – knygų vertėjas. Nemažai išvertė: I. Turgenevo „Mumu“, V. Lacio „Audrą“, M. Anderseno-Neksės „Ditę – žmogaus kūdikį“, R. Tagorės „Gorą“, V. Katajevo „Žiemos vėją“.

„Svarbiausias personažas Šiaulių horizonte man buvo T. Stonis: aš net jo garbei, truputį tesimaišydamas rezistencijoje, Tomo slapyvardį buvau pasirinkęs; tai pagal profesiją – lietuvių kalbos mokytojas, o pagal pašaukimą – 1920 metų revoliucionierius, nusivylęs, nusigėręs, - atsiminimuose, užrašytuose šių eilučių autoriaus prašymu, rašė buvęs Šiaulių berniukų gimnazijos moksleivis (1929-1931), vėliau tapęs Sorbonos universiteto profesorium ir vienu žymiausių pasaulio semiotikų, Algirdas Julius Greimas (1917-03-09 – 1992-02-27). – Jis mėgo literatūrą, mėgo tylėti. Yra mat žmonių – nors tokių reta, - kurie vien savo buvimu teigia, kad žmogus yra, kad jis šiame melo pasaulyje yra lyg archajiško, autentiško žmogaus prototipas“.

O grįžtant prie J. Janonio, negaliu nepaminėti ištraukos iš Tomo Venclovos „Laisvėjimo dienoraščių“. 1988 m. rugsėjo 15 d. įrašas netikėtas, bet, regis, labai taiklus (*2019 m. 11 (3682) nr. jis išspausdintas „Literatūroje ir mene*“): „A(leksandras). Š(tromas). sako, jog geriausias pasaulio poetas vis dėlto pasirodė Julius Janonis – dėl vieno ketureilio:

Pailsėti dar ne laikas,
Tai dar tik kovos pradžia.
Nors jau dreba, bet dar laikos
Biurokratinė valdžia.“

Jei ne sunki liga ir tragiška žūtis, sunku pasakyti, kaip būtų susiklostęs J. Janonio gyvenimo ir kūrybos kelias. Tačiau neabejotina, jog tai buvo talentingas poetas.

Tuo pačiu – ir vienas prisiminimas. „Varpų“ redakcijos iniciatyva trijose Šiaulių auditorijose vyko susitikimai su Algimantu Baltakiu. Poetas pasidžiaugė, kad vakaras vyksta J. Janonio gimnazijoje (kur galėjo dalyvauti ir miesto visuomenė; salė buvo pilnutėlė) – nuo mažens mėgęs šį poetą, kurio eilėraščių teko mokytis dar smetoninėje pradinėje mokykloje, padėkojo, kad „šiais laikais, kai labai dažnai neteisingai pasielgiam“, mokyklos bendruomenė išsaugojo J. Janonio vardą. Klausydamasis šių žodžių prisiminiau paskutinio XX a. dešimtmečio pradžią, kai nedaug trūko iki gimnazijos vardo pakeitimo. Nežinau ar tikrai tai lėmė, bet, susitikus buvusį literatūros mokytoją Vitoldą Švickį, nuo kurio tuomet nemažai priklausė, išgirdau labai konkretų klausimą: „Kokia tavo nuomonė? Kaip pasakysi, taip ir bus“. Atsakiau, jog J. Janonis Lietuvos nepriklausomybei niekuo nenusikaltęs ir tikrai nereikia daryti jokių žygių.

Apie tarpukarį – gimnazisto ir mokytojų prisiminimai

„Šiauliai tarpukario metais buvo antroji po laikinosios sostinės rašytojų, literatų susitelkimo vieta, padėjusi brėsti, formuotis žodžio menininkams. Tokia

vieta buvo Šiaulių berniukų gimnazija. 1919-40 gimnaziją baigė arba joje mokėsi J. Paukštelis, J. Grušas, K. Korsakas, V. Alantas, B. Auginas, A. J. Greimas, J. Galvydis, S. Būdavas, A. Briedis, J. Grinius, broliai V. S. ir J. Janavičiai, J. Marcinkus-Tauronis, J. Noreika, K. Plačenis, L. Skabeika, T. Stonis, J. A. Šaltenis ir kt. Ne vienas gimnazistas dar besimokydamas gimnazijoje, kaip ir caro metais, ėmėsi literato plunksnos. (...) Rašančius moksleivius nuoširdžiai globojo literatų būrelių vadovai, jau žinomi rašytojai, mokytojai P. Orintaitė, S. Anglickis. Tuomet kurį laiką mieste mokytojavo ir daugiau rašytojų, literatūros tyrinėtojų (A. Šešplaukis-Tyruolis, V. Katilius, J. Šliūpas, S. Antanaitis, M. Linkevičius)“, - monografijoje „*Šiaulių krašto literatūros panorama*“ (*Šiauliai: Šiaurės Lietuva, 2003*; p.25-26) pažymi prof. Bronius Prėskienis.

1923 m. Šiaulių berniukų gimnaziją baigė būsimasis prozininkas, dramaturgas, poetas Vytautas Alantas (tikr. V. Jakševičius) (1902-06-18(05) – 1990-04-24). Rašydamas monografiją apie šį įdomų kūrėją, turėjau galimybę susipažinti ir su niekur neskelbtu gimnazisto dienoraščiu.

Čia jį tėvas atvežė 1912 m. Turimų žinių patekti į gimnaziją (dar rusišką) nepakako, teko samdyti mokytoją. Į parengiamąją klasę pasiruošti padėjo gimnaziją bebaigiantis moksleivis. Sėkmingai pavyko išlaikyti egzaminus ir į pirmąją, o po metų – į antrąją klasę. Mokslas nutrūko, kai prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas.

Pirmą kartą mintis tapti rašytoju kilo kaip tik tuomet, susižavėjus populiaria rusiška lektūra – plonom, pigiom nuotykių knygelėm. Jos, skaitomos paslapčiom, nes suaugusieji drausdavo, uždegdavo fantaziją. Nors ilgainiui visi tie detektyviniai pasakojimai ir romantiniai nuotykiai išgaravo, V. Alantas manė, jog tai buvusi „pirma užuomina, nulėmusi visą tolesnį gyvenimą“.

Po to, kai Lietuvą užplūdo bermontininkai, Vytautas su keliais draugais pabėgo iš okupuotos zonos į Kauną ir stojo savanoriu į kariuomenę. Jaunajam kariui buvo vos septyniolika. Jį paskyrė į Kauno komendantūrą. Ačiū Dievui, šis ankstyvosios jaunystės epizodas baigėsi laimingai. O šviesiausias iš Kauno parsivežtas atsiminimas – pažintis su būsimu kolega Juozu Tysliava, bendraamžiu, ištįsusiu jaunuoliu, nešiojusiu pašonėj didžiulį parabelį. Jis tarnavo toje pat komendantūroje. Žinoma, tuomet sunku buvo nuspėti, kad su J. Tysliava ne tik palaikys ryšius, bet ir kad poetas bus tas tautietis, kuris po trijų dešimtmečių iš užatlantės atsiųs V. Alantui ir jo šeimai dokumentus atvykimui į Ameriką.

Aprimus įvykiams Lietuvoje, sugrįžo į gimnaziją. Netrukus parašė pirmąją savo gyvenime korespondenciją – apie pasiruošimą 1920 m. vasario 16 d. iškilmėms Šiauliuose.

Mokydamasis penktoje klasėje artimai susidraugavo su iš Linkuvos progimnazijos atvažiavusiu Juozu Paukšteliu bei joniškiečiu Jonu Grinium. Tiesa, J. Grinius mokėsi viena klase aukščiau. Tai buvo visomis prasmėmis artimos sielos. Visi trys domėjosi literatūra, menu. Anot paties V. Alanto, šauni trejukė. Vedliu, iniciatorium buvo joniškietis. Jų dėka atsirado gimnazijoje šapirografuotas laikraštėlis „Ateities spinduliai“, prie jų prisidėjo gana didelis būrys jaunuolių. Retkarčiais buvo išleidžiamas ir humoro leidinėlis. V. Alantas tvirtino atsimenąs, jog pats vieną perrašęs.

Be to, visi trys aktyviai veikė ateitininkų kuopoje, priešpaskutinėje klasėje, 1922-aisiais, Vytautas buvo ir jos pirmininku. Ruošdavo literatūrinius vakarus, pradėjo viešai skaityti savo kūrinėlius.

O pirmieji eilėraščiai gimė šeštoje klasėje. Anot V. Alanto, žavėjo jį tuomet tolimi akiračiai, žvaigždynai, tamsios Egipto naktys ir panašūs motyvai. Didesnį kūrinį, gal poemą, o gal eiliuotą dramą net buvo išsiuntęs tuo metu paskelbto literatūros konkurso vertinimo komisijai. Juo pasekė ir J. Paukštelis.

„Žinoma, jokio konkurso nelaimėjome. Tik Vaižgantas paskum juokavo, kad gimnazistai pradėję varžytis su seniais“, - smagūs anų laikų V. Alanto atsiminimai.

Poetas Stasys Anglickis – Šiaulių berniukų gimnazijos mokytojas. 1939 m.

Gimnaziją V. Alantas baigė dvidešimt vienerių. Jam, kaip savanoriui, brandos atestatas buvo įteiktas be egzaminų. Buvusio gimnazisto laukė ilgas ir įdomus gyvenimo kelias. Be kita ko, jam buvo lemta tapti valstybės laikraščio „Lietuvos aidas“ redaktoriumi. Trys novelių rinkiniai, keturi romanai, dramos, eilėraščiai – kūryba, dabar jau prieinama ir Lietuvoje, ją galima rasti ir gimnazijos muziejuje.

Pripažintu autoriumi tapo ir J. Paukštelis (1899-03-02(02) – 1981-07-20) – prozininkas, dramaturgas, vertėjas. J. Griniaus pasiekimus jau aptarėme ankstesniame skyrelyje.

Šios studijos autorių likimas buvo suvedęs su rašytoja Petronėle Orintaite (1905-02-18 – 1999-12-16). Jūsų dėmesiui tai, ką 1993-1995 m. papasakojo buvusi gimnazijos mokytoja: „Šiaulių berniukų gimnazijoj išdirbau ilgiausiai be pertrūkio – penkerius metus. Tad ir mieste jaukiai įsibūta, jaučiaus kaip namie. O ir mano amžiaus pats stiprusis laikotarpis, kai jau ir patyrimai, ir dvasinė jėgų branda, proto žvalumas. Irgi daug dar vilčių ateičiai, daug dar užmojų prieš akis! Čia 1934 m. išleisdinau pirmąjį romaną. Šiauliuose įsigijau daug gerų bičiulių, nepamirštamų, susipažinau su ypatingo kultūrinio veiklumo žmonėm, net ištisos šeimos čia garsėjo nuoširdžiu šviesuomenės įsipareigojimo pavyzdžiu: Šalkauskiai, Venclauskiai, Lukauskai, Jasaičiai, Bugailiškis, Sondeckis, Č. Liutikas ir kiti. O pašonėj nemaža atrama – Zubovų, Fledžinskų šeimos. Mokytojai, dažnai ir su mokiniais, darėm išvykas į Salduvę, Bubius, Guberniją, taip pat prasidėjus mokinių varžyboms, keliavom į Biržus, Telšius, Klaipėdą, lankėme Užventį, Papilę“.

Paklausta apie situaciją, kodėl gimnazistams buvo uždrausta skaityti jos romaną „Paslėpta žaizda“, rašytoja sakė: „Tas draudimas neišaiškintas. Aš tada numojau ranka: juk normalu, kad veikalai vieniem patinka, kitiem visai ne. O šio romano struktūra tikrai pavykusi – siužetas gyvai tvirtas, nes iš tikrovės, o vos pora personažų – bepigu turinį sklandžiai surikiuoti. Dabar mano buvę mokiniai (keletas jų gyvena ir čia,

Buvęs gimnazijos auklėtinis Jonas Marcinkus-Tauronis (1905-03-25 – 1971-12-10) jau ir kunigas, ir rašytojas.

JAV) sako, kad ir miesto viešoji biblioteka tos knygos jiems neduodavo, skaitė slapta kur nučiupę“.

Kai 1992-ųjų „Varpuose“ paskelbėme P. Orintaitės kūrybos, buvodamas Rašytojų sąjungoje iš Petro Dirgėlos išgirdau įdomų prisipažinimą: „Štai šitas gimnazistas Jonas Kudžma, - rodydamas į nuotrauką „Varpuose“, sakė rašytojas,- buvo mano mokytoju. Labai didžiavosi, kad jį mokė Orintaitė. Ne tik mokė, bet ir vadovavo literatų būrelio valdybai, kuriai ir jis priklausė“. Todėl rašytojos paklausiau, ar teko kada domėtis, kuo tapo gimnazijos literatų būrelio nariai. Ar likimas nors su vienu jų buvo suvedęs vėliau?

„Kudžmą pamenu literatų būrelio valdyboj, - pasakojo P. Orintaitė. – Rodos, vėliau, ne į pirmą klasę, įstojęs, gabus ir savitos galvosenos, tiesmukai gryno, dar miesčioniškai nenugaląsto būdo, rimtas ir mąslus jaunuolis. Dar buvo Albinas Ąžuolas, būrelio pirmininkas, kai ruošėm viešą literatūros vakarą su Vienuoliu, S. Nėrim, J. Graičiūnu, K. Inčiūra, S. Anglickiu, P. Cvirka, B. Auginu, kuris dabar gyvena Klyvlende, neseniai išleidęs naują savo poezijos knygą, J. Daugėla (gyvena Floridoj, gabus žurnalistas). Ir „Varpo“ (Čikaga) redaktorius A. Kučys – buvęs mano mokinys. Tas būrelis buvo tik lyg literatūros žiedų pumpurėliai. Sueigose šį tą svarstėm, skaitėm, mintimis dalinomės. Svarbu sueiti draugėn, ugdytis ta linkme, prusintis savo nuovoką bei skonį. Draugiškai bendravom. Bet lemtis išblaškė mus visus. Nepastovūs laikai, karo sumaištys ir vargai nutraukė ir ryšius. O mane dar domino jų likimai, su kai kuriais ir susirašau“.

P. Orintaitė artimai bičiuliavosi su broliais profesoriais Biržiškomis. Kuo jai labiausiai imponavo tie garsūs žemaičiai – kažkada taip pat Šiaulių berniukų gimnazijos auklėtiniai?

„Broliai Biržiškos – žymūs tarpukario dar negausios inteligentijos atstovai, tikras aukso fondas, - pažymėjo rašytoja. – Aukštos kultūros ir tautinės veiklos pirmaeilės asmenybės. Mykolas – mano literatūros studijų pagrindinis vadovas. Iš jo mokėmės savą raštiją nuodugniai pažinti ir jai įsipareigoti, taip pat uoliai ir sąžiningai toj srity dirbti. Ir Vaclovo paskaitas lankiau, tai lyg tikras apaštalas, pasišventęs mūsų raštijai ir kultūrai, didžia aistra ir kruopštumu kėlė iš užmaršties mūsų spaudos pirmuosius deimantėlius. Čia, Los Andžele, amžių ir pabaigė Mykolas, visų mylimas, visur dalyvis, intelektualinė pažiba ir moralinė šviesa; o paprastutis, geras, švelnaus būdo, demokratas. Visi juo džiaugėmės ir bendravom. Dažnai čia buvojo ir Viktoras, dar Vilniuj artimiau susidraugavom. Visapusiškai išsilavinęs, gilus eruditas, rašė

knygas, straipsnius, išmanė pasaulio politikos vingius. Aštriai sąmojingas pašnekovas, žvalaus stiliaus, net su humoru. Mums tai buvo lyg dvasinio skaidrumo žiburiai. Iš tiesų prakilni buvo toji karta, kuri dar žiaurios priespaudos laikais ryžosi aukotis tautai ir tvirtai tikėjo ateitim. Jie atvedė ir į 1918 m. atkurtos valstybės garbę“.

Vytautas Šniuolis-Vytenis – penktos klasės gimnazistas. 1938 m.

1933-1940 m. gimnazijoje dirbęs poetas Stasys Anglickis (1905-12-22 – 1999-03-01) 1994 m. lapkrityje šių eilučių autoriui pasakojo: „Taip. Mokytojavau Šiaulių berniukų gimnazijoje. Nepasidaviau provincijos sąstingiui, bet vysčiau gyvą literatūrinę veiklą. Per penketą darbo Šiauliuose metų išleidau tris poezijos knygas: „Kraujo auka“, „7 didžiosios nuodėmės“, „Didžioji kančia“ ir antologiją „Žemaičiai“. Taip pat vadovavau mokinių literatų būreliui. Iš žymių rašytojų čia lankėsi A. Vienuolis-Žukauskas, S. Nėris, I. Simonaitytė, P. Cvirka ir kt. Aš, sumanęs leisti žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologiją, nenorėjau, kad mane pramintų kokiu „apsišaukėliu“, todėl sumaniau padėti rimtą literatūrinį pagrindą – Šiauliuose suorganizuoti žemaičių rašytojų literatūros vakarą, o kitą dieną – konferenciją veiklos struktūrai ir antologijos leidybai aptarti.“

Toks renginys Šiauliuose įvyko 1936 m. lapkričio 14-15 dienomis. Literatūros vakaras surengtas Mergaičių gimnazijos salėje, o konferencija – Berniukų gimnazijos mokytojų kambaryje. Dalyvavo I. Simonaitytė, Pr. Genys, S. Santvaras, Butkų Juzė, L. Janušytė, P. Gintalas, F. Neveravičius. Ruošiamos antologijos redaktoriumi buvo išrinktas S. Anglickis. Knyga pasirodė po poros metų.

Tarpukariu mokytis gimnazijoje pradėjo ir Vytautas Šniuolis-Vytenis (1924-01-12 – 1949-08-13), gimnaziją baigęs 1941 m. Poetas. 1942 m. įsijungė į pogrindinę organizaciją, 1944 m. tapo partizanu. Buvo „Prisikėlimo“ apygardos štabo viršininkas, laikraščio „Prisikėlimo ugnis“ redaktorius (1947), spaudos skyriaus viršininkas (1949). 1996 m. „Varpai“ (nr.8) išspausdino pluoštą gabaus literatūrai jaunuolio eilėraščių, miške žuvusio poeto kūrybą išsaugojo brolis.

Tarpukario Lietuvoje Šiaulių berniukų gimnaziją baigė nemažai valstybės suklestėjimui nusipelniusių asmenybių. Jų tarpe daug kūrėjų, kurių pavardės ir šiandien žinomos.

Leonas PELECKIS-KAKTAVIČIUS

Publikaciją rėmė (dalinai): SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

JONAS NEKRAŠIUS

Knygų leidyba tarpukaryje Šiauliuose

Knygų leidybos ištakos

Šiauliai glaudžiai susiję su lietuviškos knygos ir spaudos raida. Šios sąsajos ėmė reikštis dar XVII a., pirmajam Šiaulių poetui, klebonui Petrui Tarvainiui prieš daugiau kaip 385 metus parašius ir paskelbus „Linksmą pasveikinimą...“ („Przywitanie wesole“), juo sveikinama nauja Šiaulių bažnyčia. Šis eiliuotuotas pasveikinimas Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus atvykimo į Šiaulius proga buvo išspausdintas 1634 m. spalio mėnesį Vilniuje jėzuitų akademijos spaustuvėje. Šios sąsajos nenutrūko ir lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpiu (1864-1904). Šiaulių ir krašto knygnešiai platino lietuviškas knygas, kurios slapta buvo gabenamos iš Tilžės. Gubernijos alaus daryklos rūsiuose, tuščiose statinėse buvo slepiama lietuviška draudžiama literatūra. Gubernijos dvaro savininkai grafai Zubovai gynė lietuvišką spaudą. Jie Šiauliuose ir krašte steigė mokyklas ir bibliotekas.

XIX a. pab. knygų spausdinimo ir leidybos bazė Šiauliuose dar buvo silpnoka. Trūko asmenų, suinteresuotų parengti knygas leidybai, poligrafinės bazės. Spaustuvė buvo ir poligrafijos įmonė, ir leidėja. Iki 1906 m. Lietuvoje, kaip ir visoje Rusijos imperijoje, veikė 1865 m. „Cenzūros ir spaudos laikinosios taisyklės“, pagal kurias knygų leidybai buvo taikoma išankstinė cenzūra. Pirmąsias knygas ir brošiūras Šiauliuose išleido spaustuvininkai ir privatūs leidėjai. 1875 m. Šiauliuose, Faivušo Leivando spaustuvėje buvo išspausdinta nedidelė 4 puslapių brošiūra Šiaulių pirmosios žemės ūkio parodos programa („Programa Šavelskoj selsko choziastvenoj vystavki“). Kauno gubernijos statistikos skyriaus sekretorius Konstantinas Gukovskis (1857-1908) 1903 m. Kaune išleido pirmąją knygą apie Šiaulių istoriją „Ujezdnyj gorod Šavli Kovenskoj guberniji“ („Kauno gubernijos apskrities miestas Šiauliai“). Jo parengta knyga apie Šiaulius – išsamus istorinis ir statistinis miesto aprašymas.

Uždraudus lietuvišką spaudą, nė vienai lietuviškai draugijai nepavyko gauti valdžios leidimo leisti laikraštį ar steigti knygų leidimo bendrovę. XX a. pr. Šiauliuose veikusi Blaivybės draugija bandė įkurti knygų leidimo bendrovę „Žaibas“, bet caro valdžia nedavė jai leidimo. ietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą panaikinus, Šiauliuose susidarė palankesnės sąlygos knygų leidybai.

Nuo XX a. pr. Šiauliuose pradėjo kurtis leidybos sistema, knygas ir įvairius spaudinius leido bendrovės, periodinių leidinių redakcijos, knygynai, visuomeninės organizacijos ir draugijos, privatūs asmenys. Knygas ir įvairius spaudos leidinius Šiauliuose daugiausia leido spaustuvininkai ir knygynų savininkai, kurie jas platino visoje Lietuvoje. XX a. pr. lietuviškų knygų leidyboje atsirado naujovių. Šiauliuose pradėjo rastis leidyklų užuomazgų – lietuvių organizuotų knygų

leidimo bendrovių.

XX a. pr. knygų leidyba Šiaulių spaustuvėse jau turėjo šiokių tokių tradicijų. Knygynininkas ir spaustuvininkas Isakas Brevda vienas pirmųjų mieste užsiėmė lietuviškų knygų leidyba, išspausdino Šiauliuose gyvenusio poeto Jono Krikščiūno-Jovaro, lenkų rašytojos Marijos Rodziewiczovnos, lietuvių rašytojo Konstantino Jasiukaičio ir kt. kūrybą.

Dr. Tomas Petreikis analizuodamas Šiauliuose 1904-1915 metais vykdytą legalią lietuvišką leidybinę veiklą, nurodo, jog „per šį laikotarpį iš viso buvo išleisti 96 spaudiniai. Iš jų 17 knygų (3 verstinės, 1 laikraštis, 42 afišos, 4 renginių programos, 5 reklaminiai skelbimai, 4 informaciniai-agitaciniai skelbimai, 7 atvirukai ar jų rinkiniai, 1 plakatas ir 15 blankinių spaudinių (blankų, atvirlaiškių, kvietimas, nario kortelė ir kt.). Leidyboje dalyvavo Šiauliuose gyvenę asmenys, veikusios įmonės, draugijos, valstybės įstaigos, politinės organizacijos, bibliotekos, leidybinės organizacijos ir kt.“[1]

1906-1914 metais Šiauliuose lietuvių kalba išleistos šių autorių knygos: Juozo Miliausko – „Dainas“ (1906), „Giedmenis“ (1914), Jono Krikščiūno - „Jausmų kibirkštėlės: [eilėraščiai ir vaizdeliai]“ (1908), „Poezija“ (1908), „Sielos aidas“ (1913); Maria Rodziewiczowna „Dievaitis: šių laikų apysaka“ (iš lenkų kalbos išvertė Kazys Puida, 1908), Upton Sinclair „Pelkės“ (lietuvių kalbon vertė Kazys Puida, 1908), Konstantino Jasiukaičio apsakymai „Ant bulvaro“ (1914) ir kt.[2].

Komercinės gamybinės-prekybinės įmonės bei periodinių leidinių redakcijos knygas leido komerciniais (reklamos) ir gamybiniais tikslais. Jų leidybos Šiauliuose pradžia siejama su iš Vilniaus į Šiaulius atsikėlusio Maksimilijono Sielskio, Šiaulių ūkinių prekių parduotuvės „Flora“ savininko, 1914 m. išleistu pirmuoju dvikalbiu kainoraščiu: M. Sielskis, daržininkystės ir sėklų sandėlis. Šiauliai. „Kainoraštis sėklų daržininkystės M. Sielskio įstaigos sodne grap. Zubovos“ (A. Maizenfuso sp. 1914). Šis kainoraštis buvo leidžiamas ir po Pirmojo pasaulinio karo. M. Sielskis kasmečius kainoraščius (kainininkus) nuo naudojosi. Šiauliuose formuojant leidybos centrą daugiausiai nuveikė „Kultūros“ bendrovė (1920-1929), o jai bankrutavus – Kultūros-švietimo draugija (1926-1941). Jų tuometinę bendrą leidybos produkciją sudarė 174 leidiniai. Svarų indėlį įnešė ir knygininkas L. Jakavičius, leidęs populiarias knygeles ir kalendorius savo ir „Lietuvos“ knygyno vardu. Per 1920-1940 m. laikotarpį knygininkas ir leidėjas išleido 65 knygeles ir 58 kalendorius[4].

Tarpukariu Lietuvos kontekste Šiauliai užėmė svarbų leidybos centro vaidmenį po Kauno, Marijampolės ir Klaipėdos, todėl jo reikšmė to meto knygos kultūros raidai buvo gana ryški. Šiauliai buvo svarbiausias knygų leidimo centras Šiaurės Lietuvoje. Čia 1919-1940 m. buvo išspausdinta 70 proc. visos tuometės Šiaurės Lietuvos regiono spaustuvių knygų spaudos produkcijos. Šiauliai laikomi ketvirtu pagal spaudos apimtis poligrafijos centru Lietuvoje.

Šiauliuose leidybos pakilimas, prasidėjęs 1920 m., truko iki 1925 m. Tam daugiausia įtakos turėjo produktyvi „Kultūros“ bendrovės veikla. Knygų leidybos mastai Šiauliuose smuko 1926 m. ir vėliau, ypač nuo 1931 m. sumažėjo. Šis leidybos sumažėjimas buvo veikiamas ir Didžiosios ekonominės krizės (1929-1933) bei jos padarinių. Po nuosmukio 1935 m. leidybos apimtys padidėjo, bet buvusio pakilimo nepasiekė.

Šiauliuose spaudos leidinių leidyba aktyviai užsiėmė mieste veikę knygynai. Kai kurių knygynų savininkai be savo tiesioginio darbo vertėsi knygų, atvirukų ir kitų leidinių leidyba. Gerai pažindami pirkėjus, jie pirmiausia orientavosi į jų poreikius: leido paklausius vadovėlius, aštraus siužeto beletristiką, nuotykių literatūrą jaunimui, namų ūkio ir ūkininkavimo knygų, kalendorių, maldaknygių ir kt. Kai kurios laikraščių ir žurnalų redakcijos Šiauliuose irgi leido knygas ir brošiūras. Čia pasižymėjo

„Mokyklos ir gyvenimo“, „Šiauliečio“, „Mūsų momento“ ir kitos laikraščių redakcijos.

Po Pirmojo pasaulinio karo pirmoji knygutė Šiauliuose buvo išleista 1919 m. Tai – „Šiaulių srities vartotojų bendrovių įstatai“[5]. 1921 m. Šiaulių srities vartotojų bendrovių sąjunga išleido pirmąjį leidinį kooperacijai – prof. Tugan-Baranovskio knygą „Visuomeninė ir medžiaginė koperacijos prigimtis“ (Šiauliai, 1921) ir kt.

Knygoms ir kitiems spaudiniams leisti bendrovė „Sietynas“ (veikė 1914 ir 1919-1922 m.). 1914 m. kovo pabaigoje P. Bugailiškis, V. Bielskis, V. Biržiška, S. Lukauskis ir V. Zubovas Šiauliuose įsteigė bendrovę „Sietynas“ knygoms ir kitiems spaudiniams leisti. Jos pradžiai buvo surinkta nemažai įnašų, atsirado dalininkų. Šios bendrovės, įsikūrusios Nikolajevo gatvėje, Dobužinskienės namuose, steigimo reikalais rūpinosi P. Bugailiškis[6]. Bendrovė buvo parengusi Valeriano Lunkevičiaus knygelę „Kaip gyventa mūsų senelių prosenelių“. Į dvi dalis padalytą knygelę turėjo išspausdinti Tilžės spaustuvininko E. Jagomasto spaustuvė „Lituania“[7]. „Sietyno“ bendrovės parengtas V. Lunkevičiaus veikalas dėl 1914 m. rugpjūtį prasidėjusio Pirmojo pasaulinio karo nebuvo spėtas išspausdinti[8]. Karas sužlugdė ir kitus „Sietyno“ brandintus leidybos projektus (pvz., Zigmo Gaidamavičiaus-Gėlės „Raštų“ leidybą) ir kt.[9]. Rašytojas K. Jasiukaitis savo atsiminimuose „Šiauliuose“ rašė: „1914 metais Šiauliuose susimetė būrelis knygoms leisti. Buvo jau parengta spaudai ir viena didoka knyga, rodos, vertimas iš Rubakino, bet karas sutrukdė užsimezgusį darbą“[10]. „Sietyno“ bendrovė savo darbą tęsė po karo. 1919-1922 m. leido „Sietyno“ žurnalą, įvairias knygas ir brošiūras.

Šiaulių apskrities valdybos (vėliau savivaldybės) leidybinė veikla (1918-1939 m.). Šiaulių apskrities valdybos lėšomis 1918-1923 m. išėjo šie leidiniai: „Šiaulių apskričio tarybos nutarimai“ (1918?). 4 p.); Petro Avižonio knygelės: „Kova su trachoma“ (Šiauliai: Šiaulių a. v-ba, 1920. Savičo ir Šumkauskio spaustuvė Raseiniuose. 11 p.) ir „Kova su limpamomis ligomis“ (Šiauliai: Šiaulių a. v-ba, 1920. S. Kadušino spaustuvė Raseiniuose) bei Motiejaus Veito knygelė „Džiovligė arba Tuberkuliozas“ (Šiauliai: Šiaulių apskrities savivaldybės leidinys Nr. 3, Savičo ir Šumkauskio spaustuvė, 1923, 32 p.) ir kt.[11]. Tarpukariu Šiaulių apskrities savivaldybė dar išleido du įstatymų rinkinius: „Šiaulių apskrities savivaldybės privalomi įsakymai 1919-1931 m.“ (1931) ir „Įstatymai ir taisyklės kelių tvarkymo reikalu“ (Šiauliai: spaustuvė-litografija „Grafika“. 1939. 179 p.).

Knygnešio ir spaudos darbuotojo Liudo Jakavičiaus leidybinė veikla Šiauliuose (1920-1938 m.). L. Jakavičius gimė 1871 m. kovo 22 d. Montariškės dvarely, Akmenės vls. Mokėsi ir baigė Akmenės valsčiaus pradžios mokyklą. 1888-1890 m. tarnavo raštininku Papilėje. Nuo 1888 m. palaikė ryšius su knygnešiu Boleslovu Šiušiumi (1860-1924), gaudavo iš jo draudžiamosios lietuviškos spaudos ir ją platindavo. Būdamas aktyvus tuomet draudžiamų lietuviškų knygų mėgėjas, jas slapta gabeno iš Prūsijos ir platino Žemaitijoje. Rusų žandarams pradėjus persekioti, persikėlė gyventi į Rygą.

L. Jakavičius nuo 1900 m. iki senatvės rašė daugiausia satyrinius kūrinius proza ir eilėmis, kūrė komedijas ir kupletus, pritaikė juos scenai. Pasirašydavo slapyvardžiais „Lietuvanis“, „L. Būbelis“, „L. B-lis-Skurdžius“ ir kt. Dalį leidinių publikavo periodikoje - „Ūkininke“ „Varpe“, „Naujienose“ ir kt.

1904 m. atgavus spaudą, L. Jakavičius Rygoje atidarė knygyną ir iš čia skleidė knygas po visą Lietuvą. L. Jakavičius prieš Pirmąjį pasaulinį karą Rygoje turėjo savo spaustuvę, leido humoristinius žurnalus lietuvių kalba: „Juokdarį“ (1907 m.) ir „Botagą“, savaitraštį „Rygos naujienos“ (1909 m.). Taip pat leido rimto ir linksmo turinio knygas, knygeles ir kalendorius, kurių nuo 1904 iki 1915 m. iš viso išleido per 218 000 egzempliorių, paskleisdamas juos ne tik po Lietuvą, bet ir

po platųjį pasaulį, visur, kur tik lietuvių būta.

1919 m. rugpjūčio mėnesį iš Rygos į Šiaulius atsikėlęs šio darbo entuziastas, knygininkas ir leidėjas L. Jakavičius savo įsteigtame „Lietuvos“ knygyne nuo 1920 m. leido kalendorius, sapnininkus, humoro knygeles, scenos veikalus ir kitokias panašaus pobūdžio knygas. L. Jakavičius Šiauliuose ypač didelį darbą nuveikė leidybos srityje. Jis ne tik platino lietuviškas knygas, bet ir vertėsi iš nedidelių populiarių knygų, kalendorių ir įvairių smulkių spaudinių leidybos. Atskirai pažymėtina L. Jakavičiaus valdomo „Lietuvos“ knygyno leidybinė veikla, kuri visame leidybos kontekste buvo išskirtinė. „Lietuvos“ knygyno sėkmę Šiauliuose lėmė ir tai, kad pats L. Jakavičius buvo ne tik knygyno savininkas, bet ir knygų rengėjas, vertėjas ir leidėjas. Knygyninkas leidybai skyrė daug dėmesio: leido knygas, kalendorius ir atvirukus. Jis leido ne tik savo, bet ir kitų autorių parengtas populiarias knygas, jas pardavinėjo Šiaulių ir kitų Lietuvos miestų ir miestelių knygynuose, platino per knygų platintojus ir kitus įvairius prekeivius. Atsižvelgiant į turinį ir įrišimą, jo leidinių kainos svyruodavo nuo 50 ct iki 3,5 Lt. L. Jakavičius siekė aprūpinti populiaria ir pigia spauda menkai apsišvietusią liaudį. Jis visada aiškiai deklaruodavo: „kaimui reikalinga knyga tiek pat, kaip ir duona. Be knygos kaimas ir tamsus, ir skurdus...“[12].

L. Jakavičius leido ir maldaknyges. „Lietuvos“ knygynas spaudinius leisdavo dideliais tiražais, pvz., „Ūkiško kalendoriaus“ tiražai siekė 40 tūkst. egz.[13]

Paties L. Jakavičiaus skaičiavimu, jis per 1923-1938 m. išleido daugiau kaip 200 leidinių, kurių bendras tiražas 1 741 000 egz., o priskaičius tai, ką yra išleidęs dėl lietuviškos spaudos išlaisvinimo per 1904-1915 m. laikotarpį, – 218 500 egz., iki 1938 m. išleido įvairaus turinio knygų, praktinio pobūdžio knygelių, kalendorių, sapninkų ir kitų smulkių leidinių daugiau kaip 2 mln. egz.[14]. Todėl pagrįstai laikomas vienu reikšmingiausių privačių leidėjų Lietuvoje, puikiai išmanęs knygininko ir spaustuvininko darbą, atsidavęs šiam pašaukimui, pasiaukodamas skleidė spausdintą žodį ir skiepijo skaitytojams meilę lietuviškai knygai.

L. Jakavičius su „Lietuvos“ knygyno ženklu 1921-1938 m. išleido įvairių pažintinių ir mokslo knygelių: „Abecele, arba Elementorius išsimokynimui skaityti ir rašyti“ (Šiauliai: „Lietuvos“ knygynas, 1921), „Graži pasakų knygelė“ (surinko-sudarė P. Ž., 1922), „Fotografams greitojo aparato rankvedys, arba Receptai ir pamokynimai kaip į 10 minučių viską nufotografuoti“ (Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1926. „Titnago“ sp.) ir kt. L. Jakavičius, kaip aktyviausias išnešiojamosios knygų prekybos organizatorius, 1931 m. išleido platintojams pamokymų knygelę apie knygų ir kt. smulkmenų prekybą kaimuose „Geras pelnas – lengva duona: pamokymai, kaip reikia kaimuose knygomis, paveikslėliais ir kitomis mažmožių prekėmis prekiauti“.

L. Jakavičius keliasdešimties tūkstančių egzempliorių tiražu Šiauliuose leido dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Rygoje pradėtus kalendorius: „Juokų kalendorių“ (Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, [nuo 1921 iki 1939 m.], „Lietuvių ūkiškąjį kalendorių“, „Lietuvių naminį draugą“, „Lietuvos keleivį“ ir kt. leidinius. L. Jakavičius Šiauliuose, be minėtų kalendorių, 1927 m. išleido įdomų leidinį „Naujasis šimtmetinis kalendorius dviems šimtams metų (nuo 1880 iki 2080 m.) su orakulu, turinčiu savyje daugybę visokių teisingų spėjimų laimės ir nelaimės, atsitinkančios kiekvieno žmogaus gyvenime“.

L. Jakavičius dar leido sapnininkus, vienaveiksmes verstines komedijėles ir scenos meną propaguojančius leidinius: „Juokų maišelis.III“; Perspausdinta iš „Juokų kalendoriaus“ (Šiauliai: Knygynas „Lietuva“. 1922. Savičo ir Šumkauskio sp. 32 p.), „Mėgėjų teatras“ (1924), „Gražios prakalbos arba „oracijos“ vestuvėse, krikštynose, varduvėse ir laidotuvėse kalbamos“ (Surinko Perkunsargis. Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1924. Tas pat. – Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1936. „Titnago“ sp.), „Linksmų monologų

pasakotojas“ (1927, 1935, slapyvardžiu Lietuvanis), „Pirmas I juokų maišelis: Vaistai širdgėlai nuraminti“ (1929, tir. 6 000 egz.), Lietuvanio [Liudviko Jakavičiaus] „Juokų milteliai: Linksmūs vakarėliams paįvairinti kupletai su gaidomis: Pirmas vakaras“ (Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1929. „Titnago“ sp. 3 000 egz.), humoristinio ir praktinio pobūdžio knygeles: „Graži juokų knygelė“; pažintines ir pamokančias knygeles: „Lietuvos raštvedys“ („Naminis advokatas“, 1922, 1925), „Geras pelnas – lengva duona: Pamokymai, kaip reikia kaimuose knygomis, paveikslais ir kitomis mažmožių prekėmis prekiauti“/ [Liudvikas Jakavičius-Lietuvanis] (Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1931. „Titnago“ sp. 2 000 egz.) ir kt.

Be to, L. Jakavičius dar išleido geros elgsenos knygelių: „Gražaus elgimosi, gėlių ir varsų reiškinių knygelę“ (Parašė Perkunsargis, Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1925. Spausdino Savičo ir Šumkauskio sp. Tir. 5000 egz. Tas pat: - Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1934, „Titnago“ sp. Tir. 5000 egz.); „Gražioji Mageliona karaliaus duktė iš Neapolio ir grapas Petras kareivis: Visokie, be skurstant šiame pasauly atsitikimai, nuliūdimai, linksmybės, laimės ir nelaimės“ (Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1926. „Titnago“ sp.); „Graži dainų knygelė ir girtuoklių gadzinkos: Surinkta ir išspausdinta iš visokių raštų“ (Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1927. Savičo ir Šumkauskio sp.); „Meilės ir tarnybinių laiškų, elgimosi ir prašymams rašyti vadovėlis Lietuvos jaunuomenei“ (parašė Piršlys. Šiauliai, sp. „Titnagas“, 1934, 1938, tir. 3 000 egz.) ir kt.

L. Jakavičius mėgo leisti knygas apie sapnus, magiją, burtus ir burtininkus: „Ponas Tvardauskas: Lenkų pasaka“ (Šiauliai, 1922, pakartotinis leidimas 1928. Vertė Liudvikas Jakavičius); „Nauja sapnų knygelė“ (Peržiūrėjo ir patikrindamas surašė senosios ir naujosios Magijos daktaras (Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1930. Tir. 12 000 egz. Pakartotinas leidimas, 1937 m.); „Mikaldos Sabijos karalienės pranašavimai: 578 metais prieš Kristaus gimimą gyvenusios“ (1935); „Magijos daktaras, nauja sapnų knygelė“ (1937) ir kt.

P. Bugailiškis prisiminimuose apie L. Jakavičiaus leidybinę veiklą Šiauliuose rašė: „Jakavičius tęsė savo eikliųjų knygų leidimą, kurių patsai ir paruošdavo: kalendorių, įvairiais pavidalais (juokų kalendorius ir pan.), sapnininkų, orakulų, juokų knygelių, pateikdamas ir praktiškų vadovėlių: „Jaunasis dailidė, arba Staliams visokių baldų išdirbimo vadovėlis su 200 paveikslų“ /Sp. parengė L. Būbelis [Liudvikas Jakavičius]. Šiauliai: Liudo Jakavičiaus „Lietuvos“ knygynas, 1928. „Titnago“ sp. Tas pat. – Šiauliai: Liudo Jakavičiaus „Lietuvos“ knygynas, 1936), „Jaunasis šaltkalvis: Geriausias geležies amato vadovėlis“ / Sp. parengė L. Būbelis [Liudvikas Jakavičius]. Šiauliai: Liudo Jakavičiaus knygynas „Lietuva“. 1931, „Titnago“ sp., 6000 egz.), „Dailidė“, „Auksavimas, sidabravimas“, „Daktariška knyga“, „Kaimo advokatas“ ir kt. Savo tiražais jos yra pasiekusios Lietuvoje anų laikų rekordą: 6–10 tūkstančių egzempliorių vienos laidos tiražu“[15].

Leidžiant įvairią spausdintą produkciją, L. Jakavičiui teko susidurti ir su kai kuriais sunkumais bei cenzūra. 1933 m. rugsėjo mėnesį jo knygynas „Lietuva“ išleido magijos kortas, tačiau jos buvo uždraustos pardavinėti, o jų leidėjas patrauktas atsakomybėn. Tais laikais kortų leidyba Lietuvoje buvo reglamentuota, už jų gamybą ir platinimą grėsė dideli nemalonumai. Tik 1934 m. vasarį Šiaulių apylinkės teismas magijos kortų leidėją L. Jakavičių išteisino ir leido vėl jas laisvai pardavinėti[16].

L. Jakavičius taip pat yra išleidęs meninių atvirukų (manoma, apie 20). Atvirukų reverse matomas apvalus, ovalo ar stačiakampio formos nedidelis spalvotas piešinėlis su poeto J. Krikščiūno-Jovaro ar paties Jakavičiaus (pasirašytas slapyvardžiu Lietuvanis, trumpinys L–nis) sukurto eilėraščio posmeliu apačioje. Atvirukų ciklui būdinga vienoda stilistika. Manytina, kad

visi atvirukai spausdinti XX a. trečiajame dešimtmetyje Leipcige[17].

L. Jakavičius 1937 m. sausio 5 d. Šiauliuose baigė rašyti atsiminimus iš lietuvių spaudos draudimo laikų. Šiuos gausiai iliustruotus atsiminimus L. Jakavičius 1939 m. išleido Lietuvanio slapyvardžiu, spaudė „Titnago“ spaustuvė Šiauliuose (312 p.). Knygos spalvoto viršelio kompozicijoje L. Jakavičiaus nuotrauka pavaizduota tarp trispalvės juostų, sutraukytų grandinių ir Vyčio ženklo. Knygos viršelyje įspaustas įdomus užrašas: „Lietuvanis. LIETUVOS DIEVAI! Dėkoju jums, kad padėjote man sėkmingai su caro žandarais už lietuvių spaudą kovoti“. Leidinio pirmajame priešlapyje yra kitas užrašas: „Lietuvanis. Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga 1918-1938. Išleido Liudas Jakavičius, Šiauliai“.

Knygoje spausdinami L. Jakavičiaus atsiminimai susideda iš keturių dalių: 1. „Knygnešystė ir kova dėl lietuvių spaudos“; 2. „Lietuvybės žadinimas ir kėlimas“; 3. „Lietuvių spaudos ugdymas ir gynimas“; 4. „Autoriaus nusiskundimai ir padėkos“.

„Išleidžiu šiuos savo atsiminimus su noru ne savo nuopelnus iškelti, o tik nušviesti tuos laikus, kada buvo dirbama tėvynės labui, - rašė L. Jakavičius-Lietuvanis „Žodyje skaitytojui“. – Mano vienintelis noras, kad bent kiek jūs pasimokytumėte ir iš mūsų darbų, tėvynės meilės ir noro jai dirbti taip pat, kaip mes kadaise dirbome, nebodami savo asmeniškos naudos nei gerovės“. Baigiamajame šios atsiminimų knygos žodyje L. Jakavičius rašo: „Kadangi jau 50 metų su lietuvių liaudimi išvien dirbu, kaip antai nuo 1888 metų slaptai gabendamas iš Tilžės draudžiamuosius lietuviškus raštus, o nuo 1904 m. iki šiai dienai viešai leisdamas ir platindamas lietuviškas knygas ir laikraščius, ir visuomet turėdavau didelį visuomenėje pasisekimą, tikiu, kad ta pati visuomenė neapleis ir senatvėje savo už spaudą ir lietuvybę kovotojo – Lietuvanio: teiksis, kiek galima, kas žodžiu, kas raštu, visur užtarti ir paremti tą spausdinto žodžio skleidėją“[18].

Šiaulių „Aušros“ muziejaus bibliotekoje saugoma su lietuviškos spaudos draudimo istorija susijusi L. Jakavičiaus-Lietuvanio knyga „Atsiminimai iš Lietuvių spaudos draudimo laikų 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimui 1918-1938“ (ŠAM b-ka, Nr. 6156). Minėtos knygos egzemplioriaus priešlapyje yra įdomus atsiminimų autoriaus dedikacinis įrašas: „Gerb. Apskrities viršininkui uoliam šauliui A. Staškevičiui aukoja senas kovotojas už lietuvių spaudą, šaulys rėmėjas L. Jakavičius-Lietuvanis. Šiauliai 5/VIII. 39 m.“

Šios knygos antrajame priešlapyje yra apvalus knygos antspaudas-užrašas – „P. Gasiūno lietuvių spaudos kolekcija“. Manoma, kad ši knyga į „Aušros“ muziejų pateko iš spaudos kolekcininko P. Gasiūno rinkinio.

1940 m. L. Jakavičius savo išleistos knygos „Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų“ 500 egz. per III pėstininkų diviziją dovanojo Lietuvos kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriui. Ši gausi dovana – knygos buvo paskirstytos visos kariuomenės bibliotekoms. Lietuvos kariuomenės Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas pulkininkas J. Šarauskas knygos autoriui ir leidėjui L. Jakavičiui skyriaus ir visų karių skaitytojų vardu pareiškė padėką[19].

Archyvinis L. Jakavičiaus knygos „Atsiminimai iš Lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga 1918-1938“ egzempliorius saugomas Šiaulių apskrities P. Višinskio viešojoje bibliotekoje. Šios knygos egzempliorius pažymėtas J. Remeikos knygos įrašu.

L. Jakavičiaus knygyno „Lietuva“ išleisti knygų katalogai Šiauliuose. L. Jakavičius, norėdamas pritraukti kuo daugiau pirkėjų, beveik visose savo leidyklos leidžiamose knygose ir kalendoriuose pateikdavo sąrašą knygų, kuriomis prekiaudavo jo knygynas „Lietuva“ Šiauliuose. 1922 m. pasirodė

„Kataliogas L. Jakavičiaus knygyno „Lietuva“: Prekikams ir koperativams nuošimčiai, smulkiems pirkėjams pigios kainos“ (Knygynas „Lietuva“. Šiauliai: Fridmano ir Goco sp., 12 p.). Tai pirmas Šiaulių krašte tokio pobūdžio knygų katalogas, kurį išleido lietuviškas knygynas „Lietuva“. 1929 m. išleistas „Liudo Jakavičiaus „Lietuvos“ knygyno knygų ir kitų mažmožių prekių katalogas“ (Šiauliai: „Titnago“ sp., 8 p.), Tas pat. – [Šiauliai: Knygynas „Lietuva“]. L. Jakavičius taip pat sudarė ir „Titnago“ spaustuvėje dar išleido šiuos knygų katalogus: „Liudo Jakavičiaus „Lietuvos“ knygyno knygų ir kitų mažmožių prekių katalogas“ (1931 m., tir. 3000 egz. 8 p.); „Lietuvos“ knygyno knygų ir kitų mažmožių prekių katalogas“ (1932 m., tir. 3500 egz. 8 p.); „Lietuvos“ knygyno knygų katalogas“ (1935 m.) ir kt.[20] Šiuose kataloguose pateiktas sąrašas įvairių kalendorių, maldaknygių, laisvalaikio skaitinių ir mokslo knygų, šventųjų paveikslų ir kitų devocionalinių prekių, kuriomis prekiavo „Lietuvos“ knygynas Tilžės g. 157.

L. Jakavičius, dėl senyvo amžiaus nebegalėdamas užsiimti knygų prekyba, 1938 m. lapkričio pradžioje likvidavo „Lietuvos“ knygyną. Savo prisiminimuose apie tai rašė: „35 metus išlaikiau savo „Lietuvos“ knygyną, t.y. nuo pirmosios dienos mūsų spaudos išsilaisvinimo – 1904 metų iki 1938 metų pabaigos. Rygoje knygyną laikiau nuo 1904 iki 1905 metų; karo metu Petrapilyje – nuo 1915 iki 1918 metų; po karo Šiauliuose – nuo 1919 iki 1938 metų pabaigos. Per tą laiką „Lietuvos“ knygyno vardu išleidau 2 milijonus egzempliorių įvairaus turinio knygų knygelių, kalendorių ir pan. Tie skaičiai patys už save kalba ir rodo, kad „Lietuvos“ knygyno leidinius liaudis noriai skaito[21].

L. Jakavičius Šiauliuose likviduotą knygyną ir teisę leisti kalendorius perleido kitam Šiaulių knygininkui ir leidėjui F. Maksvyčiui. L. Jakavičius pasiliko sau tik kai kurių leidinių - „Juokų kalendoriaus“, „Lietuvių naminį draugą“, „Lietuvių ūkiškojo“ ir sieninio kalendoriaus leidimą. Kreipdamasis į visus skaitytojus 1938 m. lapkričio 6 d., rašė: „34 metus „LIETUVOS“ knygyną išlaikęs, šiandien, jį uždarydamas, nuoširdžiai dėkoju visiems savo buvusiems pirkėjams ir rėmėjams, kurie per tuos ilgus metus platino mano leidinius ir tuo palaikė mano gyvavimą. Mažieji išaugo, didieji paseno, vienok niekuomet nebuvo pamiršę „LIETUVOS“ knygyno. Gal dar ir ilgai kasmet lankysiu savo brangius prietelius, nes žinomų kalendorių - „Juokų kalendoriaus“, „Lietuvių naminio draugo“, „Lietuvių ūkiškojo“ ir sieninio kalendoriaus leidyklą aš pasilieku sau ir leisiu juos iki kol mano jėgos man tarnaus.

Todėl visus savo brangiuosius minėtų kalendorių skaitytojus maloniai prašau ir toliau taip pat juos laikyti savais kalendoriais ir skaityti, kaip ir iki šiol. Iš savo pusės pasižadu kalendorius dar įdomesniu turiniu išleisti, negu ligi šiol. Tad visiems, visiems reiškiu nuoširdžią padėką“[22].

Dr. T. Petreikis nurodo, kad 1920-1940 m. laikotarpiu L. Jakavičius savo ir „Lietuvos“ knygyno vardu išleido 123 leidinius: 65 populiarias knygeles ir 58 kalendorius[23].

Knygų leidybos įstaigos

Tarpukariu Šiauliuose produktyviausios spaustuvės buvo „Titnagas“ (243 knygos ir 20 kalendorių) ir „Grafika“ (130 knygų ir 24 kalendoriai), kurios ne tik spausdino, bet ir leido įvairius spaudos leidinius. Mažesniu produktyvumu pasižymėjo „Viltis“ (26 knygos), „Spauda“ (16 knygų), B. Fridmano (13 knygų), „Lietpress“ (8 knygos) ir kt. spaustuvės. „Astroje“ 1941-1944 m. iš viso buvo išspausdintos 8 knygos ir 1 kalendorius[24].

Po keletą ar keliolika leidinių išleido J. Orentas, „Aukuro“ knygyno savininkas, Dramos teatro, Šiaulių jaunųjų literatų kolegijos ir kiti pavieniai asmenys bei organizacijos.

Spaudos leidimo ir kultūros kooperatinė bendrovė „Kultūra“ (veikė 1920-1927 m.). Plačiausią leidybos veiklą Šiauliuose išplėtojo

1920 m. lapkričio 26 d. pradėjusi veikti spaudos leidimo ir kultūros kooperatinė bendrovė „Kultūra“. Bendrovei pradedant veiklą Šiauliuose, leidybos bazė buvo tik kuriama. 1920 m. iš Raseinių į Šiaulius buvo perkelta Š. Savičiaus ir B. Šumkauskio spaustuvė (vėliau „Grafikos“ spaustuvė). 1921 m. sausio 11 d. įvykusiame „Kultūros“ bendrovės steigiamajame susirinkime į šios bendrovės valdybą buvo išrinkti P. Bugailiškis (pirmininkas), S. Brašiškis (sekretorius), nariai: K. Bielinis, F. Daugėla, J. Trečiokas, J. Fledžinskis ir K. Venclauskis. Jie buvo perrenkami ir vėliau (nuo 1925 m. pirmininku tapęs K. Venclauskis vadovavo bendrovei iki jos likvidavimo). Be knygų prekybos, šviečiamojo pobūdžio paskaitų organizavimo, „Kultūros“ bendrovė užsiėmė ir knygų leidyba. Tai pirmoji Šiauliuose veikusi lietuviška knygų leidimo bendrovė. Spaudos reikalams „Kultūros“ bendrovėje buvo sudaryta redakcinė komisija. Knygų leidimu daugiausiai rūpinosi S. Brašiškis, J. Murka, J. Trečiokas, periodika ir kolektyviniais leidiniais - P. Bugailiškis. J. Murka apie „Kultūros“ bendrovės tikslus ir uždavinius 1921 m. rašė: „Visose kultūringose šalyse dešimčių dešimtys ar šimtų šimtai žmonių ir įstaigų verčiasi knygų leidimu; kiekviena naujai pasirodanti knygų leidžiama firma ar įstaiga stengiasi kuo norint pranešti kitas. Iš to kyla rungtynių, kurių vaisius – knygų turinio gerėjimas, gražėjimas leidinių ir kainos pigėjimas. Šita idėja ir pačią „Kultūrą“ sukūrė. (...) Naudingas „Kultūros“ darbas turėtų rasti plačios paspirties visuomenėje“[25].

„Kultūros“ bendrovė 1921-1927 m. išleido per 140 pavadinimų knygų, iš jų 66 leidiniai buvo skirti mokslui populiarinti, o visas tiražas siekė 621 200 egz. 1921–1927 m. „Kultūros“ bendrovė išleido apie 140 daugiausia šviečiamojo pobūdžio knygų, o iš viso – apie 190 knygų (daugiausia mokslo populiarinimo) mokykloms ir plačiajai visuomenei, taip pat įsteigė visą tinklą savišvietos būrelių ir bibliotekėlių. Šiuos leidinius spausdino „Titnago“ spaustuvė. Pirmasis „Kultūros“ bendrovės leidinys – 1921 m. pasirodžiusi P. Matulionio brošiūra „Miškuose galvijų ganymas“. 1923 m. „Kultūros“ bendrovė pradėjo leisti žurnalą, pavadintą „Kultūra“, jo pirmas numeris pasirodė 1923 m. spalio 27 d. Jį redagavo P. Bugailiškis, spausdinimo darbus „Titnago“ spaustuvėje tvarkė mokytojas J. Trečiokas. Buvo pradėta serija „Populiarus gamtos mokslų knygynėlis“. 1923 m. „Kultūros“ bendrovė išleido poeto Jovaro jubiliejinį leidinį „Parinktosios eilės“ (J. Murkos red. – Jubil. leid. K.: „Varpo“ b-vės sp. 48 p.). Vėliau pradėta spausdinti įvairių vadovėlių, verstinių, lietuvių autorių. Buvo išleisti J. Barono, A. Busilo, A. Jakučionio, J. Murkos, M. Vasiliausko ir kitų autorių vadovėliai. Vienas iš jų, tapusių bibliografine retenybe, – šiauliečio pedagogo S. Brašiškio „Raštas. Jo mokymo naujieji keliai ir 19 rankos rašto pavyzdžių“ (1922 m.). Didelio populiarumo susilaukė ir kitos „Kultūros“ bendrovės išleistos knygos: J. Giedravičius „Trumpas piešimo vadovėlis“ (1925 m.), J. Jurkus „Gyvenimo mintys“ / J. J. Aistis. Šiauliai: „Titnago“ sp. („Kultūros“ knygynėlis; Nr. 54-57) ir kt.

„Kultūros“ knygų leidimo bendrovė pirmenybę teikė istorijai, gamtos mokslams, matematikai, pedagogikai, literatūrai ir piešimui. Rūpinantis suaugusiųjų švietimu, buvo leidžiama mokslo populiarinimo knygų. „Kultūros“ bendrovė leido ir grožinės literatūros, kalendorių, meno kūrinių reprodukcijų, dailės albumų. Šios bendrovės leidykloje dirbo žinomi Lietuvos dailininkai G. Bagdonavičius ir K. Šimonis. Knygoms meniškai apipavidalinti dar buvo pasitelkiami ir kiti įvairiu laiku Šiauliuose gyvenę dailininkai: P. Aleksandravičius, J. Jankus, T. Petraitis, S. Vaitkus. Jie apipavidalindavo knygų viršelius, kai kurias knygas iliustruodavo. Bendrovė knygas spausdino daugiausia Šiauliuose („Titnago“, „Grafikos“ spaustuvėse), taip pat Kaune („Raidės“, „Varpo“ sp.), Klaipėdoje („Ryto“, „Lituania“ sp.), kai kuriuos leidinius –

užsienyje (Leipcige, Miunchene, Tilžėje, Rygoje). 1923 m. „Kultūros“ bendrovės kooperatyvinis knygų leidimo stendas Šiaulių miesto pasiekimų parodoje buvo įvertintas I laipsnio diplomu.

Svarbiausias „Kultūros“ bendrovės nuopelnas – istorijos, gamtos mokslų, geografijos, medicinos, žemės ūkio ir kitų sričių mokslo populiarinimo knygelių leidyba. „Kultūros“ bendrovė taip pat leido vadovėlius, pedagoginę ir grožinę literatūrą, dailės kūrinių reprodukcijas ir kt. Nuo 1925 m. leista „Kultūros“ knygynėlio“ serija. Iš viso šioje serijoje išėjo 66 leidiniai. Tai mokslo populiarinimo knygelės (gamtos mokslai, ekonomika, medicina, istorija, biografija), grožinė literatūra. 1927 m. „Kultūros“ bendrovės ir grupės studentų lėšomis buvo leidžiama „Pigiosios bibliotekos“ serija. Ją tęsė Kultūros švietimo draugija, išleidusi V. Čepinskio ir V. Viršilos knygeles. „Kultūros“ bendrovė išleido keletą puošnių dailės leidinių, išspausdintų Leipcige – reprodukcijų rinkinius „Rafaelis“ (10 spalvotų reprodukcijų) ir „Anselmas Feuerbachas“ (12 spalvotų reprodukcijų), K. Šimonio iliustruotą K. Binkio sudarytą liaudies kūrybos rinkinį „Dainos“ ir lietuvių liaudies pasaką „Eglė žalčių karalienė“ (dail. K. Šimonis, 1924).

Po 1926 m perversmo Lietuvoje įsigalėjęs autoritarinis tautininkų režimas „Kultūros“ bendrovės leidybinę veiklą labai suvaržė. 1927 m. „Kultūros“ bendrovė buvo priversta nutraukti leidybą. Tačiau ir ketvirtajame dešimtmetyje Šiauliuose toliau buvo leidžiamas „Kultūros“ žurnalas.

„Kultūros“ bendrovės knygų katalogai ir sąrašai knygynams (1924 -1929 m.). „Kultūros“ bendrovė, norėdama geriau informuoti pirkėjus ir skaitytojus apie išleidžiamas ir platinamas knygas, išspausdino savo bei kitų pažangios literatūros leidyklų knygų katalogus. 1924 m. pasirodė pirmasis Šiaulių krašte „Kultūros“ bendrovės leidinių katalogas. Jį leidėjai skyrė skaitytojų ir pirkėjų savišvietai, knygų platinimui. Kataloge užregistruoti sistemine tvarka suklasifikuotų „Kultūros“ bendrovės leidinių (apie 90 kn.), „Varpo“ leidyklos (60 kn.), Lietuvos kooperacinių bendrovių sąjungos, Amerikos Tėvynės mylėtojų draugijos (13 kn.) leidinių. Iš viso užregistruota per 200 grožinės literatūros, mokslo populiarinimo knygų, vadovėlių, praktinio pobūdžio leidinių, gamtos mokslų ir kitų sričių mokslo populiarinimo literatūros[26].

1925 m. pasirodė dar vienas „Kultūros“ bendrovės išleistas knygų katalogas, kuriame buvo registruojami daugiausia 1920–1925 m. leidiniai bei XX a. pr. knygos. Į šį katalogą buvo įtrauktos „Kultūros“ bendrovės, „Švyturio“, „Varpo“, Švietimo ministerijos, pažangių Amerikos lietuvių ir kitų leidyklų knygos. Daugiausia jame įregistruota mokslo populiarinimo, praktinio pobūdžio leidinių, mokslinių knygų, vadovėlių, grožinės ir vaikų literatūros – iš viso apie 800 leidinių[27]. Be to, „Kultūros“ bendrovė išleido dar šiuos knygų katalogus: „Kultūros“ bendrovės knygų katalogas“ (1929)[28]; „Kultūros“ bendrovės IV konkurso knygų katalogas 1929–1930 m.“ ir kt.[29].

Leidėjas ir fotografas Kostas Cerpinskis (1920-1928 m.). Šiauliuose fotografija ir leidyba užsiiminėjo leidėjas, dailininkas, kolekcininkas ir fotografas K. Cerpinskis (dar vadinamas Konstantinu Cierpinskiu, K. Čerpinskiu, 1887-1972). Jis gimė 1887 m. Rokvėnuose, Skaisgirio vls., Šiaulių aps. Nuo 1919 m. fotografavo Joniškį, Skaisgirį, Pakruojį, Šiaulius ir kt. Lietuvos vietoves, dirbo Radviliškio parapijos bibliotekoje. 1921-1922 m. Žagarėje, Tauragės g. 5 įsteigė knygyną. Apie 1923 m. K. Cerpinskis atsikėlė į Šiaulius. Jis užsiėmė leidyba, domėjosi fotografija, rinko retas knygas, periodiką, atvirukus, ekslibrisus, pašto ženklus, rašė straipsnius apie kolekcionavimą. Jis buvo vienas iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus steigėjų ir bendradarbių. K. Cerpinskis ypač daug nuveikė leisdamas atvirukus. Per 1919-1927 m. išleido 114 skirtingų pavadinimų numeruotų (nr. 1-76) atvirukų keliomis laidomis su Kauno, Tauragės, Šiaulių miesto ir apskrities vietovių vaizdais, kuriuos išspausdino Leipcige. Beveik visiems atvirukams panaudotos K. Cerpinskio fotografijos, keliuose atvirukuose

yra joniškiečio fotografo Jokūbo Fišerio ir šiauliečio fotografo Chaimo Zakso darytų nuotraukų[30]. XX a. trečiajame dešimtmetyje K. Cerpinskis Šiauliuose išleido dideliu tiražu dailininko Mykolo Rimkevičiaus (1887-1938) piešinio-karikatūros „Muravjovas-korikas 1863 m.“ atviruką dviem variantais, paženklintais Nr. 1 ir Nr. 67[31]. Sukauptas kolekcijas ir knygas 1962-1965 m. padovanojo tuometiniam Revoliucijos muziejui, Knygų rūmams.

Šiaulių mokytojų kooperatyvo knygyno leidybinė veikla (1920-1930 m.). Šis knygynas įsteigtas 1920 m. rugsėjo pradžioje kaip Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos Šiaulių skyriaus knygynas (vedėjas Ignas Aleksandravičius). 1924 m. knygynas pasivadino Šiaulių koperatyviniu mokytojų knygynu ir aprūpindavo mokyklas vadovėliais, knygomis ir rašomąja medžiaga. Knygynas užsiėmė ir leidyba. Šiaulių mokytojų kooperatyvo knygynas 1927 m. išleido J. T-no [J. Trinkūno – J. N.) vadovėlį „Naujasis raštas“ pradžios mokyklų mokytojams ir „šiaip plunksnos darbo žmonėms“ (Šiauliai, 1927, sp. „Titnagas“) ir to paties autoriaus J. T-no [J. Trinkūnas] „Rašto pavyzdžiai mokiniams“ (Šiauliai, 1927, sp. „Titnagas“) ir kt. Šiaulių mokytojų knygynas 1930 m. perėjo „Spaudos fondo“ nuosavybėn.

Šiaulių miesto darbininkų profsąjungų leidybinė veikla (1922 m.). Ši organizacija, be atsišaukimų, skelbimų, užsiėmė smulkių leidinių, brošiūrų ir knygų apie darbininkų profsąjungos veiklą leidimu. 1922 m. ji išleido pirmąjį leidinį „Sodžiaus darbininkai ir Lietuvos buožės“ / B. D. [Vincas Kapsukas].- Šiauliai: Šiaulių m. darbininkų profsąjungos leid.; Nr. 1 (Šiauliai: Savičio ir Šumkauskio sp., 65 p. Kaina – 15 auksinų).

„Vilties“ draugijos neturtingiems moksleiviams šelpti leidybinė veikla (1923-1928 m.). 1922 m. Šiauliuose įsisteigė „Vilties“ draugija neturtingiems moksleiviams šelpti. Ji užsiėmė ir knygų leidyba.1923-1925 m. „Vilties“ draugija išleido 11 leidinių: Fr. W. Forsterio „Seksualė etika ir seksualė pedagogika: Naujas senų tiesų pamatavimas“ (Berlynas: Pass ir Garlebo sp. 1923), „M. ir S. Svetimų ir tarptautinių žodžių žodynėlis“ (1923), Stasio Janušausko „Šokimai: 32 pamokos su 10 piešinėlių“ (Šiauliai: Savičo ir Šumkauskio sp. 1923, sporto vadovėlis), J. Gobio „Pirmosios jaunystės psichologija“ (Šiauliai: Savičo ir Šumkauskio sp., 1923), Sam. Smailso „Būdo įtaka“ (1924), Sam. Smailso „Šeimos įtaka“ (1924), Sam. Smailso „Pareiga ir tiesumas“ (Šiauliai,1924, su žodynėliu). Visų trijų Sam. Smailso knygučių antraštėse pažymėta, jog tai esą „moksleivių vertimai“. Betgi „Archivum Philologicum“ II tomo 34 psl. išnašoje randame informaciją, kad šias tris knygeles vertė pats J. Jablonskis (1860-1930). Taip pat „Vilties“ draugija dar išleido K. Dineikos „Moters kūno kultūra“ (1924), J. Gobio „Psichinė energija ir gyvenimas“ (1924), B. Pruso „Sargyba“ (1924 m.). Įdomu, kad šią lenkų rašytojo B. Pruso knygą „Sargyba“ į lietuvių kalbą išvertė M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana), J. Gobio „Visuomenės mokslo vadovėlis: Vid. mokyklai“ (Šiauliai, 1923, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas), J. Gobio „Visuomenės mokslo vadovėlis: Vid. ir aukštesn. mokyklai“ (Šiauliai, 1924, 3-siasis patais. ir padid. leidimas), Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos sintaksė“, „Lietuvių tautotyros ir senienų rinkimo programa” (sudarė P. Butėnas) ir kt.

Draugija, kurios darbe dalyvavo J. Jablonskis, kunigai J. Koncevičius, J. Lapis ir kt. savo leidyba orientavosi į masinį skaitytoją. Ji išleido daugiau kaip 10 labdarai skirtų vadovėlių, kitų populiarių leidinių. Gautas pelnas už šias knygas buvo skiriamas neturtingiems moksleiviams šelpti. „Vilties“ draugija išleido 13 leidinių. Kaip nurodo dr. T. Petreikis, „aktyviausiai ji dirbo iki 1924 m., kol pernelyg didelis leidybos intensyvumas ir per menkos lėšos, dengtos vekseliais, visiškai sužlugdė šią draugijos veiklos sritį“[32]. „Vilties“ draugija pagal 1925 m. rugsėjo 25 d. išduotą vekselį už spaudos darbus „Titnago“ spaustuvei liko skolinga 4 932,3 Lt. „Vilties“ draugija ilgai neįstengė padengti skolos, todėl

į leidybos verslą ji daugiau nebegrįžo[33].

Jaroslavo Rimkaus 1922 m. išleistas pirmasis autorinis iliustruotas albumas. Kaune, „Varpo“ spaustuvėje, 4 000 egz. tiražu 1922 m. buvo išleistas J. Šiliečio slapyvardžiu iliustruotas piešinių albumas „Vokiečių okupacija Lietuvoje 1915–1919 m. paveikslėliuose ir trumpuose jų aprašymuose“. Knygą parengė ir išleido Šiaulių gimnazijos mokytojas Jaroslavas Rimkus (1888–1976)[34]. Ši knyga buvo parduodama ne tik per knygynus, bet ir platinama mokyklose, ją vežiojo po Lietuvą, pardavinėjo ir pats autorius. 1923-1928 m. J. Rimkus aplankė apie 40 miestų ir miestelių, sėkmingai išpardavė žymią dalį savo albumų. Tolesnis knygos platinimo tarpsnis – 1934-1935 m. Keletą šimtų knygų buvo nuvežta parduoti ir į JAV[35]. J. Rimkus, norėdamas išpopuliarinti savo iliustruotą knygą, 1923 m. išleido nedidelę 7 puslapių brošiūrėlę „Ištraukos iš laikraščių recenzijų apie J. Šiliečio albumą „Vokiečių okupacija Lietuvoje 1915-1919 m.“, ją išspausdino Savičiaus ir Šumkauskio spaustuvė Šiauliuose.

1937 m. Šiaulių apskrities valdyba nutarė nupirkti 250 egz. J. Rimkaus knygos „Vokiečių okupacija Lietuvoje 1915-1919 m.“ Šios knygos buvo išsiųstos visoms pradžios mokyklų bibliotekoms[36].

Antrojo pasaulinio karo metais, kai hitlerininkai okupavo Šiaulius, šiai J. Šiliečio knygai teko patirti okupantų ir jų kolaborantų įniršį. Šiaulių III pradžios mokyklos vedėjas J. Trinkūnas prisiminimuose rašė: „Mokyklos bibliotekoje (...) rado užkištą Šiliečio 1915–1919 metų „Vokiečių okupaciją Lietuvoje...“ knygą. Blogiausia, kad knygoje vien paveikslėliais atvaizduoti vokiečių darbai ir po kiekvienu paveikslėliu padėti lietuvių ir anglų kalbomis parašai. Čia tuoj buvo sušaukti visi Donnerveteriai ir ieškomas mokyklos vedėjas, kaip jis drįso tokias knygas laikyti mokinių bibliotekoje! Sargas vedėjo, žinoma, sąmoningai nerado ir dar paaiškino, kad mokyklai knygas parūpindavo Švietimo skyrius arba pati Švietimo ministerija, ir kad vedėjas negalėjo bet kokią knygą išimti iš bibliotekos. Knyga buvo po vieną lapelį suplėšyta ir su keiksmų priedais sudeginta...“[37].

„Šiaurės Atėnai“ 1997 m. išspausdino 62 albumo piešinius, pažymėdami, kad tai esąs pirmasis lietuviškas komiksas, politinės propagandos šedevras. 1999 m. leidykla „Saulės delta“ išleido fotografuotinį J. Šiliečio albumo „Vokiečių okupacija Lietuvoje 1915–1919 m. paveikslėliuose ir trumpuose jų aprašymuose“ leidimą 700 egz. tiražu su prof. Vytenio Rimkaus įvadiniu straipsniu.

Jono Orento (dar Orinto) „Aukuro“ knygyno leidybinė veikla (1923-1936 m.). J. Orentas savo pirmąjį knygyną „Aukuras“ Šiauliuose įsteigė 1923 m. Be knygų ir raštinės reikmenų prekybos J. Orento „Aukuro“ knygynas užsiėmė knygų leidimu.1923 m. iš spaudos išėjo jo parengta 40 psl. knygutė „Meilės kalba pašto ženklais: naujausias ir patogiausias būdas meilei bei neapykantai išreikšti“ (Šiauliai: Aut. leid., 1923. „Titnago“ sp.). Ji buvo platinama autoriaus knygyne „Aukuras“, krautuvėje „Skalsa“ Šiauliuose bei kituose knygynuose.

J. Orento „Aukuro“ knygynas 1928 m. dar išleido šiuos leidinius: A. Daudet „Pirmoji jaunavedžių naktis“ (vertė Konst. Petrauskas. Šiauliai, sp. „Titnagas“, 1928, 1500 egz.); A. Čechovo „Piršlybos“: 1 v. komedija (Šiauliai: „Titnago“ sp., 1928. Tir. 1500 egz.); „Aukuro“ kalendorėlis 1929 m. (Šiauliai, 1928), „Namų židinys“: 1 v. komedija / A. G. V-ka (Šiauliai: „Titnago“ sp., 1929 Tir. 1500 egz.); jubiliejinį leidinį dr. V. Kudirkos „Laisvos valandos“ (1929), Al. Berželio „Laimės beieškant“ (1929), Pr. Gegecko „Sutemų dainas: Iš 1926-1928“ (Šiauliai: „Titnago“ sp, 1930. Tir. 2000 egz.), šiauliečio daktaro, venerologo M. Jochelsono (1891-1934) medicinos populiarinimo knygelę „Kas reikia žinoti apie triperį ir jo gydymą“ (Šiauliai: „Titnago“ sp., 1930. Tir. 2000 egz.), J. Jasinsko „Skersgatvių dainas“ (Šiauliai: „Titnago“ sp., 1931), knygą „Karaliaus Ramzeso turtai“ /Vertė K. Budrys. – Šiauliai: „Titnago“ sp., 1931. Tir.

2000 egz.). J. Orentas iš viso išleido 11 knygų (poezijos, medicinos, grožinės literatūros ir kt.). 1930 m.„Aukuro“ knygynas išleido „Žaidimą gėlėmis“: 100 lapelių su 1590 klausimų ir atsakymų. Gražiausias ir linksmiausias žaidimas-flirtas“[38].

Pirkėjų patogumui „Aukuro“ knygynas išleido knygų katalogus: „Aukuro“ knygyno knygų katalogas Nr. 1, 1928 m.“ (1927 m. Šiauliai, „Aukuro“ knygynas, „Titnago“ sp.), „Aukuro“ knygyno knygų katalogas“ (1932. Šiauliai, „Titnago“ sp. Tir. 5000 egz.)[39].

Dr. Jono Šliūpo ir spaustuvės „Titnagas“ leidybinė veikla Šiauliuose (1923-1944 m.). Dr. J. Šliūpas kartu su steigėjais 1923 m. rugsėjo 1 d. Šiauliuose įkūrė „Titnago“ spaustuvę ir leido daugiausia mokslo populiarinimo ir medicinos knygas. Jis iš savo spaustuvės Šiauliuose nesiekė didelio pelno, bet turėjo tikslą sudaryti bazę kultūrinei vertybei – knygoms, laikraščiams ir kitiems spaudos leidiniams spausdinti. „Titnago“ spaustuvėje buvo išleista ir išspausdinta paties dr. J. Šliūpo 17 knygų[40]. 1930 m. „Titnago“ spaustuvė išleido katalogą „Raidžių ir ornamentų pavyzdžiai“ : [Spaustuvė „Titnagas“]. – Šiauliai : „Titnago“ sp., [1930] (Šiauliai : „Titnago“ sp..). – [1] virš. p., 28 lap.; 17 x 23 cm. Tai gana retas, tik geresnių spaustuvių, galėjusių pasigirti užsakovams savo šriftais ir ornamentais katalogas. 1934-1938 m. „Titnago“ spaustuvėje dar buvo išleisti šie leidiniai: „Menas. Teatras. Literatūra. Dailė. Muzika. Filmas“ (red.-leidėjas J. A. Šaltenis. Šiauliai, 500 egz.); K. Dantos „Kiaušinių eksportas. Kiaušinių supirkimo punktų vedėjams vadovėlis“ (Šiauliai, 1934 m., tir. 2000 egz.); M. Veito „Džiova arba tuberkuliozo klausimais Lietuvoje“ (Šiauliai, 1934, tir. 2000 egz.); „Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimo tarnautojų pareigos“ (Šiauliai, 1934 m., tir. 300 egz.); „Šiaulių medžioklės draugijos išnuomotų miškų ir medžiojimo dienų sąrašas“ (1937 m.); Allen Grant „Dievo idėjos raida arba evoliucija“ (spaudai paruošė ir išleido dr. J. Šliūpas. Šiauliai, 1938 m.); Gauvin Marshall „Ar šv. Raštas yra dorovės vadovas?“ (Šiauliai, 1938 m.) ir kt.

Muziejininkas ir esperantininkas Vincas Vaitekūnas, pabrėždamas dr. J. Šliūpo, kaip spaustuvininko ir leidėjo, veiklą Šiauliuose, rašė: „Savo spaustuvę, vadovaudamasis Amerikoje įgyta patirtimi, d-ras J. Šliūpas nesiėmė pelno, bet turėjo tikslą sudaryti bazę kultūrinei vertybei - laikraščiui, knygai, - gaminti, plačiau paskleisti žmonėse šviesią kultūrą, susipratimą, kovoti prieš tamsą, tamsybininkus ir reakciją, populiarinti mokslą“[41].

Maušos (Moišos) Ordmano knygyno leidybinė veikla (1925-1940 m.). M. M. Ordmano knygynas įkurtas Šiauliuose 1925 m. Varpo g. 21, o nuo 1931 m. persikėlė į Tilžės g. 134. M. M. Ordmanas be knygų prekybos nuo 1930 m. kartu su sūnumi dar užsiėmė atvirukų leidyba. Nuo 1933 m. labiau plėtojo išvežiojamąją knygų prekybą ir Lietuvos miestuose bei miesteliuose platino šventinius ir proginius atvirukus, kuriuos gaudavo iš Prancūzijos ir perspausdindavo S. Savičio ir B. Šumkauskio spaustuvėje „Grafika“.

Stasio Brašiškio radijo laboratorija (1927-1940 m.). S. Brašiškis (1896-1989) – vienas iš radijo pradininkų Lietuvoje. Tarpukariu Šiauliuose, Valavičiaus g. 2, įsteigė radijo imtuvų konstravimo, gamybos ir prekybos įmonę, leido ir platino radiotechnikos literatūrą[42]. S. Brašiškio radijo laboratorija 1927 m. parengė leidinį „Keturių vamzdžių radio imtuvo aprašymas Baltic K14“/ Radio laboratorija S. Brašiškis (Šiauliai, sp. „Titnago“ sp.). 1927 m. pasirodė S. Brašiškio parengti leidiniai, susiję su radiju: „Kaip pačiam pasidirbti radio imtuvą“ [I ir II sąsiuviniai] (Šiauliai: „Titnago“ sp.). Nuo 1930 m. „Spaudos fondo“ knygyne buvo įkurtas radijo skyrius, kurį tvarkė radiotechnikas S. Brašiškis. Šiame skyriuje buvo galima įsigyti S. Brašiškio radijo laboratorijos išleistų knygų ir brošiūrų. Pasak dr. T. Petreikio, „jo leidiniai apie radiją yra pirmieji lietuviški originalūs leidiniai Lietuvoje, nes Kaune 1927 m. išėjo verstinė patarimų knygą, o tuo metu S. Brašiškis jau išleido ir originalią. Tai susiję su Kauno ra-

dijo stoties paleidimo aplinkybėmis: visiems reikėjo tokios praktinės literatūros, bet jos nebuvo“[43].

Kultūros švietimo draugijos leidybinė veikla (1926-1940 m.). 1926 m. vasario 24 d. įkurta Šiaulių kultūros švietimo draugija tęsė „Kultūros“ bendrovės veiklą ir 1926–1940 m. iš viso išleido apie 25 (18) leidinius[44]. 1927 m. buvo išleisti „Kultūros švietimo draugijos įstatai“ (Šiauliai, sp. „Titnagas“). Šios draugijos tikslas – plėtoti Lietuvoje švietimą ir kultūrą: organizuoti knygų, periodikos ir kitos spaudos leidimą, kurti spaustuves, litografijas, cinkografijas ir kitokias grafikos įstaigas, steigti knygynus ir rašomųjų dalykų parduotuves, kurti bibliotekas, skaityklas ir kultūros įstaigas. Draugija perėmė „Kultūros“ žurnalą ir leido knygų seriją „Pigioji biblioteka“. 1927 m. ji išleido dr. A. Viršilos „Šių dienų pažiūros į nusikalstamumą“ [Šiauliai, „Pigioji biblioteka“, nr. 3), „Meilės vergai“: Apysakaitės / Knut Hamsun; Vertė K. G-nis [Kostas Korsakas]. Šiauliai: „Grafikos“ sp. Žurn. „Kultūra“ nemok. priedas), įvairius smulkius spaudinius: „Kišeninis kalendorėlis 1930 metams“ (Šiauliai: sp. „Titnagas“, 1929), „Knygų katalogą 1939 m.“ / Red. V. Knyva; Kultūros švietimo d-jos knygynas. – Šiauliai: Kultūros švietimo d-ja, [1938] (K. E. Norkienės ir P. Stikliaus sp. 48 p.) ir kt.

1938 m. Kultūros švietimo draugijos knygynas Šiauliuose išleido anotuotą „Knygų katalogą“ (gale pridėtas svarbesnių „Kultūros“ žurnale spausdintų straipsnių sąrašas) ir kt.[45].

Aleksandro Žambos knygyno „Antikvaras“ leidybinė veikla (1927-1940 m.). Be knygų prekybos A. Žambos knygynas Šiauliuose dar užsiėmė leidyba ir leido meilės, nuotykių romanus: Klauso Štertebekerio „Galingasis jūrų valdovas: Niekšybių sukūryje !“ (Šiauliai, Vertė V. B. – Šiauliai: „Kauno“ sp., tir. 2 000 egz. 40 p. Leidinys konfiskuotas ir sunaikintas), „Ar atiduosi tu man savo širdį?“ (Šiauliai); Edgar Vallace „Mirties melodija“ (Šiauliai. Romanas. Vertė iš rusų kalbos V. B. Šiauliai, „Antikvaro“ knygynas, Adomavičiaus sp. Kaune, 1939, tir. 2 000 egz.); Bebutovos keturias dalis romanų: „Briliantai“ ir „Širdies valdžioje“, mokslinę pažintinę knygelę „Kaip iš veido bruožų spręsti žmogaus būdą“ ir kt.

„Aušros“ muziejaus ir Šiaulių kraštotyros draugijos leidybinė veikla (1928-1943 m.). Šios kultūros įstaigos leidybinis darbas buvo pradėtas Šiaulių „Aušros“ muziejaus įkūrėjo teisininko, kraštotyrininko P. Bugailiškio (1883–1965) iniciatyva. Tarpukariu „Aušros“ muziejus ir Šiaulių kraštotyros draugija išleido smulkių leidinėlių, knygų ir brošiūrų.

1928 m. gruodžio 8-9 d. Šiauliuose buvo surengta „Muziejaus diena“. Ta proga Šiaulių kraštotyros draugija išleido pirmąjį leidinį „Muziejaus diena Šiauliuose 9-10 XII. 28 (16 p.). Rėmėjo-aukotojo bilietas“ (viršelio dail. G. Bagdonavičius, spausdino „Titnago“ spaustuvė, Šiauliai, 1928, tir. 1700 egz.). Šio leidinio viršelyje buvo išspausdinti du šūkiai: „Pažink savo kraštą!“ ir „Gerbk senovę!“. Išėjo du šios knygelės variantai: paprastu ir puošnesniu viršeliu.

1930 m. išleido istoriko ir archeologo prof. Jono Puzino (1905-1978) pirmąją lietuvių kalba parašytą Šiaulių miesto istoriją „Šiaulių miestas. Istoriniai bruožai“ (Šiauliai: „Titnago“ sp., tir. 2000 egz.). 1931 m. išleista to paties autoriaus 80 p. iliustruota knygelė „Šiaulių miestas ir jo istorija“ – „Šiaulių metraščio“ priedas. Šioje knygoje publikuojami priedai: „Senieji Šiaulių miesto nuostatai ir privilegijos“ ir „Šiaulių apskrities archeologinių vietų bei paminklų sąrašas“.

Šiaulių kraštotyros draugijos leidybos produkcija buvo siekiama visuomenės ugdymo pasaulietiniais pagrindais ir pažintinių tikslų. Ji kartu su „Aušros“ muziejumi 1930–1938 m. leido „Šiaulių metraščius“ – periodines informacijos, statistikos ir kraštotyros knygas. 1930-1938 m. buvo išleistos penkios „Šiaulių metraščio“ knygos: „Šiaulių metraštis. 1930“, „Šiaulių metraštis. 1931“, „Šiaulių metraštis. 1932“, „Šiaulių metraštis. 1933“ ir „Šiaulių metraštis 1918-1938 m.“. Be to,

ši draugija dar parengė ir išleido šias knygas: „Senovė, jos pažinimas ir apsaugojimas: medžiaga mūsų etnografijai, archeologijai ir visuomenės istorijai su 32 iliustr. (Šiauliai: „Titnago“ sp., 1931 m. išspausdinta iš kn.: „Šiaulių metraštis: Inform. Knyga 1931 m.“ Tir. 1000 egz.).

1928-1933 m. „Aušros“ muziejus ir Šiaulių kraštotyros draugija dar parengė ir išleido šias brošiūras ir knygas: „Kuri medžiaga rinktina yra muziejui?“: „Nei viena tauta, kuri nori gyva būti, negali apsieiti be savo muziejų...“ (Šiauliai. Išsp. dauginimo prietaisu, 1928); „Tautos senienoms rinkti programa“ ir „Šiaulių kraštotyros draugijos įstatai“ (įstatai įregistr. Šiaulių m. ir apskrities viršininko 1927.05.11 įst. Rejestro Nr. 122/1); „Senovė. Jos pažinimas ir apsaugojimas“ (1931 m.); „Kraštotyros dirvoje: Archeologinės ir etnografinės medžiagos rinkinys“ / Red. P. Bugailiškis (Šiauliai: „Titnago“ sp., 95 p. ištsp. iš „Šiaulių metr.“, 1933, Nr. 4); „Tautos senienoms rinkti programa“ (Š., 1933 m.); „Šiaulių kraštotyros draugijos įstatai“ (Š., 1933); Kun. Juozas Vitkus. „1863 metų sukilimas Lietuvoje (prisiminimai)“ (Š., 1933); „Aušros“ muziejaus rinkinių nuotraukos. I serija. Albumėlis (Š., 1933); „Aušros“ muziejaus rinkinių nuotraukos. II serija. Albumėlis (Š., 1933); lapelius: „Pažinkime savo kraštą!“ (1929 m.), „Rinkime Šiaulių „Aušros“ muziejui senienas!“ (1929 m.)‘ „Statykime Šiaulių „Aušros“ muziejaus-bibliotekos rūmus!“ (1930 m.), „Liaudies audinių paroda Šiauliuose“ (1930 m.), „Šiaulių muziejus“ (1931 m.), „Kraštotyros programa ir jos vykdymas“ (1931 m.), „Kraštotyros talka“ (1937 m.), „Kraštotyros talkos (konkurso) taisyklės“ (1935 m.), „Senovės meno paroda“ (1936 m.), „Senovės meno paroda Šiauliuose‘ (1937 m.), „Instrukcija „Fotonuotraukos kraštotyrai (pavyzdinis sąrašas)“ (1940 m.) ir kt.[46].

1930 m. įvykusiame II Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavime buvo nutarta leisti pirmąjį Lietuvos kraštotyros žurnalą „Gimtasai kraštas“. Jį redaguoti ėmėsi P. Bugailiškis. Dėl to buvo nutarta atsisakyti „Šiaulių metraščio“ leidimo. Šiaulių kraštotyros draugija žurnalą „Gimtasai kraštą“ leido nuo 1934 iki 1943 m. Išėjo 31 numeris (17 knygų).

1934-1939 m. Šiaulių kraštotyros draugija išleido įvairių su kraštotyra susijusių smulkių leidinių - afišų, anketų. Anketos: „Kraštotyros anketa“ (1930); Anketa Nr. 1 – „Tautosakos rinkinio programa“. Kraštotyros draugijos leidinys (1931); Anketa Nr. 2 – „Kūlimai“ (1932); Anketa Nr. 3 – „Kalėdų ir Naujųjų metų švenčių apeigų anketa“ (1932); Anketa Nr. 4 – „Kaimo vietovių pavadinimai ir jų kilmė“ (1933); Anketa Nr. 5 „Senovės apavai“ (1933); Anketa Nr. 6 – „Pirtis“ (senesnės, tipingesnės pirties aprašymas“ (1933); Anketa Nr. 7 – „Kaimo piemenys ir ganymas senovėje“ (1934); Anketa Nr. 8 – „Senovės gėrimai“ (1934); Anketa Nr. 9 – „Senovės valgiai“ (1934); Anketa Nr. 10 – „Žinios apie kaimą su pridėtu rinktinių senienų sąrašu“ (1935); Anketa Nr. 11 – „Vyžos ir naginės“ (1935); Anketa Nr. 12 – „Apie provincijos muziejus“ (1935); Anketa Nr. 13 – „Baudžiavos gadynė“ (1936); Anketa Nr. 14 – „Spaudos draudimo bei vėlesnių laikų buvusieji mokytojai (daraktoriai), to meto slaptos lietuviškos mokyklos ir rusiškos“ („Norėdami, kiek dar galima, užfiksuoti medžiagos apie spaudos draudimo bei vėlesnių laikų Lietuvoje buvusius mokytojus-jas (daraktorius)“...: [anketa] / Šiaulių kraštotyros dr-jos „Aušros“ muziejaus pedagoginis skyrius. –[Šiauliai, 1936. Sp. „Titnagas“ (1936); Anketa Nr. 15 – „Žemės ūkio įrankiai ir žemės dirbimas senovėje“ (1937); Anketa Nr. 16 – „Senovės linų ūkis ir jo papročiai“ (Ši anketa per apskrities agronomus buvo išsiuntinėta ūkininkams 1937 m.); Anketa Nr. 17 – „Senovės gyvulių ūkis“ (1938); Anketa Nr. 18 – „Darbas ir žygiai“ (1939); Anketa Nr. 19 – „Kaimo higiena“ (1939); Anketa Nr. 20 – „Grytelninkai“ (1941); Anketa Nr. 21 – „Senovės medžioklė“ (1942); Anketa Nr. 22 – „Ugnis ir jos panaudojimas“ (1942) ir kt.[47].

Šiaulių valstybinės gimnazijos mokinių kooperatyvėlis (1923-1940 m.). 1923 m. sausio 13 d. Šiaulių valdžios gimnazijoje įsteigtas mokinių kooperatyvėlis leido įvairias knygeles, egzaminų klausimus, mokymosi priemones, vadovėlius ir kt. Šioje gimnazijoje mokęsis V. Kunčinas prisiminimuose rašė: „Kooperatyvėlis vykdė ir leidybinę veiklą, yra išleidęs „Abituriento vadovą“. Ten būdavo surinktos rašinių temos, kurias duodavo per egzaminus, kelių temų išdėstymas, planavimo pavyzdžiai, matematikos uždavinių sąlygos ir jų sprendimo būdai. Žodžiu, mes, abiturientai, būdavome „kooperatyvėliui“ labai dėkingi“[48].

Šiaulių valstybinės gimnazijos mokinių kooperatyvėlis savo leidybinę veiklą pradėjo nuo blankinių spaudos leidinių: „50 lakštų popieriaus laiškams“ (leidinys Nr. 1), kelių dydžių bloknotų (Nr. 2), paprastų ir dvigubų sąsiuvinių (Nr. 3), paprastų ir dvigubų žodynėlių (Nr. 3a), užrašų knygų kietais ir minkštais viršeliais (Nr. 4). Šio kooperatyvėlio narių pastangomis dar buvo parengtos ir išleistos šios knygos: „Abituriento vadovas: Lietuvos gimnazijų ir mokytojų seminarijų liet. k. ir matematikos 1929 m. išleidžiamųjų egzaminų temos, uždavinių sprendimai ir elementar. matematikos konsp.“ (Šiauliai: „Grafikos“ sp. 1929, Šiaulių valdžios berniukų gimn. mokinių kooperatyvėlio leidinys Nr. 5. Tir. 1000 egz.); „Abituriento vadovas 1932 m. laidos“ (parengė iš išleido Š[iaulių] v[aldžios] b[erniukų] g[imn.] mokin[ių] koop. nariai. Red. mokyt. V. Rostkauskas. Šiauliai: „Grafikos“ sp. Tir. 1500 egz.). „Trigonometrinių funkcijų didumų lentelė“ (Šiauliai, 1932), V. Rostkausko parengtas leidinys „Artutinis skaičiavimas“. III ir V klasių kursas. (Šiauliai, 1932 m. „Grafikos“ sp. Tiražas 4000 egz.), „Procentinių santykių skaičių 1-60 lentelė vieno tikrumu“[49]. Šiuos leidinius, raštinės ir mokymosi priemones buvo galima įsigyti Šiaulių valstybinės gimnazijos mokinių kooperatyvėlyje.

Šiaulių valstybinės gimnazijos mokytojas A. Krauzas parengė spaudai ir 1936 m. išleido pirmąją gyvulių globos antologiją lietuvių kalba – apsakymų ir eilėraščių rinkinį apie gyvūnus, pavadintą „Mūsų bičiuliai“ (Šiauliai: sp. „Titnagas“, 1936). Tarpukariu Šiaulių valdžios berniukų gimnazijoje mokęsis Eduardas Budreika savo prisiminimuose rašė: „Būdami šeštoje klasėje visi mokiniai iliustravome vokiečių kalbos mokytojo Antano Krauso, Gyvulių mylėtojų draugijos įkūrėjo, knygą „Mūsų bičiuliai“. Joje yra dvi mano vinjetės: „Apelsinų dalia“ ir „Gyvulių meilė“, taip pat inkilėlių brėžinys bei nemažai titulinių raidžių“[50].

Šiaulių miesto savivaldybės leidybinė veikla (pradėta 1928 m., darbuotasi iki 1940 m.). Šiaulių miesto savivaldybės išleistas Šiaulių miesto situacijos planas (sudarytas 1928 m.) buvo parduodamas „Aušros“ ir kituose kioskuose bei visuose vietos knygynuose, kainavo 1 Lt.[51] Šiaulių miesto savivaldybė išleido dvitomį leidinį „Šiaulių miesto savivaldybės privalomi įsakymai“ (1 ir 2; 1931, 1939). 1931 m. pasirodė pirmasis Šiaulių miesto savivaldybės rengtas leidinys – Šiaulių miesto savivaldybės privalomųjų įstatymų rinkinys, kurį redagavo tuometinis burmistras J. Sondeckis. Šiame leidinyje buvo surinkti visi 1918-1930 m. išleisti Šiaulių miesto savivaldybės įsakymai (1931, rinkinys Nr. 1). 1939 m. išleistas antrasis rinkinys – „Šiaulių miesto savivaldybės privalomi įsakymai“ (spausdino sp. „Spauda“, 1939, rinkinys Nr. 2), jį redagavo miesto burmistras P. Linkevičius. Rinkinyje paskelbta 20 įsakymų: prekybos įmonėms ir parduotuvėms atidaryti ir uždaryti; prekybai turgavietėse ir viešose vietose tvarkyti; valgykloms ir užkandinėms laikyti; maisto produktų, skystų degalų laikymo; vandentiekio ir kanalizacijos klausimais; švarai kiemuose ir gatvėse palaikyti, sodams ir aikštėms prižiūrėti; statybos rajonų reikalu; namų ir butų numeracijos bei gyventojų registracijos klausimais; kirpykloms laikyti; viešbučiams, nakvynės namams, pirtims ir vonioms laikyti; čuožykloms tvarkyti; skelbimų lipdymo; šunų priežiūros klausimais; vežėjams ir

dviratininkams tvarkyti; privatiniam ir valstybės turtui saugoti; gyvuliams skersti ir kt.[52]. Prie institucinės spaudos priskiriama ir tarnybiniais tikslais Šiaulių trečiojo policijos deprtamento štabo I skyriaus išleista knyga „Eksperimentinių taktikos pratimų klasėje nagrinėjimo pavyzdžiai“ (1939).

Knygininko ir leidėjo Felikso Maksvyčio knygyno „Žiedas“ leidybinė veikla Šiauliuose (knygynas veikė nuo 1933 iki 1944 m.). F. Maksvytis (1909-2008), Luokėje įsteigęs „Šatrijos“ knygyną, daugiausia leido maldaknyges ir katalikiškus „Keleivio“ kalendorius. Jis keletą metų (iki 1933-ųjų) buvo dirbęs Kauno prekybos bendrovėje „Malda“. Tad šis knygyninkas, turėdamas gerų ryšių ir būtiną užtarimą katalikų bažnyčioje, ėmėsi pelningos katalikiškos spaudos leidybos[53]. F. Maksvytis Šiauliuose ne tik platino kitų leidėjų produkciją, bet ir pats užsiėmė leidyba. Rengė ir leido knygas „Titnago“ spaustuvėje, o dalį maldaknygių – Telšių vyskupijos spaustuvėje ir užsienyje. Be to „Titnago“ ir kitose spaustuvėse leido spalvotas nuotykių ir pasakų knygeles vaikams, proginius atvirukus. 1937 m. jo didžiausias konkurentas – knygyno „Lietuva“ savininkas L. Jakavičius parodė jam didelį pasitikėjimą - pasiūlė perimti jo knygyną ir leidybą.

F. Maksvytis 1939-1940 m. išleido nemažai įvairių knygų: „Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis“ (1939), „Kišeninis 1940 m. kalendorius“ (sp. „Titnagas“, 1939), „Algiukas ir Sigutė“ („Grafikos“ sp., 1940), „Don Kichotas“ (sp. „Grafika“, 1940), „Mūsų pasaulis“ (sp. „Grafika“, 1940), „Naujasis Robinzonas“ (Šiauliai, „Grafikos“ sp.-litografija, 1940), „Stiklo kalnas“ (sp. „Grafika“, 1940), „Vaikų darbai“ (sp. „Grafika“, 1940), „Vaikų kelionė“ (sp. „Grafika“, 1940), „Vaikų žaidimai“ (sp. „Grafika“, 1940) ir kt.

„Žiedo“ knygynas dirbo pelningai, plėtė savo veiklą. Vokiečių okupacijos metais išleido Alfonso Šešplaukio parengtą lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyną mokyklinio amžiaus jaunimui. Per savo gyvavimo metus F. Maksvyčio knygynas išleido ir Lietuvoje išspausdino 171 tūkst. egz. maldaknygių, 28 tūkst. egz. literatūros vaikams, 17 tūkst. egz. žodynų, 179 tūkst. egz. kalendorių, 28,5 tūkst. egz. įvairių kitų knygų. Be to, jis spaustuvės „Astra“ vadovų pasiūlymu tęsė ankstesnio knygininko, gete nacių įkalinto žydo M. Ordmano atvirukų leidybą, nes spaustuvėje buvo likusios prieškarinės „Grafikos“ spaustuvės dailininkų sukurtų atvirukų litografinės klišės.

F. Maksvyčio „Žiedo“ knygyno vardu išleistos spaudos bendras tiražas siekė 424 tūkst. egz. Apie savo leidybinę veiklą F. Maksvytis rašė: „Atspausdinta: 1. Maldaknygių – 171 200 egz.; 2. Įvairių knygų – 28 500 egz. 3. Vaikų literatūros – 28 000 egz. 4. Žodynų – 17 000 egz. 5. Kalendorių – 179 000 egz. Iš viso atspausdinta – 424 050 egz. Visas minėtų knygų tiražas buvo išplatintas. Kitų leidyklų leidinių „Žiedas“ išplatino apie 800 000 egz. Tai rodo buvus nemenką jo pajėgumą, skirtą kultūrai“[54].

Tarpukariu Šiauliuose leidybinę veiklą buvo išplėtoję ir knygynai. Dr. T. Petreikis nurodo, kad „intensyviai leidybos ėmėsi Šiauliuose įsikūrę L. Jakavičiaus „Lietuvos“ (išleidęs 123 leidinius), F. Maksvyčio „Žiedo“ (16) ir J. Orento „Aukuro“ (10) knygynai“[55].

Komerciniams leidėjams Šiauliuose atstovavo šios prekybos įmonės: V. Masiulio ir B. Baltrušaičio prekybos namai, M. Sielskio „Flora“, B. Lurjė sėklų prekybos įmonė, Sėklų ir žemės ūkio įrankių prekybos įmonė „Ūkis“. Pastaroji įmonė išleido „Vadovėlį konservavimui daržovėms, vaisiams ir uogoms su aparatu „REX“ (1935). V. Masiulio ir J. Baltrušaičio prekybos namai išleido „Rūgšties vystytojas Flora Danica“ (Šiauliai: „Titnago“ sp., 1928, 1000 egz.). Tokių leidinių išleido ir Šiaulių fabrikai: „Aušra“ ir „Gubernija“ (Akcin. alaus bravoro bendrovės „Gubernija“ įstatai Šiauliai, 1922. „Titnago“ sp.). Pramonės srityje dar išsiskyrė pirmasis garinis šokolado ir saldainių fabrikas „Birutė“, nuo 1924 m. leidęs kainininkus lietuvių ir vokiečių kalbomis (Šiauliai, Fabriko „Birutė“ kainininkas (...) 1924. „Titnago“ sp.),

„Lietuvių akcinės bendrovės „Birutė“ saldainių, šokolado ir marmelado fabriko gaminių kainininkas“ [1936] (Šiauliai: „Lietpres“ sp.). Šios įmonės ir įstaigos tarpukariu Šiauliuose išleido 28 normatyvinius leidinius[56]. 1927 m. J. Chmieliausko rūbų kirpimo akademija išleido knygelę „Rūbų kirpimo mokykla“ (Šiauliai, D.1, 28 p., 1927. „Titnago“ sp.).

Po keletą ar kelioliką leidinių Šiauliuose išleido pavieniai asmenys ar Šiauliuose gyvenantys autoriai: G. Bagdonavičius – „Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios vaizdų albumas: Bažnyčios įkūrimo 300 metų paminėti. 12 paveikslų 9 lakštuose“ (Šiauliai. Piešė ir išleido Gerardas Bagdonavičius. Savičo ir Šumkauskio litografija, 1925 m.); Br. Jonušas, J. Paukštys – „Sekmadienio mišparai“ (Šiauliai: Aut. Leidimas, sp. „Lietpress“, 1940. Dalis teksto lot. – Rankraščio teisėmis. 2000 egz.); kun. J. Koncevičius, A. Januševičius (poezija); S. Būdavas – „Širdies stygoms virpant. Eilėraščiai“ (Šiauliai: A. Maizenfuso sp., 1926); Ercius J. – „Putra: 2-jų dalių vaidinimas“ (Šiauliai: B. Fridmano sp., 1926); V. Knyva – „Nūdienės šeimos tragedija“ (K.: J. Kuznickio ir L. Beilio sp., 1931. 32 p. Tir. 3000 egz.); B. Jazminaitis – „Palaukių žiedai“ (Šiauliai. Lyrika, autoriaus leidimas, sp. „Lietpress“, 1938, 500 egz.); A. Baltramiejūnas-Gilbonis – „Aiškūs žodžiai“ [Eilėraščiai] (Šiauliai: „Spaudos“ sp., išleido Mikas Stepas Daugėla, 1940. Tir. 1000 egz.). Pastaroji knyga buvo sovietų spaustuvėje konfiskuota ir sudeginta, išliko tik du egz. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka turi A. Baltramiejūno-Gilbonio knygą „Aiškūs žodžiai“ su cenzorių žymėmis[57]. Teisininkas T. Vaitekūnas parašė ir išleido dramos veikalą „Miškai ir žmonės“: (Uredniko kerštas), 4 veiksmų fantaziją (autorinis leidimas. Šiauliai, sp. „Spauda“, 1934, tir. 1000 egz.), šiaulietis žurnalistas P. Razma į lietuvių kalbą išvertė ir išleido Jua Kiao Li „Kinų šeimos romaną“ (Šiauliai: Pranas Razma. „Vilties“ sp., 83 p. Tir. 1500 egz.).

Tarpukariu knygų dar išleido A. Skripkauskas (1904-1941), Petronėlė Orintaitė (1905-1999), Viktoras Katilius ir kiti autoriai. Apie 1929 m. keletą atvirukų išleido šiaulietis, liaudies skulptorius ir knygnešys Antanas Raudonis (1871-1939). 1940 m. išleistas V. Šaulio eilėraščių rinkinys „Dubysos saulėtekiai“ (Pirmas eilėraščių rinkinys 1929-1940. Šiauliai, sp. „Spauda“, 1940, 600 egz. ir 100 egz. numeruotų) ir kt.

1919-1934 m. Šiauliuose buvo išleista nemažai knygų, brošiūrų ir įvairių smulkių leidinių, bet leidėjai nenurodyti. Iš jų paminėtini šie leidiniai: „Šiaulių srities vartotojų bendrovių sąjungos įstatai“ (Šiauliai: B. Fridmano ir Ko. Sp., 1919, 28 p.); Gaigalas P. „Lietuviškas esperantiškas žodynėlis“ (Šiauliai, 1920. Išsp. daugin. prietaisu), „Šiaulių miesto nuovados milicijos kontroliuojamoji knygutė“ / V[idaus] R[reikalų] M[-ja] (Šiauliai: Savičo ir Šumkauskio sp., 1922), „Šiaulių piliečių klubo įstatai“ (Šiauliai: „Titnago“ sp., 1923, 8 p.); „Šiaulių krikščionių Šv. Juozapo savitarpinės pašalpos draugija“ (Šiauliai: „Titnago“ sp. 1923, 16 p.), J. Končiaus „Bažnyčios istorija: Vadovėlis vid. m-klai“ / Kun. J. Koncevičius (Šiauliai: „Titnago“ sp., 1924, 93 p.; tas pat / Kun. J. Koncevičius. – 2-asis (patais ir praplat.) leid. Antr.: „Bažnyčios istorijos vadovėlis“. Šiauliai: „Titnago“ sp., 1928, 81 p.); „Laisvamanių etinės kultūros draugijos įstatai“ (Šiauliai: „Titnago“ sp. 1924. Tas pat. – 2-asis leid., 1926); „Šiaulių miesto namų savininkų draugijos įstatai“ (Šiauliai: „Titnago“ sp. , 1931, 8 p.); „Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimo tarnautojų pareigos“ (Šiauliai: „Titnago“ sp., 1934, 61 p., 300 egz.); „Šiaulių jacht-klubo įstatai“ (Šiauliai, 1934, 21 p. Išsp. daugin. prietaisu); M. Veito „Džiovos arba tuberkuliozo klausimas Lietuvoje“ (1934 m. Spausdino sp. „Titnagas“. Tir. 2000 egz.); „Kodėl brangus cukrus“ (Šiauliai: „Vilties“ sp. 18 p. 1936) ir kt.

Tarpukariu knygas ir įvairius leidinius dar leido Šiaulių valstybinis dramos teatras, Šiaulių jaunųjų literatų kolegija, Šiaulių rajono skautų tuntas ir kitos organizacijos, draugijos ir laikraščių redakcijos.

1923 m. balandį laikraštyje „Atgimimas“

buvo rašoma ir apie būtinybę Šiauliuose įsteigti akcinę ar kooperacinę bendrovę knygoms leisti. Ji turėjo parengti ne tik knygas, bet ir patį „Atgimimą“, perimdama į savo rankas šio laikraščio leidimą iš dabartinių leidėjų[58].

1927 m. sausio mėn. pradžioje Šiaulių apygardos teismo valstybės gynėjo nurodymu buvo uždrausta platinti 1926 m. Šiauliuose išėjusios iš spaudos Juozo Erciaus 3 veiksmų dramos – dviejų dalių vaidinimą „Putra“. Knygelė autoriaus lėšomis buvo išleista ir išspausdinta B. Fridmano spaustuvėje[59].

1923-1927 m. Šiauliuose parengta ir išspausdinta įvairiose spaustuvėse knygų: 1923 m. – 12 (46 000 egz.), 1924 m. – 12 (47 250 egz.), 1925 m.- 50 (246 000 egz.), 1926 m. – 20 (88 000 egz.), 1927 m.- 12 (27 000 egz.). Iš viso išleistos 104 knygos, kurių bendras tiražas 474 250 egz. Daugiausia knygų – 70 – parengė „Kultūros“ bendrovė, bendras tiražas 321 500 egz.; „Vilties“ draugija – 10 knygų (63 850 egz.), L. Jakavičiaus knygynas „Lietuva“ – 7 knygas (38 000 egz.).

1928 m. Šiauliuose susikūrusi knygų leidybos bendrovė „Maldarodė“ leido maldaknyges, kalendorius, įvairius religinius paveikslėlius ir kt.[60]. Tais pačiais metais B. Fridmano spaustuvėje buvo išspausdinta nedidelė 11 psl. J. Miliausko-Miglovaros knygelė „Viduklės kraštas“ (Šiauliai, tir. 1000 egz.), o „Titnago“ spaustuvėje buvo išleisti „Dr-jos „Viltis“ neturtingiems moksleiviams šelpti įstatai“ ir kt. 1929 m. laikraštis „Šiaulietis“ išleido knygelę „Laimės beieškant: Linksmų sulietuvintų apsakymėlių rinkinys.“ / [Sulietuvino] Alf. Berželis (B. Fridmano sp., 1929, 63 p. Tir. 6 000 egz.).

Šiaulietis J. Baltakevičius 1930 m. išleido Lietuvos miestų istorijos studiją „Lietuvos miestai“: didesnių Lietuvos miestų – Vilniaus, Kauno Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio – bendri istorijos bruožai (red. J. Baltakevičius. Šiauliai, 1929 [fakt. 1930]. Kaip nurodo dr. T. Petreikis, „po dvejų metų J. Baltakevičius, leisdamas papildytą Lietuvos miestų (1932) laidą, formaliai leidybos teises perdavė Šiaulių „Mūsų momento“ redakcijai (red. B. Buišas). Visas lėšas spaudos darbams ir toliau savo vekseliais, žiruotais B. Buišo, skyrė J. Baltakevičius. Galiausiai leidėjas už spaudos darbus „Vilties“ spaustuvei buvo įsiskolinęs 5 000 Lt, bet šios skolos taip ir nespėjo grąžinti. Spaustuvei 1936 m. balandžio mėnesį pareikalavus nors dalies skolos – 1 500 Lt, jos nei skolininkas, nei žirantas negalėjo padengti: antstolio abu pripažinti beturčiais. Paaiškėjus skolininkų finansinei padėčiai, „Vilties“ spaustuvė nusprendė išieškoti visą skolą. Jų prašymu, Šiaulių apygardos teismo antstolis areštavo knygos „Lietuvos miestai“ (1935) 2 800 egz. tiražą. Jis 1937 m. kovo 24 d. varžytinėse buvo parduotas už 2 010 Lt[61]. Dr. T. Petreikis konstatuoja, kad ši „detaliai atkurta J. Baltakevičiaus leidybos patirtis vaizdžiai liudija apie sunkias privačios leidybos sąlygas, todėl ši leidėjų grupė dėl objektyvių priežasčių negalėjo įnešti didelio indėlio į regioninės knygos leidybą“[62].

1930 m. leidėjas – Šiaulių miesto policijos viršininkas Pranas Tumas išleido 50 p. knygelę „Instrukcijos policininkams“ (tvarka ir teisėtumas – Valstybės pamatas), joje pateiktos svarbiausios instrukcijos ir informacija, naudinga policininkams[63].

1931 m. Šiaulių miesto namų savininkų draugija, savo įstatus išleidusi 1 000 egz. tiražu, juos platino nemokamai[64]. 1932 m. išleistas „Įdomaus mūsų momento“ laikraščio kalendorius: [Mėn. nuplėšiamas kalendorius] (Šiauliai: „Lietpress“ sp. 12 lap.). 1934 m. spaustuvėje „Lietpress“ išspausdinta J. Grabausko knyga „Darbo ir socialinės apsaugos teisė“ (Šiauliai, 1934, tir. 5000 egz.), jos teksto dalis buvo išspausdinta 1934 m. laikraštyje „Įdomus mūsų momentas“.

1934 m. 8-asis pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas išleido knygą „8-tas pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas: Pulko penkiolikos gyvavimo metų sukakčiai paminėti 1919-1934“ (Medžiagą rinko ir tvarkė leit. E. Bliudnikas ir P. Nazaras. Spausdino „Vilties“ sp. Šiauliuose).

Šiaulių miesto savivaldybės elektros stotis 1935 m. išleido „Šiaulių miesto savivaldybės elektros stoties 1934 m. apyskaitą“.

Šiaulių laikraštis „Įdomus mūsų momentas“ nuo 1936 m. 1-ojo numerio iki 1936 m. gruodžio 8 d. dalimis spausdino 259 p. knygą „Vaiduoklio lelijos“ (okultinis romanas). Šiame laikraštyje buvo rašoma, kad romano „Vaiduoklio lelijos“ kiekvieną atkarpą atitinkamai iškirpę ir ją sulankstę, turėsite 8 p. knygos, o vėliau visą knygą per 200 p., perkant knygyne ji kainuoja 2 litus.

Tarpukariu produktyviausios spaustuvės Šiauliuose buvo „Titnagas“ (išspausdintos 243 knygos ir 20 kalendorių) ir „Grafika“ (130 knygų ir 24 kalendoriai). Mažesniu produktyvumu pasižymėjo šios spaustuvės: „Vilties“ (26 knygos), „Spauda“ (16 knygų), B. Fridmano (13 knygų), P. Viesulienės „Lietpress“ (8 knygos), A. Maizenfuso „Spauda“ ir kt.[65].

Knygų leidybos bendrovė „Sakalas“ Kaune išleido šiauliečio vaistininko, mokytojo S. Jurevičiaus (1876-1942) parengtą vadovėlį „Organinė chemija“. Tai buvo pirmasis vadovėlis gimnazijoms. S. Jurevičius buvo parengęs ir kitą vadovėlį - „Neorganinė chemija“, bet prasidėjęs karas nutraukė darbus[66].

„Šiaulių metraščio“, „Bibliografijos žinių“ ir „Lietuvos spaudos statistikos“ duomenimis, 1928-1940 m. I pusm. Šiauliuose išleista vienkartinių leidinių produkcijos (skaičiuojant tomais) 1928 m. – 47, 1929 m. – 41, 1930 m. – 29 (iš jų 1 – lenkų kalba), 1931 m. – 20, 1932 m. – 32, 1933 m. – 11, 1934 m. – 20, 1935 m. – 18, 1936 m. – 16, 1937 m. – 11, 1938 m. – 13 (iš jų 1 – jidiš kalba ir 1 – vokiečių kalba), 1939 m. -11, 1940 m. – 11. Iš viso per 1930-1940 m. I pusm. Šiauliuose išleista 189 knygos lietuvių kalba, po vieną knygą jidiš, vokiečių ir lenkų kalbomis. Iš viso 1930-1940 m. I pusmetyje išleista 192 knygos[67].

1938 m. Šiauliuose veikė 4 spaustuvės, per metus pasirodydavo po 10-30 knygų. Buvo leidžiama vadovėlių, grožinės ir vaikų literatūros, mokslo populiarinimo ir kitokių leidinių[68].

1938 m. „Vaiko draugo“ leidykla Šiauliuose išleido knygelę „Biblijos skaitymai 1938 metams“ (Klaipėda-Šiauliai. 1938 m., spaustuvė „Lietpress“). 1939 m. J. Inkėnas išleido „Biblijos skaitymus 1939 metams“ (Šiauliai, sp. „Grafika“). 1939 m. leidėjas J. Čiupas išleido „Šiaulių informacinį kalendorių su radijo stočių lentele 1940 metams“. Joje, be kalendoriaus, veikiančių Lietuvos ir užsienio radijo stočių, pateikti Šiauliuose dirbančių gydytojų ir vaistinių adresai, įvairūs skelbimai ir kita informacija apie miesto įmones, įstaigas ir specialistus[69]. Prekybos institutas Šiauliuose išleido Ernesto Ganusausko vadovėlį „Pramonės įmonių ūkio mokslas“ (Šiauliai, 1939/1940. 285 lap. Išsp. daugin. prietaisu) ir informacinę knygelę „Informacijos apie Prekybos institutą“[70]. Į Šiaulius ši švietimo įstaiga buvo atkelta 1939 m. iš Vokietijos užimtos Klaipėdos.

Tarpukariu Šiauliuose be spaustuvių leidybinės produkcijos didžiąją dalį sudarė knygų ir spaudos įstaigų – knygynų, įvairių įstaigų, organizacijų ir draugijų, periodinių leidinių redakcijų leidiniai. Produktyviausi šios grupės leidėjai buvo knygynai ir spaustuvės. Jie orientavosi į masinio skaitytojo poreikius, leido romanus, vadovėlius, kalendorius, mokslo populiarinimo ir grožinę literatūrą, religines knygas. Iš privačių asmenų, sistemingai publikavusių knygas, daugiausia šia veikla užsiėmė leidėjai ir spaudos darbuotojai: L. Jakavičius, dr. J. Šliūpas, J. Orentas, F. Maksvytis ir kt. Nemažai knygų išleido „Vilties“ draugija, pavieniai leidėjai. Įvairius spaudos darbus neblogai atlikdavo Š. Savičius ir B. Šumkausko „Grafika“, B. Fridmano, dr. J. Šliūpo „Titnago“ ir kitos miesto spaustuvės. Tarpukariu Šiauliuose leistos knygos yra įvairios paskirties, apimties ir meninės išvaizdos. Knygų tematiką lėmė leidėjų tikslai šviesti ir lavinti liaudį. Gausu mokslo populiariosios ir šviečiamosios literatūros.

Jonas NEKRAŠIUS

Bibliografija ir literatūra

1. Petreikis T. Šiaulių leidėjų patirtys atgavus lietuvišką spaudą (1904-1915 metai). In.: Spauda ir leidyba lietuvių tautos istorijoje: vardai, idėjos, darbai, įvykiai. Mokslo straipsnių rinkinys (sudarė prof. dr. Bronius Maskuliūnas). Šiauliai: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 2019, p. 37.
2. Petreikis T. Šiaulių leidėjų patirtys atgavus lietuvišką spaudą (1904-1915 metai). *Priedas*. Šiaulių lietuviškoji legali spauda 1904-1915 metais: bibliografinis sąrašas. In.: Spauda ir leidyba lietuvių tautos istorijoje: vardai, idėjos, darbai, įvykiai. Mokslo straipsnių rinkys. Ten pat, p. 60-61.
3. Petreikis T. Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, p. 258-259.
4. Petreikis T. Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu, 2014, p. 106.
5. Parašas: Gk. Šiaulių spauda (1919-1927 apžvalga). „Bibliografijos žinios“, 1928 m. kovo-balandžio mėn., nr. 2, p. 33-34.
6. Šiauliuose. „Lietuvos žinios“, 1914 balandžio 3, nr. 72, p. 2.
7. Bugailiškis P. Laiškas Enziui Jagomastui. Šiauliai, 1914, gegužės 14. LMAVB RS, f. 87-164, lp. 2.
8. Petreikis T. Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu, p. 127-128; Bugailiškis P. Naujų kelių beieškant. Iš: XXVII knygos mėgėjų metraštis. Kaunas, 2004, t. 2, p. 72.
9. Klimas P. Laiškas bendrovei „Sietynas“. Maskva, 1914, balandžio 29. LMAVB RS. F. 12-649, lp. 8.
10. Jasiukaitis K. Šiauliuose (Atsiminimai). „Lietuvos aidas“, 1928 gegužės 21, p. 6.
11. „Savivaldybė“, 1932, nr. 7, p. 31.
12. Jakavičius L. Prašymas vidaus reikalų ministeriui. Šiauliai, 1936, lapkričio 5. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 317, lp. nenumeruoti.
13. 1931 m. „Ūkiško kalendoriaus“ spaudos ataskaita. [Šiauliai], 1930. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 352, lp. 939; Maldaknygė „Dievas su tavimi!“.
14. Liudas Jakavičius. „Įdomus mūsų momentas“, 1938 vasario 20, p. 1, 4; Žmogus, išleidęs du milijonus spausdinių. „Įdomus mūsų momentas“, 1938 kovo 13, p. 1, 4; Šlivinskas A. Lietuvanis – „Šiaučių, kriaučių ir tarnaičių“ prusintojas, Mikaldos pranašysčių leidėjas. Kultūros barai, 2011, nr.4, p. 78-79.
15. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1994, p. 308.
16. Burtų kortos „Raganiai“ teisme. „Įdomus mūsų momentas“, 1934 vasario 18, p. 3.
17. Zmejevskienė, A. „Juokų kalendorius“ – humoro šaltinis. „Voruta“, 2001 balandžio 10, p. 9.
18. Lietuvanis. Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų. Šiauliai: išleido Liudas Jakavičius, 1939, p. 1-2, 3-4.
19. Vertingos dovanos kariuomenei. „Karys“, 1940, Nr. 19, p. 510.
20. Šiauliai, „Titnago“ sp. 1931, 8 p. 24x16. 3000 egz., Šiauliai, „Lietuvos“ knygynas, „Titnago“ spaustuvė, 1932. 8 p. 24 x 16; XXVII knygos mėgėjų metraštis II. Kaunas. Vilnius, 2004, Vidmanto Staniulio knygynas Kaune. Fotografinis leidimas, p. 139 ir „Knygų katalogas 1940 m.“ [Šiauliai: L. Jakavičiaus knygynas] (Šiauliai: „Titnago“ sp. 7 p.; Knygos lietuvių kalba 1918-1940. Kontrolinis sąrašas T. 1, Knygos D-J. Vilnius, 1997, p. 161; Leonas Peleckis-Kaktavičius. IR DAR KARTĄ ŽODIS. - Esė, pokalbiai, atklastai. Šiauliai: Varpai, 2016, p. 102-154.
21. Likviduota seniausia Lietuvoj knygų prekyba. „Įdomus mūsų momentas“, 1938 lapkričio 6, p. 3; Lietuvanis, Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga 1918-1938. Išleido L. Jakavičius, Šiauliai, 1939, p. 311.
22. Liudas Jakavičius-Lietuvanis. Visiems, visiems! Padėka.„Įdomus mūsų momentas“, 1938 lapkričio 6, p. 1.
23-24. Petreikis T. Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu, p. 106, 119, 180, 183.
25. Murka J. Knygų leidžiama „Kultūros“ bendrovė ir jos išleistosios knygos. „Sietynas“, 1925, nr. 15, p. 12.
26. „Kultūros“ b.-vės knygų katalogas. Šiauliai: „Kultūros“ bendrovė [1924], p. 19.
27. „Kultūros“ b-vė. Knygų katalogas. Šiauliai-Kaunas, „Kultūros“ bendrovė, 1925, p. 13..
28. Šiauliai, „Kultūros“ bendrovė. „Grafikos“ spaustuvė, 1929 m., 8 p. 19 x 14. 5000 egz..
29. Šiauliai, „Kultūros“ bendrovė. „Grafikos“ spaustuvė, 1929 m., 12 p. 19 x 14. 2500 egz.; XXVII knygos mėgėjų metraštis II. Kaunas. Vilnius, 2004. Vidmanto Staniulio knygynas Kaune, p. 139.
30. Kosto Cerpinskio parodos katalogas. Sud. Kaminskas P., Šlivinskas A. Šiauliai „Aušros“ muziejaus leidykla, 2001; Šlivinskas A. Lietuvos leidėjas Kostas Cerpinskis ir jo išleistų atvirukų katalogas. Lietuvos muziejų rinkiniai (XVII konferencija „Kultūra, edukacija, mokslas“), 2014, Nr. 13, p. 112-123.
31. Rimkus V. Draudžiamosios lietuviškos spaudos meninis vaizdas. Iš: „Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje: 1864-1904-2004“, Šiauliai: „Saulės delta“, 2005, p. 138-139.

32-33. Petreikis T. Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu, p. 116, 117.
34. Knygos lietuvių kalba 1918-1940: kontrolinis sąrašas. T. 2. Smulkūs spaudiniai A-J. Vilnius, 2005, p. 278 (įr. 2846).
35. Rimkus V. Jaroslavas Rimkus dailininkas, pedagogas, visuomenininkas. Šiauliai: „Saulės delta“, 2012, p. 109, 119, 127; Rimkus V. Knygnešio atsiminimai. „Žiemgala“, 2017/2, p. 24-28.
36. Rimkaus knygą bibliotekoms. „Įdomus mūsų momentas“. 1937 rugpjūčio 22, p. 1.
37. Trinkūnas, J. Kaip vokiečių kultūrtregeriai mums kultūrą nešė. „Raudonoji vėliava“, 1947 liepos 19, p. 4.
38. Skelbimas. „Mūsų momentas“, 1930 liepos 13, p. 3.
39. „XXVII knygos mėgėjų metraštis“. II t. Kaunas, Vilnius, 2004, Vidmanto Staniulio knygynas Kaune. Fotografinis leidimas, p. 139.
40. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais, 1994, p. 306.
41. V. Vaitekūnas. Dr. J. Šliūpas ir „Titnago“ spaustuvė. Šiaulių universiteto bibliotekos Retų leidinių skyrius. Aušrininko dr. Jono Šliūpo archyvas.
42. Senieji Šiauliai atvirukuose 1902-1944. Šiauliai: „Aušros“ muziejus, 2006, p. 372-373; Petreikis T. Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu, p. 280.
43. Petreikis T. Pastabos dėl rengiamos J. Nekrašiaus knygos. Autoriaus archyvas.
44. Veteikis V. „...Pagalbon visuomenei, kuri trokšta šviesos ir lavintis nori...“ „Kultūros“ bendrovei – 75. „Varpai“, 1995, p. 188–189.
45. Žukas V. Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940. Vilnius: „Baltos lankos“, 1998, p. 134, 136.
46. Zdzichauskis Vl. Šiaulių kraštotyros draugijos bibliografija, „Gimtasai kraštas“, 1943 Nr. 31, p. 395-398; Šiaulių „Aušros“ muziejus, Šiauliai, 1993, p. 45-46.
47. Kraštotyros anketa ūkininkams. „Įdomus mūsų momentas“, 1937 balandžio 11, p. 1; Šiaulių „Aušros“ muziejus (teksto autorė ir sud. B. Salatkienė) Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1993, p. 44-46.
48. Kunčinas V. Gimnaziją prisiminus (Rankraštis saugomas Šiaulių J. Janonio gimnazijos J. Krivicko istorijos muziejuje), p. 41; Knygos lietuvių kalba 1918-1940: kontrolinis sąrašas. T. 2, Smulkūs spaudiniai A-J. Vilnius, 2005 (įr. 2777).
49. Knygos lietuvių kalba 1918-1940 kontrolinis sąrašas. T. 2, Smulkūs spaudiniai T-Ž. Vilnius, 2013, p. 59 (įr. 11922).
50. Budreika E. Šiaulių gimnazija ir jos pedagogai. „Varpai“, 1996, p. 193; Knygos lietuvių kalba 1918-1940. Kontrolinis sąrašas T.2. Smulkūs spaudiniai K-O. Vilnius, 2007, įrašas 4795, p. 90; Gyvulių ir gamtos bičiulių pareigos. „Skautų aidas“, 1937, nr. 16, p. 357.
51. Skelbimas. „Momentas“, 1928 liepos 8, p. 6.
52. Parašas: Rs. Naujos knygos. „Savivaldybė“, 1939, nr. 11, p. 343.
53. Šlivinskas A. Knygos įstaigos Šiauliuose 1860-1940 metais. „Varpai“, 2010, nr. 25, p. 253.
54. Šiauliškio „Žiedo“ knygyno sukaktis. „Tėviškė“, 1943, rugsėjo 5 (nr. 41), p. 4; Maksvytis F. Knygų laužas: atsiminimai.
Kaunas: „Aušra“, 1998, p. 15.
55. Petreikis T. regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu, p. 119
56. Petreikis T. Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu, p. 121-122, 279.
57. Petreikis T. Pastabos dėl rengiamos spaudai J. Nekrašiaus knygos. Autoriaus archyvas.
58. Levinskas E. Literatūros reikalu. „Atgimimas“, 1923 balandžio mėn., nr. 1, p. 23-24.
59. Konfiskuota „Putra“. „Šiaulietis“, 1927 sausio 16, p. 3.
60. Devocionalijų prekybininkų bylos... „Įdomus mūsų momentas“, 1936 spalio 30, p. 2.
61. Petreikis T. Regioninės knygos kultūra žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu, p. 115-116.
62. Petreikis T. Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944 m. pavyzdžiu, p. 116.
63. Nauji raštai. Instrukcijos policininkams. „Mūsų momentas“, 1930 liepos 13, p. 3.
64. Petreikis T. Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905-1944m. pavyzdžiu, p. 115-116
65. [Šiauliai], 1931. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1095, lp. 389.
66. Rulinskas L. S. „Jurevičius – vaistininkas, mokytojas, pirmojo vadovėlio „Organinė chemija“ autorius“. „Šiaulių naujienos“, 2017 vasario 10, p. 11.
67. Knygų leidimas Šiauliuose. „Bibliografijos žinios“, 1938, nr. 4, p. 158; Lietuvos spaudos statistika 1919-1989 m. Vilnius, 1990, p. 16-18.
68. Knygų leidimas Šiauliuose. „Bibliografijos žinios“, 1938, nr. 4, p. 158; Lietuvos spaudos statistika 1919-1989 m. Vilnius, 1990, p. 16-18.
69. Šiaulių informacinis kalendorius su radijo stočių lentele 1940 metams. Leidėjas J. Čiupas. Šiauliai: spaustuvė „Spauda“, 1940 m.
70. Informacijos apie Prekybos institutą. Šiauliai, „Titnago“ spaustuvė. 1940 m.

Publikaciją rėmė (dalinai): SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

„Varpų“ 30-metis Šiauliuose

Spalio 24-ąją Šiauliuose paminėtas literatūros almanacho „Varpai“ atnaujinimo 30-metis. Jubiliejiniuose susitikimuose dalyvavo literatūrinės „Varpų“ premijos laureatai – prozininkas ir publicistas, Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto signataras Stasys Kašauskas ir novelistas Danielius Mušinskas.

J. Janonio gimnazijoje vykusiame renginyje, kuriame turėjo galimybę dalyvauti ir miestiečiai, almanacho vyriausiasis redaktorius Leonas Peleckis-Kaktavičius informavo, jog oficiali „Varpų“ įkūrimo data – 1989 m. spalio 16-oji. Redakcija įkurta, parengus ir atspausdinus pirmąjį atnaujintų „Varpų“ tomą.

Gimnazijos direktorius Rimas Budraitis pasidžiaugė dar viena galimybe iš arti pabendrauti su žinomais kūrėjais.

O pradėta sukaktuvinė literatūrinė valanda įteikiant debiutantėms janonietėms Urtei Kiriliauskaitei, Emilijai Karpiūtei ir Elzei Urbietytei naujausią „Varpų“ numerį, kuriame išspausdinta jų proza ir eilėraščiai.

Gimnazistai ir kiti „Varpų“ gerbėjai susidomėję klausėsi S. Kašausko pasakojimo apie Lietuvos Nepriklausomybės atstatymą, jo ir dar poros parlamentarų 1990 m. kovo 11-osios kelionę į Kremlių pranešti apie istorinį sprendimą. Svečias prisiminė ir Rainių tragediją, kuriai yra paskyręs knygą, anuomet prilygusią bombos sprogimui, be to, jo rūpesčiu iškilo aukų įamžinimui skirta koplyčia. S. Kašauskas linkėjo „Varpų“ leidėjams stiprybės. „Jeigu Šiauliai turėtų kalėdinę eglutę, tai didžiausiais šviesuliais toje eglutėje turėtų būti almanacho redaktoriai Leonas ir Silvija, kurie Šiaulių kultūrą ant savo rankų kaip kūdikį neša visai Lietuvai“, - sakė kalbėtojas.

D. Mušinskas pažymėjo, jog, jam redaguojant Rašytojų sąjungos mėnraštį „Metai“, „Varpų“ redaktorius visada buvęs jo neakivaizdinis konkurentas. „Metai“ yra išaugę iš „Pergalės“, mums nereikėjo atgimti, tik pavadinimą teko pakeisti ir atsinaujinti. O „Varpams“ reikėjo atgimti iš naujo. Almanachą pristatant Rašytojų sąjungos klube, Leonas susilaukdavo ir susilaukia daug liaupsių, o mane ir komandą dažniau kritikuodavo nei girdavo. Šito ne taip jau malonu klausytis... O jau rimtai kalbant, nors Šiauliai ne pats didžiausias regioninis miestas, bet tokio pastovaus ir tikrai tokio rašytojams ir literatūrai atsidavusio almanacho kaip „Varpai“ neturi nei Vilnius, nei Kaunas, nors bandymų buvo, bet jie sunyko“.

Gerų žodžių almanacho leidėjams negailėjo ir sukaktuviniame renginyje dalyvavęs Lietuvos kultūros fondo valdybos pirmininkas Hubertas Smilgys: „Varpai“ – unikalus reiškinys visai Lietuvai. Kiek tenka bendrauti su vilniškiais, kauniečiais, visi vienu balsu pripažįsta, kad tai – geriausias almanachas Lietuvoje“. Kalbėtojas prisiminė „Varpų“ vyriausiojo redaktoriaus pasakojimą apie „Saulės deltos“ leidyklą, 2017 m. išspausdintą almanache: „Leonas labai taikliai pastebėjo, kad pagrindinis dalykas leidyklos sėkmės istorijoje buvo tandemas, dviejų žmonių absoliuti harmonija, atmosfera, kurioje tik ir gali gimti tikri dalykai, reikšmingi daugeliui. Kodėl kalbu apie tai? Todėl, kad ir „Varpų“ fenomenas priklauso nuo gražaus dueto, ypatingo tandemo – Leono ir Silvijos. Jeigu to gražaus bendravimo tarpusavyje, meilės, pagarbos, rūpestingumo nebūtų, ir almanachas nebūtų atgijęs bei po daugybės išbandymų iki šiol leidžiamas“.

Palinkėjęs „Varpų“ leidėjų „sukurtam stebuklui ilgaamžiškumo“, redaktorei Silvijai Peleckienei H. Smilgys įteikė Lietuvos kultūros fondo Padėkos raštą,

„Varpų“ redaktoriai, į svečius atvykę rašytojai ir Apygardos teismo teisėjai prie „Varpams“ skirtos memorialinės lentos.

kuriame pažymėta: „Nuoširdžiai sveikiname ir dėkojame už aktyvią humanistinę veiklą bei prasmingą krašto ir visos Lietuvos kultūros puoselėjimą. Jūsų indėlis į Lietuvos kultūros aruodą – kilnus poelgis, tarnaujantis dabarčiai ir ateities kartoms“.

Sukaktuvių rytą atsiųstas Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkės Birutės Jonuškaitės-Augustinienės laiškas, skirtas „Varpų“ leidėjams, skaitytojams ir rėmėjams. Jis perskaitytas ir gimnazijoje, ir Apygardos teisme vykusiuose susitikimuose:

„Gerbiami bičiuliai, Mielas *Varpų* redaktoriau, Leonai Pelecki-Kaktavičiau, nuoširdžiai džiaugiuosi, kad šiemet galėjome švęsti 1989-aisiais atnaujinto „Varpų“ almanacho trisdešimtmetį, kad Jūsų atkaklaus darbo dėka pasirodė 41 jo tomas. Kiekvieną pavasarį Jūs surengiate vilniečiams tradicinę šventę – atvykstate pristatyti vis naujus almanacho numerius Rašytojų klube, įdomiems pokalbiams suburiate visą literatūrinį elitą.

Nors ir negalėdama šiandien būti kartu, pasidžiaugti nauju, rudeniniu almanacho numeriu, iš visos širdies sveikinu visus „Varpų” literatūrinių valandų Šiauliuose dalyvius, almanacho skaitytojus ir rėmėjus. Ir savo, ir kolegų vardu dėkoju Jums už kruopštų, kupiną meilės darbą, už sugebėjimą suburti tiek daug įdomių autorių, už visas profesionaliai parengtas medžiagas, už įsteigtą „Varpų“ premiją. Nuoširdžiai linkime, kad Apvaizda Jus dosniai apdovanotų sveikata, laime ir žmonių gerumu. Tegul ištikimybė raštui ir žodžiui suteikia dvasinę ramybę ir atneša saugumo jausmą. Lai Jus aplanko naujos patirtys, smagūs sumanymai, netrūksta ne tik įdomių idėjų, bet ir geraširdžių žmonių, padedančių jas įgyvendinti.

Nėra abejonių, kad be paramos menas ir kultūra neišgyventų. Mecenatystė kaip kultūrinės veiklos globa jau daugiau kaip 2 tūkst. metų gyvuoja Europoje. Mes galime pasidžiaugti, kad ji, kaip teigia istorikai, prasidėjo nuo imperatoriaus Augusto artimo bičiulio Mecenato, kuris senovės Romoje rėmė ne ką kitą, o literatus. Šiandien apie mecenatystę kartais yra kalbama kaip apie korektišką savireklamos ir mokesčių naštos sumažinimo būdą. Bet juk ne tai svarbiausia, juk mecenatystės esmė išlieka: jeigu visuomenėje įtakingas ir finansiškai stiprus asmuo ką nors paremia, jis tarsi užtikrina, kad tai, kas daroma, yra svarbu.

Telieka žavėtis, kad yra žmonių, kuriems dar vis yra svarbi ir literatūra. Juk tai ne koks iš toli matomas pastatas, ar per visus TV kanalus reklamuojamas šokių projektas. Ši mecenatystė skirta bibliotekų tylą vertinantiems žmonėms. Tokia mecenatystė – tai anaiptol ne turto demonstravimas, bet asmenybės brandos išraiška. Todėl su gilia pagarba dėkoju visiems „Varpų“ rėmėjams ir jiems prijaučiantiems.

Gražios Jums šventės, ištikimos bičiulystės!

LRS pirmininkė *Birutė Jonuškaitė-Augustinienė*“

O literatūrinę valandą pilnutėlėje Apygardos teismo rūmų Pelikso Bugailiškio vardo posėdžių salėje

J. Janonio gimnazijos muziejuje. Iš kairės: rašytojas Danielius Mušinskas, J. Janonio gimnazijos direktorius Rimas Budraitis, „Varpų“ redaktoriai Silvija Peleckienė ir Leonas Peleckis–Kaktavičius, rašytojas Stasys Kašauskas.

pradėjęs Teismo vadovas Gražvydas Poškus pasidžiaugė teisėjų ir rašytojų bičiulyste, bendradarbiavimu, kuris praturtina sielą ir sutelkia teismų bendruomenę kilniems darbams, pažymėjo, jog yra ir dar viena ypatinga proga – sukako 15 metų, kai ant Apygardos teismo rūmų atidengta memorialinė lenta, skirta tame pastate karo metais veikusiai „Varpų“ redakcijai ir čia praėjusio amžiaus pradžioje gimusiam pirmajam almanacho redaktoriui Kaziui Jankauskui.

Teisėjus ypač domino S. Kašausko Atgimimo metais parašyta knyga apie Rainių tragediją, surinkta medžiaga apie jos pagrindinį kaltininką Petrą Raslaną. Pastarojo byla anuomet buvo nagrinėjama Šiaulių apygardos teisme. Rašytojas papasakojo ir apie jam tekusią ypatingą misiją, kai su dviem kitais parlamentarais reikėjo pirmiesiems Kremliuje pranešti apie Lietuvą, tik ką paskelbusią Nepriklausomybę. Teisėjai teiravosi rašytojų nuomonės apie siūlomą nugriauti Petro Cvirkos paminklą, požiūrio į Salomėjos Nėries asmenybę ir kūrybą. D. Mušinskas perskaitė novelę, „iš kurios galima susidaryti nuomonę, kuo teisėjų ir rašytojų profesijos skiriasi“.

Pasibaigus literatūrinei valandai, svečiai ir teisėjai fotografavosi prie memorialinės lentos, susipažino su Apygardos teismo rūmuose veikiančiu originaliu muziejumi.

„Rūtos“ fabrike rašytojai lankėsi Šokolado muziejuje, susitiko su generaliniu direktoriumi Rolandu Pridotku ir valdybos pirmininku Rimantu Gluodu.

Pagal diktofoninį įrašą parengė
Sofija KANIAUKAITĖ

Varpai-2020 (42): Literatūros almanachas / Vyr. red. L. Peleckis-Kaktavičius.
Leidžiamas nuo 1943. Leidimas atnaujintas 1989.
2020. – 152 p.: 61 iliustr. Bibliogr. išnašose.

ISSN 1392-0669

Nuotraukos ir reprodukcijos:
iš Neringos ABRUTYTĖS asmeninio archyvo (43, 47),
iš Regimanto ADOMAIČIO asmeninio archyvo (24, 25, 26),
Gintauto ČERNECKIO (77),
iš Jono DANILIAUSKO asmeninio archyvo (80(2), 81(2), 83(2), 84(2),
Onos GAIDAMAVIČIŪTĖS (100, 101, 103),
Vytauto JONČO (150),
iš Liberto KLIMKOS asmeninio archyvo (6, 7(2), 9, 10(2), 11, 12(2), 13(2), 14),
Boriso KUZMINO (53),
Andriaus KVEDARO (151),
iš Emilijos LIEGUTĖS asmeninio archyvo (27),
iš Irenos LITVINAITĖS-AVYŽIENĖS asmeninio archyvo (64-66, 68)
Viliaus NAUJIKO (79),
iš Leono PELECKIO-KAKTAVIČIAUS asmeninio archyvo (117, 120-123, 126-128),
Romualdo RAKAUSKO (38),
iš Dariaus REKIO asmeninio archyvo (50),
iš Vytenio RIMKAUS asmeninio archyvo (107-111, 112(2), 113, 115(2),
iš Juozo ŠIKŠNELIO asmeninio archyvo (16),
Mindaugo TALIJŪNO (76),
Agnės ŽIOGAITĖS (72).

Maketavo Liudas NEKROŠIUS.

Pirmajame viršelyje – Jonas DANILIAUSKAS. Balti arkliai. Aliejus, drobė. 81x60. 2014.
Ketvirtajame viršelyje – Jonas DANILIAUSKAS. Besiklausanti bičių dūzgimo. Aliejus, drobė. 73x60. 2019.

F. 70x100 1/16. 9,5 sp.l. T. 800. Išleido Literatūros almanacho „Varpai“ redakcija.
Rankraščių, pasiūlymų, atsiliepimų laukiame adresu: Dainų g. 98-45, LT-78270 Šiauliai.
Tel. 8-41 45 41 71. El. p.: varpai@splius.lt Internetinis psl.: www.radikaliai.lt/varpai
Autorių nuomonė nebūtinai sutampa su redakcijos nuomone. Už savo teiginius atsako autorius. Spausdino UAB „Neoprintas“, Šarūno g. 12, Šiauliai. Už spausdinimo kokybę atsako spaustuvė.

VARPAI-2020 (42). Literary almanac in Lithuanian appearing since 1943. Editor-in-chief Leonas Peleckis-Kaktavičius.